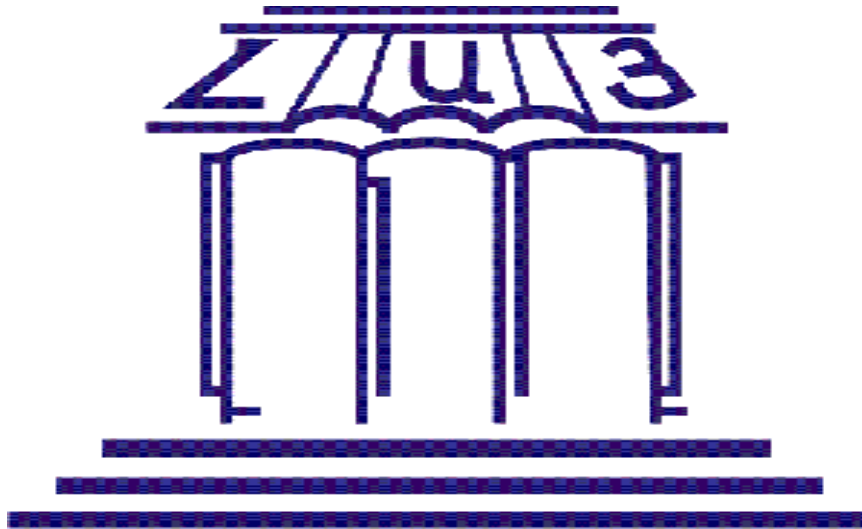

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7232

ՀԱՄԱՌՈՏ

ԱՅԻԱՐՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՌԻՍՈՒՄԵՆԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ԿԱԳԱՐԱԿԱՆ

Ի ՊԵՏԱ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԿԱՐԺՈՐԱՆԱՅ

Ի Ս. ՄԻԲԱՅԵԼԻԱՆԻ

Դ. ՏԻԳԱԳՐԱՆՈՒՄ

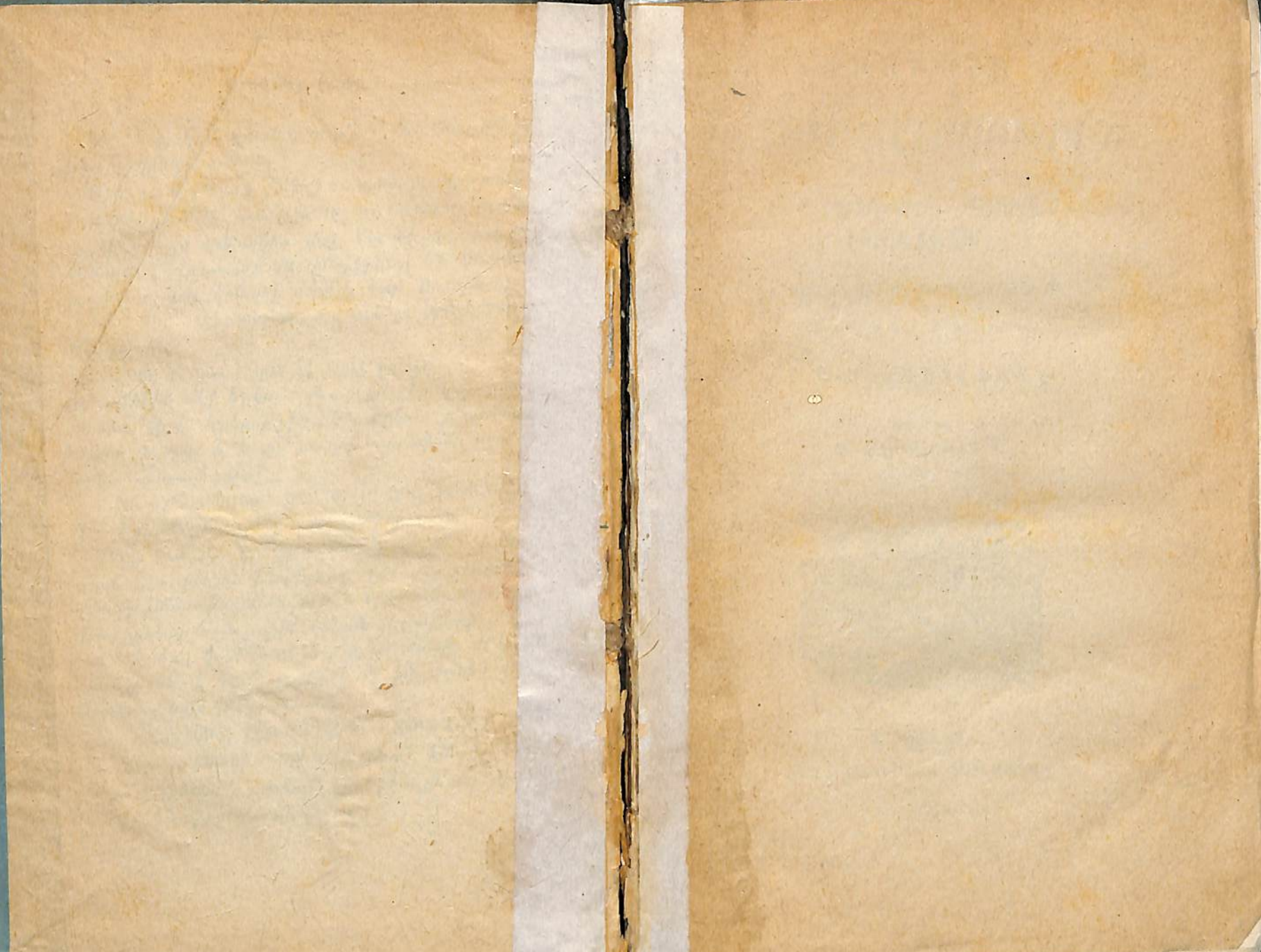
Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏԱՊԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԱՐԱՅԵԱՆ

1873

91(075)

5-78

Printed in Turkey

ՅԻՔՕՐՏ) ՀԱՄԱՌՕՏ

ԺԲ - 78 ^{առ}

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԻՆՆԱԿԱՆ ,
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ի ՊԵՏԱՆԲՆԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԱՅ

Ի Ս. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԷ

Դ. ՏԿԱԳՐՈՂԻՆ.

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ԳԱՎԱՅԵԱՆ

— 1873 —

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

15

Աշխարհագրութեան ուսումը Ազգային Գրդ-
րոցներուն մէջ ընդհանրացած ըլլալը քիչ ժամա-
նակուան մէջ բաղմամբիւ Աշխարհագրութեանց
ստաւումէն յայտնի է :

Աշխարհագրութեան այս Գ. տարագրութիւ-
նը վերջի տարիներս պատահած քաղաքական փո-
փոխութեանց համեմատ սրբազրուած և Ու-
սումնական աշխարհագրութիւնն ալ աւելի ըն-
դարձակուած է :

Թէպէտև Աշխարհագրութեան Ուսումնական
մասը առաջ դրուած է , ետքը Բնական և աւելի
ետքն ալ Քաղաքական մասը , բայց նոր սկսող
փոքրիկ աշակերտաց համար աւելի աղէկ է որ ,
նախ Քաղաքական աշխարհագրութեան համա-
ռօտ մասը դատ տրուի և ետքը Ուսումնական ,
Բնական մասը և աւելի ետքը Քաղաքականին տե-
րութեանց վրայի մասնաւոր ծանօթութիւն-
ները :

2237

117-12

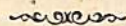
(6470 / 39)

16669-58

Y

2004

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

1. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ երկրիս ստորագրուած թիւնն է , որ կը սովորեցնէ երկրիս ձևը , մեծութիւնը , շարժումը , ու իր բնական և քաղաքական բաժանմունքը :

2. Աշխարհագրութիւնը երեք մաս կը բաժնուի , Ուսումնական , Բնական , Քաղաքական :

ՄԱՍՆ Ա.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սահման , հաստատուն և շարժուն աստեղք , մոլորակ , արբանեակ և գիսաշուր :

3. ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ կը սովորեցնէ աշխարհիս դիրքը և երկնային մարմնոց հետ ունեցած վերաբերութիւնը :

4. Երկնային մարմին ըսելով կը հասկնամք արեւը , լուսինը և աստղերը : Երկիրս , երկինքը և իրենց մէջ եղած ամեն բաները իմասին առնելով պէտքէր կըսուին :

Աստղերը կըլլան երկու տեսակ , հասարակական և շարժական :

5. Հաստատուն են այն աստղերը , որ արեւուն պէս իրենցմէ լոյս ունին , և մեզի կերեւան թէ չեն շարժիր և իրենց դիրքը չեն փոխեր : Հաստատուն աստեղաց թիւն անհուն է :

Աստղագիտական հաստատուն աստղերը որոշելու համար զանազան համաստեղութեանց և կարգերու բաժնած են : Փանի մը խոշոր աստղերը խուճի խուճի առած՝ մարդու կենդանիի և գործիքի առաւել դրած են , որոց կրտսի համաստեղութիւնն : Երկնից երեսը մեծ ու պզտիկ 117 համաստեղութիւն կայ , գլխաւորները 77 հատ են : 50ը հիւսիսային կողմը , 12 Զոդիակոսին վրայ և 55 ալ հարաւային գին : Հասարակածին հիւսիսային 50 համաստեղութիւններն են . Մեծ արջ կամ Սայլ , Փոքր արջ : Վիշապ , Կեփէոս , Եղւոյ , Պսակ հիւսիսային , Վահագն կամ Հերակլէս , Քնար , Կարապ , Կասիոպէ . Պերսէոս , Անդրոմէտ , Եռանկիւն հիւսիսային , Կառավար , Պեգասոս կամ Մեծ Խաչ , Փոքր ձի , Գլխին , Նետ , Արծիւ , Օձակալ , Օձ , Բերկնիկեան գետ , Ընձուղտ , Աղուէս , Փոքր առիւծ , Ճանձ Մողէլ , Վահան , Փոքր եռանկիւն , Կերէրոս :

Զոդիակոսին 12 համաստեղութիւններն են Խոյ , Յուլ . Երկաւոր , Խեցեղտին , Առիւծ , Կոյս , Կշիւ , Կարիճ , Աղեղնաւոր . Այծեղջիւր , Զրհոս , Զուկն :

Հարաւային 55 համաստեղութիւններն են Անտինոս , Կէտ , Երկաւոր , Նապաստակ , Հայկ կամ Որիոն , Մեծ շուն , Փոքր շուն , Նաւ արդիացուց , Հիգրա , Ընկանակ , Ագռաւ , Զիպցուլ , Գայլ , Սեղան , Պանի հարաւային , Զուկն հարաւային , Փիւնիկ , Կռունկ , Կլն , Սիրամարգ , Հնդիկ , Դրախտահաւ , Եռանկիւն հարաւային , Ճանձիւն , Գեանառիւծ , Զուկն թռչական , Տուքան կամ Սագ Ամբիկոյ , Արու հիգրա , Տորաո կամ Թրաճուկն , Մեծ ամպ , Փոքր ամպ , Նոյի աղանի , Միեղջիւր , Տարանիւն , Աքաղաղ , Խաչ :

Աստղերը իրենց մեծութեանը նայելով 16 կարգ կը բաժնուին , մինչև 6 երորդ կարգի աստղերը աչքով կերեան , և միւսները դիտակով : Առաջին կարգի մեծ աստղերը 25 հատ են , չորսը Հիւսիսային գին , եոթը Զոդիակոսին վրայ , տասներկուքն ալ Հարաւային գին :

Հիւսիսային չորս մեծ աստղերն են , Արքորոս , Եղւոյ համաստեղութեան վրայ . Էլ դայիր , Քնար համաստեղութեան վրայ . Ապիֆո գիրը՝ Կարապի պոչին վրայ :

Զոդիակոսի վրայի մեծ աստղերն են , Արեւմարան՝ Յուլին ճակտին վրայ . Կաստոր ու Պրոխորէկս՝ Երկաւորին վրայ . Հռեգելուս՝ Առիւծին վրայ . Բէթէ՝ Առիւծին պոչին վրայ , Կռսին հասկը . Անդարէս՝ Կարիճին վրայ , Յոմալհոս՝ Զրհոսին վրայ :

Հարաւային 12 մեծ աստղերն են , Րիճել կամ Հոփլէլ՝ Հայկին ձախ ոտքին վրայ . Ապիֆո՝ Հայկին ուսին վրայ , Հիգրային սիրտը . Սիրիոս՝ Մեծ շունին վրայ . Պրոկտոն՝ Փոքր շունին վրայ . Աքաղա-

նար՝ Երկաւորին վրայ . Կանովլոս՝ Արդիացուց նաւուն վրայ . Բէթէ՝ Արդիացուց նաւուն վրայ . Զիպցուլին ոտքը . Զիպցուլին սրունքը . Խաչին ոտքը , Սիրամարգին աչքը :

6. Շարժուն են այն աստղերը , որ իրենցմէ լոյս չունին , արեգակէն կառնեն իրենց լոյսը , և իրենց գիրքը կը փոխեն ու արեգակին շուրջը կը դառնան : Շարժուն աստղերը երեք տեսակ կը լլան , Ժուլալ , Բէթէ , Գիւստո :

7. Մոլորակ են այն շարժուն աստղերը , որ արեգակին շուրջը կը դառնան և անկէ կառնեն իրենց լոյսն ու տաքութիւնը : Երկիրս ալ մոլորակ մ'է : Մինչև 1870՝ հարիւր տասն և եօթը մոլորակք յայտնուած են , որոց գլխաւորներն են արեգակէն ունեցած հեռաւորութեանց կարգովը :

Ա. փայլածու , որ 5 ամիսէն արեգակին շուրջը կը դառնայ	Բ. Արեւսէլ ,	» 7½ »	»	»	»
Գ. Երէկէ ,	» 12 »	»	»	»	»
Դ. Հրոս ,	» 18 »	»	»	»	»
Ե. Լուսնիւն ,	» 12 տարիէն »	»	»	»	»
Զ. Երէսէլ ,	» 30 »	»	»	»	»
Է. Ուրանոս ,	» 84 »	»	»	»	»
Ը. Նեպտուն ,	» 165 »	»	»	»	»

Հիներուն միայն ծանօթ էր փայլածու , Արեւսէլ , Հրատ , Լուսնիւն , Երեւակ մոլորակները , անոնց նայելով այս մոլորակները Արեգակն ալ Լուսինն ալ ի միասին ընդամենը եօթն մոլորակ երկիրս շուրջը կը դառնային : Ուրանոսը 1871 ին Հերշել աստղաբաշխը տեսաւ և միւս մոլորակները որ հեռագիտական մոլորակք կ'ըսուին 1801 էն մինչև 1870 յայտնուեցան :

8. Սրբանեակ կըսուին , որ մոլորակաց շուրջը կը պտըտին , և անոնց հետ արեգակն շուրջը : Լուսինը երկիրս արբանեակն է : Մինչև հիմա տասն և ութն արբանեակ յայտնուած է :

Երկրա	1	արբանեակ ունի որ է Լուսինը
Լուսինքը	4	»
Երեւակը	8	»
Ուրանի	4	»
Նեպտուն	1	»

9. Գլխավոր են այն շարժուն աստղերը, որ ետեւնին գէտի պէս լուսավոր պոչ մ'ունին, ասոնք ալ արեւուն շուրջը կը դառնան և անկէ կ'առնեն իրենց լոյսը:

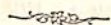
Մինչև հիմա 100 էն աւելի գլխավոր տեսնուած է:

10. Արեգակը, մոլորակները, արբանեակները և գլխավորները ամենքը ի միասին Արեգակային կամ Մարեգակային համակարգին կըսուի:

Արեգակը մոլորակային դուրսեան կեդրոնն է, իր շուրջը կը դառնան բոլոր մոլորակները արբանեակները և գլխավորները:

Արեգակը երկրէն 1,407,000 անգամ աւելի մեծ է և երկրէն ունեցած հեռավորութիւնն է 135,000,000 քիլոմէթր:

Արեգակը իր առանցքին վրայ կը դառնայ 25 օրուան 13 ժամու մէջ, որ իր վրայի բիծերէն հասկնուած է: Արեւը հաստատուն աստղ է. բայց աստղաբաշխներէն կարծիք ընող կայ, որ ան ալ իր մոլորակներով մէկտեղ ուրիշ կեդրոնի մը վրայ կը պտըտի:

Ձև երկրի, Հորիզոն, Կողմունք երկրի.

11. Երկիրս կըսէ, վասն զի, մարդ մը ընդարձակ դաշտի մը կամ ծովու մը վրայ գտնուած ատեն հեռուն գտնուած չէնքերուն, լեռներուն, նաւերուն միայն բարձր մասերը կը տեսնայ:

12. Մէկը ընդարձակ դաշտի կամ ծովու վրայ գլխունուած ատեն կը տեսնայ որ իր չորս կողմէն չրջանակի պէս երկինքը երկրիս հետ կ'ալած է, որուն կեդրոնն

է իր կեցած տեղը, այս շրջանակը կ'ըսուի հորիզոն:

13. Ամեն շրջանակ 360 հաւասար մասի կը բաժնուի, և մէկ մասին կըսուի աստիճան: Մէկ աստիճանը 60 փոքրամասի և մէկ փոքրամասն ալ 60 փոքրեկրորդի կը բաժնուի:

25° 36', 12", կը կարգացուի 25 աստիճան, 36 մանրամաս, 12 մանրեկրորդ:

Ուղիղ գիծ մը որ կեդրոնին վրայէն անցնելով երկու ծայրը շրջանակին կը դալի կըսուի դիամէթր. որ շրջանակը երկու հաւասար կիսաշրջանակի կը բաժնէ: Մի և նոյն շրջանակի մէջ քաջաւած ամեն տրամագիծ երկու շառւիղ ըլլալով իրարու հաւասար են:

14. Ինչպէս նարնջին վրայի խորտ ու բորտ տեղուանքը նարնջին կլորութիւնը չեն աւրէր, անանկ ալ լեռները և ձորերը երկրիս կլորութիւնը չեն աւրէր, վասն զի անոնց բարձրութիւնը և խորնկութիւնը երկրիս ընդարձակութեանը նոյննալ բան մը չեն: Երկրիս շուրջը 40,000 քիլոմէթրի չափ է (մէկ փոքրեկրորդ գրեթէ 1,320 կ. Պոլսոյ մէջմար արշնի հաւասար է): Երկրիս տրամագիծը կամ հաստութիւնը 13,000 քիլոմէթրի չափ է, քանի որ ամենէն բարձր լեռը 8 կամ 9 քիլոմէթրէն աւելի բարձրութիւն չունի:

15. Հովերու ուղղութիւնը և զանազան քաղաքացիարու նայելով ունեցած գիրքը որոշելու համար հորիզոնին վրայ չորս գլխավոր կէտ կը մտածուի, որ կըսուին հիմնաւոր կողմեր, և են Արեւել, Արեւմուտ, Հիւսիս, Հարաւ:

16. Արեւելք կըսուի հորիզոնին այն կողմը ուրիշք արեւը կը ծագի (մարտ 9ին), Արեւմուտք՝ ուր արեւը կը մտնայ, և ձիւղ Արեւելքին դիմացն է:

Երրորդ երեսդ Արեւելքին դարձնես; ձախ կողմդ Հիւսիս և աջ կողմդ Հարաւ է:

Այս չորս գլխավոր կէտերուն մէջ ուրիշ չորս կէտեր ալ կը մտածուի, որ կըսուին

Արևելեան հեռախօս , որ Արևելքին և Հիւսիսին մէջ տեղն է :

Արևմտեան հեռախօս , որ Արևմուտքին և Հիւսիսին մէջ տեղն է :

Արևելեան հարաւ , որ Արևելքին և Հարաւին մէջ տեղն է :

Արևմտեան հարաւ , որ Արևմուտքին և Հաւարին մէջ տեղն է :

Այս ութը կէտերուն մէջ դարձեալ և դարձեալ բաժնելով ընդ ամենը 52 կողմ կըլլայ , և այս կողմերը ցըցունող աղիւսակին կըսուի հողմաշարայ կամ հողմաշար , որ մէջ տեղը շարժական սլաք մը ունի , որուն մագնիսացեալ ծայրը միշտ դէպ ի հիւսիս կը նայի :

Երկրիս մոտացածին Գծերը , Կետերը , Շրջանակները .

17. Աստղաբաշխը աստղերուն ելլալու ու մտնալու ժամանակները և վրայի քաղաքներուն տեղերը ցըցնելու համար թէ երկրիս և թէ երկնից վրայ մը տացածին գծեր , կետեր և շրջանակներ կերակայեն , որք են , առանց , բեռ , ժեռ և քոք շրջանակներ :

18. Առանց կըսուի երկրիս կեդրոնին վրայէն անցած գիծը որուն երկու ծայրը երկրիս մակերևոյթը հասած է , և կը մտածուի որ երկրիս օրական թաւալումը անոր վրայ դառնալով կըլլայ : Առանցքին երկու ծայրը բեռ կըսուին : Առանցքը երկու ծայր ունենալով երկու ալ բեռ կայ , Հեռախօսին բեռ , Հարաւային բեռ :

19. Երկրիս վրայ ութը գլխաւոր շրջանակ կը մըտածուի , չորսը մեծ , և չորսը պզտիկ : Չորս մեծ շրջանակներն են , Հորիզոն , Հասարակած , Միջերեայ , Մեր հասարակած . ասոնք մեծ շրջանակ կ'ըսուին , վասն զի

գունտը երկու հաւասար կիսագնտերու կը բաժնեն :

20. Հորիզոնը երկու տեսակ է , Չորիզոն , Իմանալի հորիզոն :

Չորիզոն հորիզոն կըսուի , մարդու մը կեցած տեղին շուրջը երկինքը երկրիս հետ կապածի պէս երևցած կըլոր շրջանակը :

Իմանալի հորիզոն կըսուի , մարդու մը կեցած տեղին ամեն կողմէն 90° հեռու եղած շրջանակը , որ զգալի հորիզոնին զուգահեռական է , և գունտը երկու հաւասար մասերու կը բաժնէ , վերին և ստորին կիսագնտեր :

Իմանալի հորիզոնը արեգակին լուսնին և աստեղաց ելլելու ու մտնալու սահմանն է : Իմանալի հորիզոնին երկու բեռներն են Չորիզոն կամ Գաւառիկի Երկրի կամ Ստալիկի :

Չէնիթը ուղղակի մեր գագաթին վրայ երկնից մէջ գտնուած կետն է : Նատիր կըսուի Չէնիթին ուղղութեամբ մեր ոտքին տակէն անցած վարի կիսագնտին մէջ եղած կետը :

21. Հասարակած կըսուի այն շրջանակը , որ երկու բեռներէն իննսունական աստիճան հեռու՝ Արևելքէն դէպ ի Արևմուտք ձգուած է , ու գունտը երկու հաւասար կտոր կը բաժնէ , Հեռախօսին և Հարաւային կիսագնտեր : Հասարակած կըսուի այս շրջանակը , վասն զի ասոր տակի բնակիչներուն գիշերն ու ցերեկը գըրեթէ հաւասար է :

Գիշերահասար կըսուին հասարակածին այն կետերը , որ Միւր խաւարմանը կը կտրեն , վասն զի արեւը սա կետերուն վրայ հասնելուն պէս՝ երկրիս ամեն կողմը գիշեր ցերեկ հաւասար կըլլայ :

22. Արուեստական երկրագնտին և աշխարհացոյց տախտակներուն վրայ հասարակածին շրջանակներն շրջանակներ քաշուած է , իրարմէ 1° էն մինչև 18° բացութեամբ , որ քանի բեռ կերթան կը պզտիկանան :

23. Միջօրեայ կըսուի այն շրջանակը, որ բևեռէ բեւեռ ձգուելով հասարակածը կը կտրէ, ու գտնուող երկու հաւասար կտոր կը բաժնէ: Արեւելեան և Արեւմտեան ինստիտուտ: Միջօրեայ կըսուի, վասն զի, արեւը վրան հասնելուն պէս՝ իր տակը եղած քաղաքներուն կէս օր կըլլայ:

Արուեստական երկրագնդին և աշխարհացոյց տախտակներուն վրայ շատ մը միջօրեական դժեր քաշուած են իրարմէ 1° էն մինչև 15° բացութեամբ:

24. Ծիր խաւարման կըսուի այն շրջանակը, որ երկիրըս արեգակին շուրջը ըրած տարեկան շրջանը անոր վրայ կընէ, և հասարակածը 23 1/2 աստիճան անկիւնով մը կը կտրէ: Ծիր խաւարման կըսուի, վասն զի, արեւուն և լուսնի խաւարումները աս գծին վրայ կըլլան:

Ծիր խաւարմանը Զորեալու ըսուած կամարին մէջ տեղը ձգուած է, որուն վրայ դրուած են 12 կենդանակերպները, որ ամեն մէկուն մէջ երկիրս կամ մեզի երեցածի պէս արեգակը մէյմէկ ամիս կը կենայ:

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊԳ

Υ Խոյ	Մարտ	9
Ϟ Յուլ	Ապրիլ	9
Π Երկաւոր	Մայիս	9

ԴԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊԳ

Ξ Խեցգետին	Յունիս	10
Ω Առիւծ	Յուլիս	11
Π Կոյս	Օգոստոս	11

ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊԳ

♌ Աշու	Սեպտեմբեր	11
♍ Կարիճ	Հոկտեմբեր	11
♎ Աղեղնաւոր	Նոյեմբեր	10

ԶԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊԳ

♏ Այծեղջիւր	Դեկտեմբեր	10
♐ Զրհոս	Յունուար	8
♑ Զուկն	Փետրվար	6

25. Գնտին գլխաւոր փոքր շրջանակները չորս են, երկու արեւադարձ, երկու բևեռական շրջանակ. այսինքն, արեւադարձ խեցքերն են կամ Հիսթային. արեւադարձ այժեղջիւր կամ Հարաւային. Հիսթային կամ արջային բևեռական շրջանակ, Հարաւային կամ հակադարձ բևեռական շրջանակ:

26. Արեւադարձ խեցքերն կըսուի հասարակածէն դէպ ի Հիւսիս 23 1/2 աստիճան հեռու եղած շրջանակը, որ արեւը իր տարեկան շրջանին վրայ հոս հասածին պէս դէպ ի Հարաւ կը դառնայ:

Արեւադարձ այժեղջիւր կըսուի հասարակածէն դէպ ի Հարաւ 23 1/2 աստիճան հեռու եղած շրջանակը, որ արեւը իր տարեկան շրջանովը հոս հասածին պէս դէպ ի Հիւսիս կը դառնայ:

Բևեռային շրջանակ կըսուին, բևեռներէն 23 1/2 աստիճան հեռու եղած շրջանակները, որ արեգակը արեւադարձներուն վրայ եկած ատենը մէյմը մէկը մէյմը միւսը արեւը չեն տեսներ, Հիւսիսային բևեռական շրջանակին արջային շրջանակ և հարաւային բևեռական շրջանակին հակադարձային շրջանակ ալ կըսուի:

ՇԱՐԺՈՒՄՆ ԵՐԿՐԻ

Երկրիս քառաշոշունք կամ գիշեր ցերեկ ըլլալը, և երկրիս տարեկան շարժումը կամ եղանակաց փոփոխութիւնը:

27. Երկիրս երկու կերպ շարժումն ունի, մէկ մը իր օրական թաւալումը որ իր առանցքին վրայ արեւ-

մուտքէն դէպ ի արևելք կը դառնայ. 24 ժամու մէջ, իր մակերևոյթին ամեն կէտերը յաջորդաբար արեգակին դիմացը դալով գիշեր ցերեկ, առտու երեկոյ, կէս օր և կէս գիշեր՝ վերջապէս օրուան բոլոր զանազան ժամերը յառաջ կուգան. որով մենք կը տեսնանք թէ արևը, լուսինը և բոլոր աստղերը 24 ժամու մէջ երկրիս շուրջը կը դառնան: Մէկ մ'ալ իր տարեկան շարժումը, որ է արեգակին շուրջը մէկ տարուան միջոցին մէջ դառնալը, ամեն օր իր հետքին վրայ մէյմէկ աստիճան յառաջ երթալով, որով գիշերուան և ցերեկուան անհաւասարութիւնը և չորս եղանակաց կանոնաւոր փոփոխութիւնները յառաջ կուգան:

Երկիրս անգամ մը իր առանցքին վրայ դառնալու ժամանակը մէկ օր կըսուի, բայց օրը երկու տեսակ է, ասորէպէն օր և արեգակային օր:

Աստղային օր կըսուի ժամանակին այն մասը՝ որ աստղ մը իր երևութական շարժմամբ միջօրէականի մը վրայ տեսնուելէն ետքը դարձեալ նոյն միջօրէականին վրայ կը տեսնուի, որ է 25 ժամ 56' 5" 21":

Արեգակնային օր կըսուի ժամանակին այն մասը՝ որ արեգակը իր երևութական շարժմամբ միջօրէականի մը վրայ գալէն ետքը դարձեալ նոյն միջօրէականին վրայ կուգայ, որ է 24 ժամ:

Աստղային օրը երկրիս իր առանցքին վրայ մէկ անգամ թաւալման ճիշտ ժամանակն է:

Երկրիս մէկ միջօրէականը արեգակին դիմացը գալէն միւս անգամ դարձեալ նոյն միջօրէականին դիմացը գալը երկիրս մէկ անգամ իր առանցքին վրայ թաւալումէն աւելի ժամանակ կը տեւէ. որովհետեւ երկիրս իր տարեկան շրջանին վրայ ամեն օր մէյմէկ աստիճան յառաջ կերթայ, որով արեգակնային օրը աստեղական օրէն 56' 56" ի չափ երկայն կըլլայ:

Երկրիս ամեն կողմը գիշեր ցերեկ մի և նոյն տեղութիւնը չունի, և եղանակներն ալ մի և նոյն չեն,

վասն զի երկրիս առանցքը Յիւր խաւարմանը $23\frac{1}{2}$ աստիճանի անկիւնով մը կտրած ըլլալով իրարու ոչ ուղեգահեական են և ոչ ուղղահայեաց, այլ իրարու խտորնակ են, որով մէկ մը մէկ բեւեռ և մէկ մը միւս բեւեռ արեգակին դիմացը գալով թէ գիշերուան և ցերեկուան անհաւասարութիւնները և թէ եղանակաց փոփոխութիւնները յառաջ կուգան:

28. Երկիրս արեգակին շուրջը կը դառնայ 365 օրուան 5 ժամու 48 վայրկեանի և 51 երկվայրկեանի մէջ:

Մարտի 9 ին հասարակածին այն կէտը՝ որ Յիւր խաւարմանը կտրած է և որոյ կըսուի կետ դարնանային գիշերահաւասարի, ճիշդ արեգակին դիմացը գալով բոլոր երկրիս վրայ գիշեր ցերեկ հաւասար, Հիւսիսային կիսագնդին դարնանամուտ և Հարաւային կիսագնդին աշնանամուտ կըլլայ՝ և որ կըսուի դարնանային գիշերահաւասար: Ասկէ ետքը ամեն օր երկիրս իր հետքին վրայ մէյմէկ աստիճան յառաջ երթալով կը տեսնուի որ արեգակը դէպ ի Հիւսիս կը խտորի, որով յունիսի 9 ին խեցգետնի արեւադարձը՝ որ հասարակածէն $23\frac{1}{2}$ աստիճան դէպ ի Հիւսիս է, արեգակին շիտակ դիմացը կուգայ, և Հիւսիսային կիսագնդին ամառ և Հարաւային կիսագնդին ձմեռ կսկսի և Հիւսիսային կիսագնդին ամենէն երկար ցերեկ և Հարաւային կիսագնդին ամենէն երկար գիշերը կըլլայ: Ասկէ ետքը դարձեալ երկիրս ամեն օր իր հետքին վրայ մէյմէկ աստիճան յառաջ երթալով կը տեսնուի որ արեգակը դէպ ի Հարաւ կը խտորի, և որով սեպտեմբեր 10 ին հասարակածին այն կէտը որ Յիւր խաւարմանը կտրած է և որ կ'եստ աշնանային գիշերահաւասարի կըսուի, կուգայ ճիշդ արեգակին դիմացը, և որ երկրին վրայ ամեն տեղ գիշեր ցերեկ հաւասար կըլլայ, և կըսուի աշնանային գիշերահաւասար, Հիւսիսային կիսագնդին աշնանամուտ է և Հարաւային կիսագնդին դարնանամուտ: Ասկէ ետքը

դարձեալ կը տեսնուի որ արեգակը հասարակածէն անդին գէտլ ի Հարաւ կը խոտորի և դեկտեմբեր 9 ին այժեղջեր արեգակը ճիշդ արեգակին դիմացը գալով Հիւսիսային կիսագնդին կարճագոյն ցերեկ և Հարաւային կիսագնդին կարճագոյն գիշեր և Հիւսիսային կիսակնդին ձմեռնամուտ և Հարաւային կիսագնդին ամառնամուտ կըլլայ : Ասկէ ետքը դարձեալ երկիրս ամեն օր իր հետքին վրայ մէյմէկ աստիճան յառաջ երթալով կը տեսնուի որ արեգակը գէտլ ի Հիւսիս կը խոտորի , որով մարտի 9 ին դարձեալ հասարակածին վրայի Հիւսիսային գիշերահաւասարի կէտը արեգակին ճիշտ դիմացը կուգայ , և կըլլայ Հիւսիսային կիսագնդին դարձեալ գարուն , որով ամբողջ մէկ տարին կը լրանայ :

Տարին ալ երկուք է , քիչերահասարի րարէ , որ մէկ գարնանային գիշերահաւասարէն միւս գարնանային գիշերահաւասարի տեղը թիւնն է և է 365 օր 5 ժամ 48 վայրկեան և 51 երկվայրկեան . րեհալային կամ րեղալային րարէ , որ գարնանային գիշերահաւասարի կէտը Յիւր խաւարմանին որ կետէն որ սկսած է կամ որ աստղն որ միջօրէականին վրայ էր դարձեալ նոյն կէտը կամ նոյն աստղը նոյն միջօրէականին վրայ գալու տեղը թիւնն է , որ է 365 օր 6 ժամ 9 վայրկեան և 13 երկվայրկեան :

Ասկէ կը հետեւի որ ամեն տարի գիշերահաւասարները 20 վայրկեան 22 երկվայրկեանի չափ կը կանխեն , որոյ կըսուի կանխածն քիչերահասարի , այսինքն գիշերահաւասարի կէտը Յիւր խաւարմանին վրայ մեկնած կէտը չի հասած յաջորդ տարուան գիշերահաւասարը կըլլայ . Յիւր խաւարմանին այս տեղն է 50,1 մանրեկրորդ , որ արեգակնային միջին օրով 20' 22" կընէ :

Այս 50,1 մանրեկրորդ աղեղը 71,836 տարուան մէջ 1 աստիճան կընէ , և 2156 տարուան մէջ 50 աստիճան , որ է ամբողջ կենդանակերպ մը . այս է պատճառը որ

ասկէ 2000 տարուոյ չափ յառաջ գարնանային գիշերահաւասարը արեգակը խոյ կենդանակերպը մտնալով կըլլար , հիմայ իրօք ձուկը մտնալով կըլլայ , թէպէտե անունները նոյն պահուած են : Եւ այս հաշուով 360 աստիճանը 25368 տարի պիտի տեւէ , որ ըսել է այս չափ տարուան մէջ երկիրս ամբողջ իր տարեկան շրջանը յետախաղաց շարժումով մը պիտի լրացնէ :

Տարին 12 ամիսներու կը բաժնուի , երկրիս արեգական շուրջը մէկ անգամ դարձած ատենը լուսինը երկրիս շուրջը 12 անգամ գառնալուն պատճառաւ :

Երկրիս արեգակին շուրջը ըրած հետքը այսինքն Յիւր խաւարմանը ձուածն ըլլալով և արեւն ալ անոր հնոցներուն մէկուն մէջ գտնուելով երբեմն երկիրս արեգակին կը մօտենայ և երբեմն կը հեռանայ , անոր համար թէ օրուան տեղը թիւնները և թէ տարուոյն չորս եղանակները մի և նոյն մեծութիւնը չունին :

Արեգակնային միջին օրը ճիշտ 24 ժամ է :

Գարնան տեղը թիւնն է	92 օր 20 ժ. 42 վ.
Ամառուան „ „	95 „ 14 „ 11 „
Աշնան „ „	89 „ 17 „ 49 „
Զմեռուան „ „	89 „ 1 „ 7 „
Ամբողջ գիշերահաւասարի տարին է	365 օր 5 ժ. 49 վ.

Քաղաքական տարին առաջ եգիպտացիք 360 օր կը հաշուէին , և ետքը 365 օր : Հռովմայեցիք առաջ 304 օր , ետքը 355 օր և աւելի ետքը 366 օր կը հաշուէին : Քրիստոսէ 46 տարի առաջ Յուլիոս կեսար 365 օր 6 ժամ կը հաշուէր տարին , և իր կարգադրած տոմարը իր անուամբը Յուլեան տոմարը ըսուեցաւ . և մեր ազգը , Ռուսերը , Յոյները այս տոմարը կը դործածեն մինչև այսօր : Այս տոմարին նայելով հասարակ տարին 365 օր է , 6 ժամը որ ետ կը ձգուի 4 տարուան մէջ 24 ժամ կամ ամբողջ օր մ'ըլլալով ամեն չորրորդ :

6470 / 1669-58
69991 / 046
39

տարին 366 օր հաշուելու սովորութիւն եղած է, որոյ կըսուի Նահանջ տարի, որովհետեւ փետրուար ամիսը հասարակ տարին 28 օր ըլլալով նահանջ տարին 29 օր է, մարտ ամսուն առաջին օրը՝ օր մը ետ կը մնայ, և նահանջ՝ ետ մնալ կը նշանակէ:

Յուլեան տոմարին համեմատ տարին 365 օր 6 ժամ համարելով, ճիշդ տարիէն 11 վայրկեան 10 երկվայրկեան աւելի հաշուուած կ'ըլլայ, որ 129 տարուան մէջ 1 օր կընէ և 400 տարուան մէջ ալ 5 օր: Արդէն 323 ին Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն մէջ որոշուած էր դարնանային գիշերահաւասարը մարտ 21 ին ըլլալ, և ասկէ ճիշդ 1257 տարի ետքը 1582 ին մարտ 11 ին եղաւ գիշերահաւասարը, և սխալը 10 օրուան հասած էր. Գրիգոր Ժ. Գ. Հռովմայ Պապը այս սխալը ուղղելու և դարձեալ գիշերահաւասարը մարտ 21 ին բերելու համար 1582 հոկտեմբեր 5 ը հոկտեմբեր 15 համարեց և որոշեց որ անկէ ետքը առաջուան պէս ամեն 4 տարին անգամ մը մէկ նահանջ ըլլայ, բայց 400 տարուան մէջ 3 նահանջ պակաս հաշիւ ըլլայ, այսինքն իւրաքանչիւր 4 դարադրուի միայն մէկ նահանջ ըլլայ: 1872, 1876, 1880, և ըն. թուականներուն նահանջ ըլլայ, որոց վերջի երկու թիւերը 4 ուլ բաժանական են, բայց 1900 ին նահանջ չըլլայ, 2000 ին նահանջ ըլլայ, 2100, 2200, 2300 ին նահանջ չըլլայ, 2400 ին նահանջ ըլլայ, հարիւրաւոր թիւը երբ 4 ուլ բաժանական է նահանջ ըլլայ երբ բաժանական չէ նահանջ չըլլայ: Այս կարգադրութեամբը եղած տոմարին ըսուեցաւ Գրիգորեան տոմար, կամ Նոր տոմար որ բոլոր Եւրոպա ընդունած է, և հիմա Յուլեան տոմարէն 12 օր տարբերութիւն ունի և 1900 ին 13 օր պիտի ըլլայ, վասն զի Յուլեան տոմարին համեմատ 1900 թուականէն ետքը մարտ 8 ին պիտի ըլլայ գիշերահաւասարը և Գրիգորեան տոմարով մարտ 21 ին: Տարւոյն ամիսներին ոմանք 50 և ոմանք 51 են, երբ մէկ ձեռքդ դոցես

և ցուցամատիդ ոսկորէն սկսելով յունվար, փետրվար, մարտ և ըսես միւս ցուցամատդ ոսկորներուն և փասերուն մէջ դնելով, ոսկորներուն վրայ եկած ամիսները 51 են և փոսերուն վրայ եկածները 50, բայց ի փետրվարէն որ հասարակ տարիներուն մէջ 28 օր է և նահանջ տարին 29 օր:

Լայնոշքեան, երկայնոշքեան աստիճանք, քեռասկան աստեղք, շրջաքնակ, հակաքնակ, հակառնեայ.

29. Երկու տեղերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը որոշելու համար երկու տեսակ աստիճան հնարուած է, լայնոշքեան և երկայնոշքեան աստիճան:

Լայնութեան աստիճանները միջօրէականին վրայ նշանակուած են. հասարակածէն սկսեալ մինչև բևեռ 90° է, որով երկու կերպ լայնութեան աստիճան կայ, Հիստայն լայնութեան և Հարաւայն լայնութեան:

Լայնութեան աստիճաններով կը հասկցուի որ տեղ մը հասարակածէն դէպ ի Հիւսիս կամ դէպ ի Հարաւ քանի աստիճան հեռու է, կամ երկու տեղ իրարմէ Հարաւէն դէպ ի Հիւսիս քանի՝ աստիճան հեռաւորութիւն ունին:

Երկայնութեան աստիճանները հասարակածին վրայ նշանակուած են, առաջին միջօրէին Արեւելեան և Արեւմտեան կողմերէն սկսեալ մինչև 180°. կամ առաջին միջօրէին Արեւելեան կողմէն սկսեալ մինչև 560°: Երկայնութեան աստիճաններով կը հասկցուի, որ տեղ մը առաջին միջօրէին քանի աստիճան հեռու է, կամ երկու տեղ իրարմէ Արեւելքէն դէպ ի Արեւմուտք քանի աստիճան հեռաւորութիւն ունին:

Երկայնութեան առաջին աստիճանը սկսած կ'էտին վրայէն անցած միջօրէականը առաջին Գիշերայ կըսուի:

Ամեն ազդ իր դիտարանին միջօրեայ կը բռնէ . ինչպէս Գաղղիացիք Փարիզինը , և Անգղիացիք Կրիշիչինը առաջին միջօրեայ կը բռնեն :

Հիները Երկաթի կղզւոյն միջօրեայ առաջին միջօրեայ կը բռնէին : Կոստանդնուպօլիս 41° . $1'$ Հիւսիսային լայնութեան , 28° . $36'$ Արեւելեան երկայնութեան տակ է ըսելով կը հասկցուի որ , Կ. Պօլիս հասարակածէն 41° . $1'$ դէպ ի Հիւսիս և Փարիզէն 26° . $36'$ դէպ ի Արեւելք է :

30. Երկրիս Արեւմուտքէն դէպ ի Արեւելք օրական թաւալմամբ կը տեսնուի որ աստղերը արեգակը ամեն օր երկրիս շուրջը կը դառնան , բայց երկրիս ամեն կողմը մի և նոյն շրջանով չի դառնար , հասարակածը մեծ շրջանով կը դառնայ , իսկ քանի բևեռ երթայ այնքան փոքր շրջանով կը դառնայ , և բևեռները ամենեւին չեն դառնար : Բևեռներուն դիմացը եղած աստղերը կը տեսնուին որ ամենեւին չեն դառնար . ուրոնք կըսուին Բևեռական աստղ . Հիւսիսային բևեռին դիմացի աստղը , որ փոքր արջ համաստեղութեան սլոչին վրայ է , կըսուի արջային Բևեռական աստղ , և Հասարակային բևեռին դիմացի աստղն ալ կըսուի հակաբլային Բևեռական աստղ :

31. Մէկը հասարակածին վրայ գտնուած ատենը բևեռական աստղը հորիզոնին վրայ կը տեսնայ , և քանի որ դէպ ի բևեռ երթայ բևեռական աստղն ալ հորիզոնէն այնքան վեր բարձրացած կ'երևայ : Հասարակածէն 23° հեռու տեղէ մը բևեռական աստղը հորիզոնէն 23° վեր բարձրացած կը տեսնուի :

Աստի տեղի մը լայնութեան աստիճանը կրնայ ուրուիլ , նոյն տեղէն բևեռական աստղին հորիզոնէն ունեցած բարձրութիւնը գտնալով :

32. Արեգակը 24 ժամու մէջ երկրիս շուրջը դառնալով 360° տեղ կառնէ , ըսել է 1 ժամու մէջ 15° , 1° ալ 4 փոյրիկնի մէջ . եթէ երեւու քաղաքներուն

ժամերուն տարբերութիւնը գիտնանք , անոնց Արեւելքէն դէպ ի Արեւմուտք ունեցած հեռաւորութիւննին աստիճանով կրնանք որոշել . ուստի Ա. միջօրեայ համարուած տեղին վրայ լարուած ժամացոյց մը ունենալով , բոլոր տեղերուն երկայնութեան աստիճանը կըրնայ գտնուիլ : Տեղի մը ժամը Ա. միջօրէին ժամէն $2\frac{1}{2}$ առաւել առաջ ըլլայ , նոյն տեղին Արեւելեան երկայնութիւնը կըլլայ $2\frac{1}{2}$ անգամ 15° , այսինքն 37° , 50° :

33. Երկրագնդին այն բնակիչները , որք մի և նոյն դուգահեռական շրջանակի վրայ , բայց իրարմէ 180° հեռու են , շրջակայ կըսուին , որոց եղանակն ու օրուան երկայնութիւնը ու կարճութիւնը իրարու հետ նոյն է , միայն մէկուն կէս օր եղած ատենը միւսին կէս գիշեր կըլլայ :

Այն բնակիչները որ նոյն լայնութեան աստիճանը ունին մի և նոյն միջօրեականի տակ , բայց հակառակ բևեռի մէջ , կըսուին հակաբնակ , որոց կէս օրն ու կէս գիշերը մի և նոյն ատենի մէջ կըլլայ բայց եղանակնին հակառակ է , մէկուն ամառ եղած ատեն միւսին ձմեռ , մէկուն գարուն եղած ատեն միւսին աշուն կըլլայ :

Այն բնակիչները , որ նոյն լայնութեան աստիճանը ունին հակառակ բևեռի մէջ և միջօրեականին ալ հակառակ , իրարմէ 180° հեռու , կըսուին հակափնայ , որ եղանակնին հակառակ ըլլալով մէկուն կէս օր եղած ատենը միւսին կէս գիշեր կըլլայ , և ոտքերնին ճիշդ դէմէդէմ կուգայ :

Գօտիք , Դիւրք գնտոյ .

34. Երկու արեւագարձները և երկու բևեռական շրջանակները երկրագնդունտը հինգ գօտիներու կը բաժնեն , Դիւրք , Երեւելք , Գօտի , Երեւելք , Գօտի , Երեւելք , Գօտի :

ՅԾ. Երկու արևադարձներուն միջոցը որ 47° լայնութիւն ունի, այլեցեւեբէ կըսուի: Արեգակին շառաւիղները այս գօտոյս վրայ գրեթէ ուղղահայեաց զարնելով սաստիկ տաք կըլլայ: Այս տեղի բնակիչները միայն երկու եղանակ կ'ունենան, մէկը սաստիկ ու չոր տաք, միւսը անձրևային: Յերեկ ատեն իրենց ձգած շուքին նայելով երկասրուէրէ կըսուին. արեգակը իրենց Հարաւային կողմը եղած ատենը շուքերնին դէպ ի Հիւսիս կը ձգեն, և Հիւսիսային կողմը եղած ատենն ի Հարաւ կը ձգեն: Տարին երկու օր ալ արեգակը իրենց գլխուն վրայ գտնուելով ամենեւին շուք չեն ձգեր, և կըսուին անասրուէրէ:

ՅԹ. Արևադարձներուն և բևեռական շրջանակներուն միջոցները, որ 45° լայնութիւն ունին, են երկու բարեխառն գօտիները, մէկը կըսուի Հիւսիսային բարեխառն գօտի, միւսը Հարաւային բարեխառն գօտի: Արեգակին շառաւիղները այս գօտիներու վրայ գրեթէ խոտորնակ զարնելով, բարեխառն տաքութիւն մը յառաջ կուգայ, և տարւոյն չորս եղանակները կանոնաւոր կերպով իրար կը յաջորդեն: Այս գօտիներուն բնակիչները փասրուէրէ կըսուին: Որովհետեւ ցերեկ ատեն իրենց շուքը միշտ դէպ ի բևեռ կը ձգեն:

Հասարակածին վրայ միշտ գիշեր ցերեկ հաւասար կըլլայ, հասարակածէն մինչև բևեռական շրջանակները եղած տեղերուն միշտ գիշերն ու ցերեկը անհաւասար է:

ՅԷ. Բևեռական շրջանակներուն ու բևեռներուն միջոցը եղած տեղերը, որ 23½ ական աստիճան լայնութիւն ունին, կըսուին ցրտային գօտի:

Այս գօտիներուն վրայ արեգակին շառաւիղները բոլորովին խոտորնակ զարնելով ամբողջ տարին սաստիկ ցուրտ կըլլայ, և ամեն տեղ մշտնջենաւոր սառոյցներով պատած է. և տարին միայն մէկ եղանակ ունին, այն է, յաւիտենական ձմեռ: Այս գօտիներուն

բոլոր բնակիչները շրջասրուէրէ կըսուին. վասն զի արեգակը իրենց հորիզոնէն 23½ աստիճանէն աւելի չի բարձրանալով գրեթէ իրենց չորս գին կը պտըտի, և շուքերնին ալ իրենց շուքը կը դառնայ: Բևեռական շրջանակներուն վրայ մէկ ամիս ցերեկ, մէկ ամիս գիշեր, և ասիկ անգին երկու ամիս ցերեկ, երկու ամիս գիշեր, և ասանկ մինչև բևեռին վրայ վեց ամիս ցերեկ վեց ամիս գիշեր կըլլայ: Բևեռին վրայ երկարատեւ գիշերուան ատենն 5½ ամիսի չափ արշալոյս և վերջալոյս կըլլայ, և ամիսէն աւելի ալ լուսին կը տեսնան, և խիստ մութ եղած ատենն ալ Հիւսիսայգ կըլլայ:

ՅԸ. Երկրագունտն երեք գիրքով կը տեսնուի, Ուղեւ, Խորք և Զուգահեռակա:

Գնտին ուղիղ գիրքն ան է, որ երկու բևեռները ճիշդ հորիզոնին վրայ կըլլան:

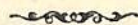
Հասարակածին տակի բնակիչները ուղիղ գիրքն ունին, որով երկնից ամեն աստղերը կը տեսնան:

Խոտոր գիրք գնտոյ կըսուի, որ բևեռներուն մէկը հորիզոնէն վեր կը բարձրանայ, իսկ միւսը վար կը մնայ:

Հասարակածէն ու բևեռներէն դուրս եղած բնակիչները գունտը այս գիրքով կը տեսնան:

Զուգահեռական կըսուի գնտին այն գիրքը, որ հասարակածը հորիզոնին զուգահեռական է, բևեռներուն մէկը դէպ ի դէնիդ, և միւսը նատիր շտկուած է:

Երկու բևեռներուն բնակիչները այս գիրքով կը տեսնան գունտը:

Լուսին. Երկոյթք լուսնի, Խաշարուսն.

ՅԹ. Լուսինը երկրիս արբանեակն է, անկէ 49 անգամ փոքր է և անոր շուրջը կը դառնայ 29½ օրուան մէջ այսինքն գրեթէ մէկ ամսուան մէջ: Լուսինը եր-

բեմն երկրիս կը մօտենայ և երբեմն կը հեռանայ, բայց անկէ ունեցած միջին հեռաւորութիւնն է 381,000 քիլոմէթր, իր լոյսը երկրիս սէս արեգակէն կառնէ. և մեզի կերևայ տարբեր կերպով որ կըսուի Երևոյթ լուսնի:

40. Երբոր լուսինը արեւուն և երկրին մէջ գտնուի, իր մութ երեսը մեզի դարձած ըլլալով չենք տեսնար, և կըսուի նոր Լուսնի կամ Զնուներ Լուսնի:

Եօթն ու կէս օր ետքը իր լուսաւոր մասին միայն կէսը մեզի կերևի, ու կըսուի Խաւքին Ժամրոյ:

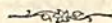
Տասնեակնդ օր ետքը երկիրս արեգակին ու լուսնին մէջ գտնուելով լուսնին լուսաւոր մասը ամբողջ մեզի դարձած կըլլայ, որ կըսուի Լուսնի Լուսնի:

Ասկէ ետքը քիչ քիչ իր լուսաւոր մասը մեզնէ ծածկուելով. քսաներկու երորդ օրը իր լուսաւոր մասին դարձեալ կէսը կը տեսնանք, որ կըսուի Վերջին Ժամրոյ:

Վերջապէս լուսինը դարձեալ իր լուսաւոր մասը բոլորովին արեգակին դարձնելով կը լինցնէ իր շրջանը և կըլլայ նոր Լուսնի:

41. Երբեմն նոր լուսնի ատեն արեգակը, երկիրս և լուսինը մէկ ուղղութեան մէջ կ'ընան, որով արեգակին լոյսը մեզնէ կը ծածկուի, և կըսուի Խաւքումն արեգակն:

Լուսնի լրման ատեն ալ երբեմն կը պատահի որ արեգակը, երկիրս, լուսինը մէկ ուղղութեան մէջ իյնան, որով երկիրս արեգակը կըլլայ՝ լուսինը արեգակէն լուսաւորելու՝ որ կըսուի Խաւքումն Լուսնի:

Աշխարհացոյց տախտակք.

42. Աշխարհացոյց օրափայտի կըսուին այն թղթերը կամ տախտակները, որոց վրայ գծադրեալ են երկրիս մակերևոյթը կամ իր մէկ մասը:

Սյն աշխարհացոյցները որ ամբողջ երկրիս մակերևոյթը կը ցըցեն կըսուին Համապատ. երբոր երկրիս կլոր դիրքը թղթի վրայ ցըցենք՝ ան ատեն Համապատ. երկու. կիսագնդերու կը բաժնուի. կիսագնդերու և երկայնութեան աստիճանները հասարակածին վրայ կը նշանակուին, որոց վրայէն կանցնին միջօրէականները, որք բևեռներուն վրայ իրար կը միանան: Երբոր երկրիս մակերևոյթը մակարդակ կերպով ցըցենք ատանց անոր կլոր ձև մը տալու, ան ատեն Համապատ. քառակուսի ձև մը կառնէ, որոյ ձախ կողմերը լայնութեան աստիճանները կը դրուին միշտ զուգահեռական շրջանակներուն ծայրերը, վերի ու վարի կողմերն ալ երկայնութեան աստիճանները կը նշանակուին միջօրէականաց ծայրերուն վրայ: Երկրիս միայն մէկ մասը ցըցնող աշխարհացոյցներուն վրայ լայնութեան և երկայնութեան աստիճանները ճիշդ-այս կերպով կը նշանակուին. թէպէտեւ այս վերջի աշխարհացոյցները շատ անգամ կլոր համապատ. ծայրերուն հաշուով շինուած են:

43. Ընդհանրապէս ամեն աշխարհացոյցներուն մէկ կողմը պզտի չափ մը դրուած է Տասնացոյց անունով, որոյ միջոցաւ նոյն աշխարհացոյցներուն վրայ տեղերու հեռաւորութիւնը կընայ որոշուիլ հաշարամէթրով: Գաղղիոյ հասարակ փարսախով, Տաճկի, Անգղիոյ և Գերմանիոյ մղոններով ևայլն: Լայնութեան մէկ աստիճանը հաւասար է 25 Գաղղիոյ հասարակ փարսախի, կամ $111\frac{1}{2}$ հազարամէթրի, $66\frac{1}{2}$ Տաճկի մղոնի, $69\frac{1}{4}$ Անգղիական մղոնի, 60 Իտալական աշխարհագրական կամ ծովային մղոնի, 15 Գերմանական մղոնի:

44. Ամեն աշխարհացոյցներուն վերի կողմը Հիւսիս, վարի կողմը Հարաւ, աջ կողմը Արեւելք և ձախ կողմը Արեւմուտք է:

Արուեստական Երկրագոռնու և երկնագոռնու ,

45. Երկրագոռնու երկրիս բնական ձևը կը ցըցնէ , որոյ վրայ մտացածին շրջանակները իրօք քաշուած են : Երկրիս Հասարակածին կողմը ուռեցած և բևեռներուն կողմը տափակցած է , անանկ որ բևեռային տրամագիծը հասարակածին տրամագծէն 24 մղոն կարճ է :

46. Երկրագոռնու կը ներկայացնէ երկինքը , որոյ վրայ գրուած են հաստատուն աստղերը իրենց վերաբերական դիրքով :

47. Արուեստական գունտը երկու կերպով կը գառնայ , մէկ մը՝ Արեւելքէն Արեւմուտք կամ Արեւմուտքէն Արեւելք կը թաւալի իր առանցքին վրայ , որոյ բևեռները հաստատուած է ընդհանուր Կամ Պշտէ Բնութեան , և մէկ մ'ալ՝ Հարաւէն Հիւսիս կամ Հիւսիսէն Հարաւ ընդհանուր Կոնքիւնի վրայ :

48. Պշտէ միջօրէականը 4 անգամ 90 աստիճանի , այսինքն , 360 աստիճանի բաժնուած է , վերին երկու 90 աստիճանները հասարակածէն կըսկսին մինչև բևեռ կերթան , վարի երկու 90 աստիճանները բևեռներէն կըսկսին մինչև հասարակած կերթան . այս միջօրէականին աստիճանները պէտք է որ նայողին աջ կողմը ըլլայ :

49. Ընդհանուր հորիզոնը լայն մակարդակ շրջանակ մ'է , որոյ վրայ նշանակուած է , Առաջին՝ երկու շրջանակ 4 անգամ 90 աստիճանի բաժնուած , մէկ շրջանակին մէջի աստիճանները բևեռներէն կըսկսին մինչև հասարած կերթան , և միւս շրջանակին մէջ հասարակածէն սկսելով մինչև բևեռ կը համարուին , երկրորդ՝ երկու շրջանակ ալ կայ , որոց մէկուն վրայ Զոդիակոսին 12 կենդանակերպները նշանակուած են 30 ական աստիճանի բաժնուած , իրենց նշաններովը անուններովը և պատկերներովը , և միւսին վրայ նոյն

կենդանակերպներուն համապատասխանող 12 ամիսները նշանակուած իրենց օրերովը : Ամիսներուն օրերը նոր տոմարի համեմատ գրուած են : Հին տոմարը նոր տոմարին հաւասարցնելու համար 12 աւելցնելու է : Երրորդ՝ շրջանակ մ'ալ կայ 32 ի բաժնուած երկրիս կողմերը ցըցնելու համար :

50. Հիւսիսային բևեռին վրայ ժամացոյց մ'ալ հաստատուած է , գնտի գործածութեանը համար : Շատ գնտի վրայ կողմնացոյց ալ կըլլայ երկրիս գրիցը համեմատ գունտը շիտկելու համար :

51. Երկնագնտին վրայ երկրագնտին շրջանակներէն զատ նաև կան ուրիշ շրջանակներ՝ ինչպէս Զոդիակոս , Արեւմտեան , Բարձրեան Կոնքիւնի :

Զոդիակոսը լայն կամար մ'է , որ հասարակածին վրայէն քովտի կանցնի ու 12 ամիսներուն թուովը 12 կտոր բաժնուած է , որոց վրայ գրուած են կենդանակերպները երեսնական աստիճանի բաժնուած :

Աղիմութ է ան շրջանակը , որ Զէնիթէն ու Նատիրէն անցնելով հորիզոնը երկու հաւասար կտոր կը կտրէ , ասով կիմացուի թէ աստղ մը միջօրէէն ո՞րչափ հեռու է :

Բարձրութեան քառորդը այն սղնձէ բարակ շրջանակն է , որ գնտին վրայ հեռաւորութիւններ չափելու կը գործածուի , մէկ ուղղութեան վրայ 0 էն մինչև 90° նշանակուած է և միւս ուղղութեան վրայ 0 էն մինչև 180° :

Երկրագնտին գործածութեամբը լուծուելիք առաջարկութիւններ .

52. Ա. Գնտին Բնութեան Կոնքիւնի մը Կամ Գնտին մը Լայնութեան ու Երկայնութեանը Գնտիւն :

Այն քաղաքը միջօրէականին տակը բերել , վրայի աստիճանը լայնութիւնն է , միջօրէականէն կտրած հա-

ասարակածին վրայ եղած աստիճանն ալ երկայնութիւնն է : Թէ որ Կ. Պօլիս պղնձէ միջօրէականին տակը բերեմ, կը գտնամ որ 41° լայնութիւն և 28° 36' երկայնութիւն ունի :

Բ. Տեղի մը լայնութեան և երկայնութեան աստիճանները գիտնալով նոյն տեղը գնդին վրայ գտնալ :

Երկայնութեան աստիճանը հասարակածին վրայ գտնալով կը բերեմ նոյն կէտը պղնձէ միջօրէականին տակը, և միջօրէականին վրայ եղած լայնութեան աստիճանին ճիշտ տակն է նոյն տեղը :

Գ. Երբեք տեղերու հեռաւորութիւնը գտնալ. Կարկիւնով կառնեմ անոնց բացութիւնը և այս բացութիւնը հասարակածին վրայ քանի' աստիճան որ կը պարուենակէ, նոյն տեղերուն հեռաւորութիւնն ալ այնքան աստիճան է : Եթէ ուզեմ նոյն աստիճանաց թիւը մը զոն կամ մարտասի կընեմ բազմապատկելով 25 ու, 60 ու և այլն (Թ. 45) :

Բարձրութեան քառորդն ալ տեղերու հեռաւորութիւնն աստիճաններով կրնայ որոշել :

Դ. Տեղի մը լայնութեան աստիճանին համեմատ գտնալը շտկել : Լայնութեան աստիճանին չափովը բեւեռը հորիզոնէն վեր կը բարձրացնեմ :

Ե. Տեղի մը խառն աստիճանը գտնալ : Առաջին տեղը կը բերեմ պղնձէ միջօրէականին տակը և ժամացոյցին սլաքն ալ ծանօթ ժամուն վրայ կը դնեմ. ետքը գունտը կը դարձնեմ մինչև որ միւս տեղն ալ պղնձէ միջօրէականին տակը գայ, սլաքին նշանակած ժամն է բնառածս :

Զ. Որոշեալ օր մը Յիւլիանային վրայ արեգակին քրոնոմետր տեղը, և էր խորոհումը կամ հասարակածէն ունեցած հեռաւորութեանը, և նոյն օրը արեգակն ո՛ր տեղերուն վրայ ուղղահայեաց գտնուելը որոշել : Նախ կը գտնամ ըստ նոր տոմարի հորիզոնին վրայ ամսուն օրը, որոյ դիմացը գրուած է կենդանակերպը և իր աստիճանը, նոյն

կենդանակերպը և աստիճանը Յիւլիանային վրայ կը գտնամ, որ է նոյն օրուան արեգակին տեղը. այն տեղը միջօրէականին տակը կը բերեմ, և ասոր վրայ եղած աստիճանը կը ցըցնէ արեգակին խոտորումը, հասարակածէն ունեցած հեռաւորութիւնը. և գունտը կը դարձնեմ, միջօրէականին այս աստիճանին տակէն անցած քաղաքներուն՝ արեգակը նոյն օրը կէս օրուան ատեն դադարեցնող տեղացի կըլլայ :

Է. Տեղի մը օրը և ժամը գտնալով, արեգակն ո՛ր տեղերուն վրայ գտնուելու համար լայնութեանը և երկայնութեանը տեղը միջօրէականին տակ բերելով ժամացոյցին սլաքը կը դնեմ առաջարկեալ ժամուն վրայ, և կը դարձնեմ գունտը մինչև սլաքը կէս օրուան վրայ, 12 ին վրայ գայ, (եթէ առաջարկեալ ժամը Արեւելեան է, պէտք է Եւրոպական ժամու վերածել, կամ սլաքը Արեւելեան կէս օրին վրայ բերել. Արեւելեան կէս օրերը օրացոյցներուն մէջ նշանակուած են). միջօրէականին նոյն օրուան խոտորման աստիճանին տակը գտնուած կէտն է, պահանջեալ տեղը, ուր նոյն օրը նոյն ժամուն արեգակը դադարեցնող տեղացի կըլլայ :

Ը. Որոշեալ օր մը տեղի մը արեգակին ժամը և քրոնոմետր տեղը. ցերեկուան և գիշերուան երկարութեանը որոշել : Նախ գունտը կը շտկեմ նոյն տեղին լայնութեան աստիճանին համեմատ, ետքը կը գտնամ արեգակին նոյն օրուան տեղը Յիւլիանային վրայ, այս կէտը միջօրէականին տակը բերելով կը դնեմ ժամացոյցին սլաքը 12 ին վրայ, և նոյն կէտը Արեւելեան հորիզոնին վրայ բերելով դիմացը կը գտնամ հորիզոնէն ելած կէտը և աստիճանը և ժամացոյցին վրայ ալ ծագելու ժամը, և նոյն կէտը Արեւմտեան հորիզոնին վրայ տանելով, մտնելու տեղը պիտի գտնամ և ժամացոյցին վրայ ալ արեւ մարը մտնալու ժամը : Թէ որ արեւ ծագելու ժամը կրկնեմ գիշերուան երկարութիւնը, և

արևը մարը մոնալու ժամը կրկնեմ ցերեկուան երկա-
րութիւնը կը գտնամ :

Եւ թէ որ արևուն Միր խաւարմանին վրայ գըտ-
նուած կէտը Արևելեան և Արևմտեան հորիզոններէն 18°
վար իջեցնեմ, ժամացոյցին սլաքը նոյն օրուան ար-
շալոյսը սկսելուն և վերջալոյսը վերջանալուն ժամերը
պիտի ցըցնէ : Այս կերպը Եւրոպական ժամերով է :
Իսկ թէ որ արևելեան ժամերով յիշեալ դործողու-
թիւնը կատարել ուզուի, Միր խաւարմանին վրայ ա-
րևուն գտնուած կէտը նախապէս Արևմտեան հորիզո-
նին վրայ տանելով ժամացոյցին սլաքը 12 ին վրայ
դնելու է, և ետքը գունտը դարձնելով նոյն կէտը մի-
ջօրէականին տակը բերելով սլաքը պիտի ցըցնէ կէս
օրուան ժամը, և նոյն կէտը Արևելեան հորիզոնին
վրայ բերելով սլաքը պիտի ցըցնէ արևուն ծագման
ժամը, արևելեան կէս օրուան ժամը կրկնելով նոյն
օրուան գեղերուան երկարութիւնը կիմացուի :

Բ. Քաղաքի մէջ համարէ մէջ օրը և ժամը գիտնալով, որո-
շել որքէն այն ասեռ րեղերը, որ արեգակն ին ծագէ և մարը
իւ մոնայ, ու կէս օր և կէս գիշեր իլլայ : Նախ կը գտնամ
Միր խաւարմանին վրայ այն օրուան արեգակին եղած
կէտը և կը բերեմ պղնձէ միջօրէականին տակը և ո-
րով կորոշեմ խոտորումը, նոյն խոտորման համեմատ
բեւեռը կը բարձրացնեմ, ետքը նոյն քաղաքը պղնձէ
միջօրէականին տակը բերելով սլաքը որոշեալ ժամուն
վրայ կը դնեմ և կը դարձնեմ գունտը մինչև սլաքը
12 ին վրայ գայ, ահա այն տեղերը՝ որ պղնձէ միջօ-
րէականին վերի մասին տակն են, կէս օր է, վարի
կէս մասին տակը եղած տեղերուն վրայ ալ կէս գիշեր
է, Արևելեան հորիզոնին վրայ գտնուած տեղերն ալ
առաւուտ և Արևմտեան հորիզոնին վրայ գտնուած տե-
ղերն ալ երեկոյ է. և այլն :

Երկնագնտին վրայ առաջարկուածքիւններ .

ՅՏ. Ա. Արեգակն իմ աստղէ մէջ ուղիւ ելլէ և խոտորում
գործու : Արեգակին կամ աստղին տեղը պղնձէ միջօրէ-
ականին տակը բերելու է, միջօրէականին տակը ե-
ղած հասարակածին աստիճանը ուղիւ ելլէ է, և մի-
ջօրէականին աստիճանն ալ, որ արեգական կամ աստ-
ղին գտնուած տեղին վրայ է, խոտորումը կը ցըցնէ :

Բ. Գիտնալ քաղաքի մէջ որոշեալ օրուան մէջ աստղ մէջ
կէլլայ, երբ միջօրէականին վրայ կուգայ, և երբ իւ մոնայ :
Նոյն քաղաքին լայնութեանը համեմատ բեւեռը կը բարձ-
րացնեմ, և Միր խաւարմանին վրայ արեգակին տեղը
գտնալով կը բերեմ պղնձէ միջօրէականին տակը և ժա-
մացոյցին սլաքն ալ 12 ին վրայ, և անատենը աստղը
Արևելեան և Արևմտեան հորիզոններուն վրայ և պը-
ղնձէ միջօրէականին տակը բերելով՝ սլաքը պիտի
ցըցնէ աստղին ելլալու մոնալու և միջօրէականին վը-
րայ գալու ժամերը :

Գ. Տեղը և ժամը որոշեալ լուլլուով գործու երկնէ
անան որ նոյն ժաման երկնէ երեւոյ րեւանէլէ աստղերը երե-
ւան ելլան : Գունտը երկնից դրիցը համեմատ կը շրտ-
կեմ, և կը բարձրացնեմ բեւեռը տեղւոյն լայնութեան
համեմատ, և նոյն օրուան արեգակին տեղը պղնձէ
միջօրէականին տակը կը բերեմ և ժամացոյցին սլաքն
ալ 12 ին վրայ . թէ որ որոշեալ ժամը կէս օրէն ա-
ռաջ է գունտը դէպ ի Արևելք կը դարձնեմ մինչև որ
սլաքը որոշեալ ժամուն վրայ գայ, եթէ որոշեալ ժամը
կէս օրէն ետք է գունտը դէպ ի Արևմուտք դարձնե-
լու է մինչև որոշեալ ժամը միջօրէականին տակ գայ,
գնտին այս դիրքը նոյն ժամուն երեւոյթն է նոյն տե-
ղին նկատմամբ :

Երկրագնտին և երկնագնտին վրայ խնդիրք ,

1. Գործի Կ. Պօլսոյ , Լոնդրայի , Փարիզի , Վեննայի , Ֆերենդայի ևայլն լայնութեան և երկայնութեան աստիճանները գնորդն յիշոցաւ :
2. Գործի գնորդն շրայ այն քեղերը որ ունին արեւմտեան երկայնութեան 2°, 27' և հիւս . լայն . 51°, 50 .
Սրեւել . երկայ . 14°, 2' և հիւս . լայն . 48°, 12' . Սրեւել . երկայն . 26°, 36' և հիւս . լայն . 41°, 1' .
3. Գործի Տաճկի ճշման վ. Պօլսոյ և Քահիրէի հեռաւորութիւնը . Անգղիական ճշման վ. Լոնդրայի և Փարիզի հեռաւորութիւնը , ևայլն :
4. Շէրիէ' Բոնապար Կ. Պօլսոյ , Փարիզի , Լոնդրայի հաւթմար :
5. Կ. Պօլսի ժամ 5 ին Լոնդրա , Փարիզ , Բեյրութայրի ժամը Ժանի° Կելսայ :
6. Յանաւար 5 ին արեգակը հասարակածին որա՞նք հեռաւոր է , և որ քեղերուն շրայ Բաբալոնիայեայ Կը Բոնոնի :
7. Կ. Պօլսի Երեւան 51 ժամ 6 ին արեգակը ուր Բաբալոնիայեայ է :
8. Գործի գնորդն յիշոցաւ ինչ օգոստոս 2 ին Կ. Պօլսի արեգակը Ժանիին Կը Ժաճի , երբ Կէս օր Կամ իրիկուն Կելսայ արեւելեան և արեւմտեան ժամերով , այսօր ցերեկոսան և Գիշերոսան երկայնութիւնները որա՞նք Կը քեւեն :
9. Կ. Պօլսի օգոստոս 5 ժամ 4 ին ուր արեւմուտ , Կէն օր և իրիկուն Կելսայ :
10. Գործի արեգակին ուղիղ ելլը Երեւան 15 ին և հակադէմ 15 ին :
- Յոսէին ճակարդի վրայի Ալթայարանի ուղիղ ելլը Գործի :
11. Գործի որ Առեւծին պոչին շրայի Հաւթոսալա ասորդը Կ. Պօլսոյ հարեղանէն երբ Կը Ժաճի , երբ Կը ճորայ , երբ յիշօրենի շրայ Կոստայ Գեորգիար 4 ին :
12. Գործի որ Հայկին Երեւան Գործի շրայի Րեճել ասորդը

- Փարիզի հարեղանէն երբ Կը Ժաճի , երբ Կը ճորայ , երբ յիշօրենի շրայ Կոստայ ասորդը 16 ին :
13. Կարին Երեւան 18 Գիշերոսան ժամ 6 ին Կամ 5 ին Կամ 9 ին երկնից երեւելի՞նչ Գիշերով Կերէն :
14. Վան ճորդ 6 Գիշերոսան ժամ 8 ին Կամ 5 ին երկնից երեւելի՞նչ Գիշերով Կերէն :

ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

54. ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ կը սովորեցնէ, առաջին՝ երկրի վրայի բնական բաժանմունքը, երկուրթներն ու անոնց ընդհանուր յատկութիւնները. երկրորդ՝ մարդ, և իրեն վերաբերեալ ընդհանուր յատկութիւնները. երրորդ՝ կենդանական, հանքային ու բուսական բերքերը, որոնք երկրի մէջ կաճին կամ կը շարժին :

Ա. ԵՐԿՐԻՍ ԲՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԻՏԵՐԸ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐԸ ՈՒ ԱՆՈՆՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

55. Երկրիս կամ հողագունտն երեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի : Յաւա, Զաւ և Օր :

Ա. ՅԱՄԱՔ

56. Բոլոր հողագնտիս մակերևոյթին երեք մասը ջուր և մէկ մասը ցամաք է : Գամաքին այլևայլ կտորները կըսուին Լեռ, Դաշտ, Կայն :

57. Երկրիս վրայի բնական կոնաձև բարձրութիւնները Լեռ, և իրարու կպած լեռները Գօթի կամ Շըշէյ լեռնային կըսուին :

Աշխարհիս առէնէ Բարձր լեռներն են Ասիոյ Հիմալայոյ լեռներուն Վեշ Տալալիէն : Դր 8,588 Վեշ Բարձր է : Հայաստանի Արարատ կամ Մոսիս լեռը 5,216 Վեշ Բարձր է : Արեւելոյի Արարատ լեռնային Վեշ Նեմոյոյ Կոն Սարատայ, 6,488 Վեշ : Եւրոպայի Ալպեան լեռնային Վեշ Սպիտակ լեռը, 4,815 Վեշ : Արեւելի Վեշ Մոսիս լեռը, 5,000 Վեշ :

Հրաբուխ կըսուին կրակ ցատքեցնող լեռները, որ ընդհանրապէս ծովեզերեայ տեղուանք կըլլան : Հը-

րաբուխին պատճառը գետնին տակը եղած հանքային նիւթերն են, որ յանկարծակի կը բռնկին, կը հալին ու սաստիկ ուժով հողը պատռտելով դուրս կեննեն, կիր եղած քարերով բոցով և մուխով : Հրաբուխէն դուրս վազած հեղուկը լաւ կըսուի :

Հրաբուխները ամեն ատեն չեն բռնկիր. կան ալ որ բոլորովին մարած են, ինչպէս Մասիս լեռան մարած հրաբուխը :

Միջոյն հրաբուխ, որ ծովուն տակէն կը բռնկի, որով նոր նոր կղզիներ դուրս կեննեն, ինչպէս է Սանդուրին կղզին և քովի կղզիները, որ 1707 թ. հրաբուխէ յառաջ եկած են : Բայց 1866 թ. Սանդուրին դարձեալ հրաբուխով աներևոյթ եղաւ և քովէն ուրիշ կղզի ելաւ :

59. Գետնաշրջ կըսուի երկրիս մէկ կտորին դուրս գըլլալը, որ շատ անգամ հրաբուխէն կըլլայ, կրակը ուժով գետնէն դուրս ելած ատենը գետինը կը թօթիկէ : Շատ անգամ ալ գետնին տակի հողերէն կըլլայ, որ հողը պատռտելով դուրս ելնելու ատեննին գետինը կը շարժեն :

60. Դաշտ կըսուի երկրիս շիտակ ու տափարակ տեղուանքը : Մեծ դաշտերն են Կուրնեայի դաշտերը, ուր 10 ոտնաչափէն աւելի բարձր խոտ կը բուսնի : Ամերիկայի մէջ Ամազոնեայ գետին քովի դաշտերը 1,000 մղոնի չափ տարածութիւն ունին, ու մէջերնին ամենեւին քար չի գտնուիր :

Այն դաշտերն, որ անբեր և աւաղուտ են, կըսուին անապատ, որոց ամենէն մեծն է Սահրա անապատը, որ գրեթէ երկու երեք ամսուան ճամբայ միակերպ դաշտ է : Անապատներուն մէջ տեղ տեղ բարեբեր երկրներ կը գտնուին կղզիի պէս, որոնք Ուշափ կըսուին :

61. Գամաքին վրայ եղած խորութիւնը կըսուի յոր, որ երկու լեռանց կամ երկու լեռանց դօտիններուն մէջ կըլլայ :

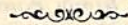
62. Այր կամ անյաւ կըսուի երկրիս խորը կամ լեռանց ժայռերուն մէջ եղած մեծամեծ ծակերը :

Աշխարհի մէջ առնեն իւր է Անգլիոյ Էլբէն այրը , որ 9,600 որմնաչափ խորութիւն ունի : Աստորիոյ մէջ Թրէսթի մօտ Արեւելեան այրը ընդարձակութեան կողմանէ անուանի է , 6 մղոնի շաւի մեծութիւն ունի :

Շատ րեւոյթ այրեր կան՝ որոց վրայէն կրային ջուր մը կը զատէ , մեծի կէրը կը տարանայ ու սառնի յետոյ կը կտրուի :

Շան այրը Նաթուլի մէջ է , որ շահերը և ուրիշ ցած կենդանիները կը մեռնեն , վառն զի ասոր գետնէն անխայիս կաշի ելնելով մեռնէ 2 1/2 որմնաչափ բարձր կը մնայ , և որովհետեւ այս կաշիը մահացու է , անոր համար ասոր մէջ կենդանիներն ապրեր :

Անուանի է նաև Սիւմբիոյ մէջ Ֆենիալէ այրը որ հովի մօտ իւրիս աստորի շրջանէն կընէ և ահաւոր յայտեր կը հանէ :

Բ. Զ Ո Ւ Ր

63. Զորը հեղուկ մարմին մ'է , որ սաստիկ տաքութեամբ գոլորշի կը դառնայ . իսկ սաստիկ պաղութեամբ կը սառնի :

Զրին և ընդհանրապէս առն քանի որոշութիւն կրնայ շաւիսէ վերջապէս գործելով , որ սովորաբար 100 աստիճանէ բաժնուած ապակիէ խողովակ մ'է , մեծի անդին արտաբերեն որ արածուելով ինչ որ 100 երորդ աստիճանը բարձրանայ՝ ջուրը ետալու աստիճանը կը ցըցնէ , իսկ պաղութիւնէն սեղմուելով ինչ որ 0 աստիճանը էջնայ՝ ջուրին սառելու աստիճանը կը ցըցնէ :

Երեք տեսակ ջուր կայ հասարակ , հանրայն , ծովայն :

1° Հասարակ ջուր .

64. Հասարակ կամ անուշ կըսուի ջուրը , որ աղի չէ և հանքային համ չունի , ինչպէս ընդհանրապէս աղբիւրներուն , գետերուն և լճերուն ջուրերը :

65. Վաղող ջուրերուն սկսած կամ բղխած տեղը ակն , ակունք , ալբէր կըսուի : Աղբիւրները միշտ դէպ ի ցած տեղերը կը վազեն , ուրիշ վրի ընկացաներ յառաջ կուգան :

Փոքր ջրի ընթացքները ասոն կըսուին : Այն ջրի ընթացքները որ սաստիկութեամբ կը վազեն կըսուին հեղի :

Գետ կըսուի մեծ ջուրերուն ընթացքը , որ ուղղակի ծովը կը վազէ , թափած տեղը գետին բերանը կըսուի :

Վրաս կամ գետակ կըսուի ջրի ընթացք մը , որ գետի մը կամ ուրիշ ջրի ընթացքի մը մէջ կը վազէ :

Այն ջրի ընթացքներն ալ որ ուղղակի ծովը կը վազեն , բայց գետ ըսուելու հաի մեծ չեն , վտակ կըսուին :

Վտակներուն կամ գետերուն իրար խառնուած կամ միացած տեղը գետախառնուած կըսուի :

Գետերը շատ անգամ շատ մը ճիւղերու բաժնուած ծովը կը թափին : Նրկու ջրի ընթացքներու և ծովի մէջ մնացած ցամաքին մասը րէլս կըսուի , որ ընդհանրապէս եռանկիւնի ձևով կըլլայ :

Գետի մը մէջ վաղող ջրի ընթացքները , առունները , վտակները գետակից կըսուին :

Զրի ընթացքի մը աջ ու յաւ եղբիւր ըսելով կը հասկըցուի , մարդ ջրին վազած կողմը իր երեսը դարձնելով իր աջ ու ձախ կողմերը :

Գետի մը առաջին իր աղբիւրներովը , առուններովը և վտակներովը բռնած դառի վայր միջոցն է :

Ծովու մը առաջին կամ շաւի վայրը ցամաքի սյն միջոցն է , ուրիշ կը վազեն իր մէջ թափող բոլոր ջրի ընթացքները :

Աշխարհիս ամենէն մեծ գետերը Ամերիկայի մէջ են . Միսիսիբի՝ Անդալ Ամերիկայի մէջ երկայն . մըն 5580 Ամսպունեաց գետը՝ Ամերիկ . մէջ 5080

Օպի գետը՝ Սիպերիոյ մէջ	երկայն. մղոն	2520
Նեղոս գետը՝ Ափրիկէի մէջ	»	2510
Գանգէս գետը՝ Հնդկաստանի մէջ	»	1608
Դանուբ գետը՝ Եւրոպայի մէջ	»	1496
Եփրատ գետը՝ Հայաստանի մէջ	»	1492

Գետեր կան որ իրենց ընթացքին մէջ տեղէ մը գետնին տակը կանցնին , և ուրիշ տեղէ մը դուրս կեննեն : Գետեր ալ կան որ ոսկիի հանքերու մէջէ անցնելով իրենց բերած աւազն ալ ոսկիի հետ խառն է : Ինչպէս Զայիրէ ու Կամպիա գետերը :

Սահաբ կամ Զրփէ կըսուի , որ գետ մը լեռնէն վազելու ատեն ժայռի մը հանդիպելով վերէն յանկարծ վար կ'իյնայ :

Նրկրի մը մշակութեանը և առողջութեան վնասակար կայնող ջուրերը վերցնելու և նաւագնացութիւն ընելու և չոր երկիրները ոռոգանելու նպատակաւ Զըբանցիներ շինուած կան , որոնք իրենց նպատակին համեմատ անուններ ունին Յամբիցիոն , Նաւաղ-Բէան , և որոշման Զըբանցիներ :

66. Լէճ կըսուի տեղ մը ժողովուած ջուրը , որոյ չորս կողմը ցամաք է : Աշխարհիս ամենէն մեծ լիճը Կասպից ծովն է , որոյ երկայնութիւնը Հիւսիսէն Հարաւ 800 մղոնի չափ է , և լայնութիւնը 120 էն մինչև 500 մղոնի չափ :

2° Հանքային ջուր .

67. Ջրեր կան որ գետնին տակի հանքերուն մէջէն անցնելով և անոնց շամանդաղները իրենց մէջ առնելով անոնց համն ու գոյնը կ'առնեն և կըսուին հանքային ջուր : Բնագէտները փորձած են որ գետնին տակը քանի խորն երթցուի այնչափ տաքութիւնը կը շատնայ ամեն մէկ 50 մեթրօ խորութեան վրայ տաքութիւնը մէյմէկ աստիճան կ'աւելնայ . ասկէ յառաջ կ'ուզան գետնին տակէն բղխած ջերմ-կերպով բը-

նական հանքային տաք ջրերը : Տեսակ մը հանքային ջրեր կան , որ թէպէտ տաք չեն , բայց իրենց մէջ գիւրաժառ կաղ գտնուելով յանկարծ իրենք իրենցմէ կը բռնկին : Այս ջրերէն շատ կը գտնուին Կասպից ծովուն եղերքը եղած Պաքու քաղաքին քովերը , որ կրակապաշտ Պարսից ուխտատեղի է :

3° Ծովային ջուր .

68. Երկրիս վրայ գտնուած աղի ջրերուն տարածութիւնը քով , և մեծ ծովերը Ովկէանս կըսուին :

69. Ծովին այն մասը որ դէպ ի ցամաք մտած է քոյ կամ Խորշ կըսուի :

70. Նեղոս կըսուի ծովին այն մասը որ երկու ցամաքի մէջէ անցնելով երկու ծովեր իրար կը միացնէ :

71. Ամեն կողմէն ջրով շրջապատեալ ցամաքը Կղզի կըսուի : Իրարու մօտ գտնուած շատ մը կղզիները Խոմբ կոչուող կամ Խոմբ-Կղզի կըսուին :

72. Թերակղզի կըսուի ցամաքին այն մասը , որ միայն մէկ կողմէն ցամաքին կցուած ըլլալով միւս կողմերը ջրով շրջապատած է : Թերակղզին ցամաքին միացնող մասը Կարանոյ կըսուի :

73. Դէպ ի ծով երկնցած լեռ կամ բլուրը Կր-ան-Կան կամ Կր-ի կըսուի : Երբոր քիչ բարձրացած է կըսուի Կր կամ Լեռ-կամ Կրի :

74. Ցամաքի վրայ քիչ խորութիւն ունեցող ջրի կոյտերը ճահէ կըսուին :

Ծով-լէճ կըսուի այն տեսակ մը լիճը որ մէկ կողմէն ծովու մօտ ըլլալով անոր հետ հաղորդակցութիւն ունի :

75. Շատ անգամ ծովու մէջ նաւերու վտանգաւոր ժայռեր կը գտնուին , որոց կըսուի Խոմբ , Էլ-Կոմբ :

76. Հովերը որ կը փչեն ծովերուն և լճերուն վրայ , յառաջ կը բերեն անոնց մէջ շարժուն բարձրութիւններ , որք կըսուին Կլէթ , Ժփան :

77. Ծովերուն մէջ տեղ տեղ իրենց դիրքէն ջրի հասանալէ կան, որ այս ինչ ուղղութեամբ կը վազեն : Հոսանքը ջրի յատակին մէջ ցցուած ժայռերու և խոր տեղերուն հանգիպելով կըր պոչոյ կընէ, որ կըսուի յոյնէ, որուն վրայ ինչ որ հանգիպի կընկզմի :

78. Արեգական և լուսնի քարշման դրուութեամբը Ովկիանոսը և իր մասերը բարձրանալով կը կոխեն ծովեզերքը, և ցածնալով կը քաշուին փոփոխակի օրը երկու անգամ : Զուրերուն բարձրանալը մանկացոյն և ջուրերուն ցածնալը պեղապոսութեան կըսուի :

Գ. Օր, եւ Օրերեւոյթ

79. Երկրիս շուրջը սլատող թոյլ ու թափանցիկ մարմինը կըսուի օդ կամ միջուր, որուն մէջ օդերէս-այնքէ կըլան :

Միջուրդին բարձրութեանը ընդհանրապէս 70 էն մինչև 90 փութեր է : Միջուրդը երկրի երեսին մօտ պեղերու մէջ աւելի խոր է, և բարձրը աւելի անօր է, անոր համար բարձր պեղերու մէջ մարդս աւելի դժուարաւ շունչ կ'առնէ : Օդը ուրիշ մարմնոց պէս ծանր է . 1 սոնալափ երկայնութեան 1 սոնալափ լայնութեան և 1 սոնալափ բարձրութեան ունեցող մասն մը 11 արած լափ օդ կը պարանալէ : Մարդոս վրայի եղած օդին սխալին ծանրութեանը գրեթէ 515 խոնկար կը կարծառէ : Բայց մարդ չգիտէ այս ծանրութեանը օդը ափէն կողմէն հասարակէս ճնշելուն համար :

80. Օդերեւոյթները կամ մեթերոմետրը չորս տեսակ կըլան, Օդերէն, Զրեղէն, Լուսնիէն ու Հրեղէն :

1° Օդեղէն մետեորայք .

81. Օդերէն մետեորայ կըսուին օդին այլևայլ շարժմունքները . ինչպէս հով, մրրիկ, թափառ :

82. Օդին շարժումը հոգ կամ հոգ կըսուի, որ եր-

կու կերպով կըլայ . մէկ մը տաքութենէն օդը անստանալով կը տարածուի և քովի օդերը մէկի հրելով օդի շարժում կը սլատառէ . երկրորդ, ցրտութենէն օդը կը խտանայ քիչ տեղ կը բռնէ և սարապ եղած տեղերը միւս օդերը վաղելով օդի շարժում յառաջ կուգայ :

Օդին այս շարժումները միշտ նոյն արագութիւնը չունենար : Հովերը իրենց արագութեանը համեմատ հետեւեալ անուններով կըսուին .

Հովի անունը	Արագութեան 1 ժամու մէջ	1800 փութ
Հով շափառ	»	7200 »
Հով սաստիկ	»	36000 »
Հով խիստ սաստիկ	»	72000 »
Մրրիկ	»	81000 »
Մեծ մրրիկ	»	97200 »
Ուրախ	»	129600 »
Ուրախ, որ շէնքերն ու ծառերն արժապէն կը պոչոյ	»	162000 »

Շարունակ հովքն անոնք են, որ միշտ նոյն ուղղութեամբ կը փչեն . ինչպէս են արաբներ հովերը որ կը փչեն անդադար արեւելքէն յարեմուտս արեւադարձերուն միջոցը, որ երկրիս արեւմուտքէն արեւելք ըրած օրական թաւալումէն յառաջ կուգան . օդը երկրիս շարժմանը արագութեանը չի հասնելով յետախաղաց շարժում մը կընէ :

Հնդկաց Ովկիանոսի մէջ փչող մասն ըսուած հովերն ալ շարունակ հովերուն կարգն են, որ ապրիլէն մինչև հոկտեմբեր վեց ամիս Հարաւային արեւմուտքէն կը փչեն, և վեց ամիս ալ Հիւսիսային արեւմուտքէն : Այսու ամենայնիւ այս հովերը անկանոն կերպով ալ կը փչեն վեց շաբաթի չափ իւրաքանչիւր փոփոխութեան ատեն :

կամ լուսիններ կերևին, որոց կըսուի Աբստինիէի կամ Լուսնապաշտէի :

Բա՛կ արեւոյ կըսուի ամառ ատեն արեւուն շուրջը երեցած ծիածանի պէս գոյնգգոյն չըջանալը, որուն պատճառը արեգակին շուրջը գտնուած գոլորշիներն են :

Երբեմն արեւուն վրայի բակը երկու հատ կըլլայ վրայէ վրայ համակեդրոն, բայց դրսի կողմը եղածին գոյնները այնչափ փայլուն չեն ըլլար :

Լուսինն ալ երբեմն բակ կուենայ, բայց արեւու բակին պէս գունաւոր չըլլար, միայն ճերմակ կերևի, մէկ կողմն ալ քիչ մը կարմրագոյն :

Ձախէն լոյս կըսուի այն տկար լոյսը, որ մարտ ամսուն սկիզբները արեւը մտնելէն ետեւ երկնից երեսը բուրդի ձևով կերևի :

Սմառը տաք ատեն դաշտերու մէջ եղած չէնքերը կամ ծովու մէջի նաւերը վրայէ վրայ երկու հատ կերևին, մէկը միւսին վրայ գլխավար, ինչպէս ջրի վրայ գտնուած բան մը ջրին մէջ կերևի, այն երեսոյթը կըսուի կրկնէրոյն :

4° Հրեղէն մետեորայք .

Յճ. Հրեղէն Բեթորայ կըսուին օդին մէջ երեցած կրակէ երևոյթները որ վեց տեսակ են . փայլակ, կայծակ, Հիւսիսայգ, Շրջմովիկ հուր, Ասուպ և Երկնաքար :

Երբ ապակին կամ սաթը ինչ և իցէ ջաթով մը շատ մը շփես, և ետքը մատդ ապակիին կամ սաթին մօտեցնես կայծ մը կելնէ ձայնով, և երբոր նոյն շփուած ապակիին կամ սաթին թեթեւ բամպակի կտոր մը կամ յարգ մը մօտեցնես իրեն կը քաշէ : Կըսեն թէ շփուած ապակիէն կամ սաթէն անկաւելի հեղուկ մը կելնէ ու մօտեցուցած մատիդ, բամպակին կամ յարգին կը հաղորդուի և անկէց յառաջ կուգայ կայծը :

ձայնը, և իրեն քաշելու զօրութիւնը . այս անկաւելի հեղուկին կըսուի Եթէրալանիան, որ Յունարէն Եթէրալան բառէն ելած է . որ սաթ կը նշանակէ :

Ելեքտրական հեղուկը երկու տեսակ կըլլայ արեւի և Գիպական : Երկու նոյն տեսակ ելեքտրականութիւն իրար կը վանեն և երկու հակառակ տեսակ ելեքտրականութիւն իրար կը քաշեն : Երբոր ամպերու մէջ լեցուած երկու տեսակ ելեքտրականութիւն մէկ մէկու հաղորդուին, ձայն, կրակ և լոյս կը հանեն . ձայնը կըսուի Դեթոր, լոյսը՝ Էթէրալ, կրակը՝ Էթէրալ : Երբեմն առանց որոտմունքի, երբեմն ալ ամպ չեղած ատեն երկնքը փայլակ կըլլայ, ասոր պատճառը դեռ գիտցուած չէ : Որոտման ձայնը 50 միլիէն աւելի հեռուն չերթար : Որոտման ձայնը մէկ երկվայրկենի մէջ 400 Անգղիական ոտք հեռուն կերթայ :

Հիւսիսայգը կամ հիւսիսայն լոյսը ցրտային գօտիներուն մէջ կերևի, որ գեղեցիկ ու պայծառ տեսարան մ'է . երկնից վրայ ամեն տեսակ գոյներով ճառագայթներ կը ցլանան գեղեցիկ կամարներ կը ձևացնեն լուսաւոր թագերով զարդարուած համադիր լուսեղէն սիւներու վրայ, և վերջանալու ատենները գիտես թէ բոլոր երկնքը կրակի մէջ է : Ասոր պատճառը մագնիսական ելեքտրականութիւնն է կըսեն :

Շրջմովի հուրը բռնկած գոլորշիներ են, փոսիւրեան ջրածին կազը օդին հետ հաղորդուելուն պէս կը բռնկի և մինչև որ հտտնի կը վառի : Հասարակօրէն գիշերները ճախին տեղերը կը տեսնուի, բայց բան չի բռնկցներ : Ո՛վ որ այս թափառական լուսին մօտերը կը վազէ կերթայ, օդին մէջ շարժում մը պատճառելով այս լոյսն ալ իր ետեւէն կը վազէ, որ երբեմն ալ փախչողին վրայ նստելով կը մարի, և եղոտ աղտ մը կը ձգէ :

Ասուպ կըսուի այն գոլորշիները որ մթնոլորտին բարձրերը կը վառին և աստղի պէս կերևին ու կը

տաշին կերթան և երբեմն ալ վար կլինան, որ երբեմն ալ իրենց տունէն լուսոյ պոչ մ'ալ կը ձգեն, երբեմն սուլելու ու քիչ անգամալ ճայթելու ձայն մ'ալ կուտան: Բնաբաններէն ոմանք կարծիք կընեն որ ասուպները մեր մթնոլորտէն վեր երկրիս վրայ պտըտող մանր մարմիններ են, որ աչքով չեն երևիր. ասոնք երբոր մեր մթնոլորտին հետ սաստիկ կը շփուին լոյս կը հանեն կըսեն:

Երբեմն երկրէս դուրս գտնուած մանր մարմինները երկրիս ձգողութեան սահմանին մէջ մոնալով գետին կլինան ահագին որոտմամբ և լուսով, որոց կըսուի երկնայէր կամ շնթայէր: Վերջի յիսուն տարուան մէջ 60 էն աւելի երկնաքար ինկած է Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ, ամենէն մեծը Անգղիա ինկած է, որ 27 հոսպայէն աւելի կը կռէ: Երկնաքարերուն դրսի գոյնը հանքածուխի պէս է, բայց մէջը երկաթի պէս փայլուն: Բնադէտներէն ոմանք կըսեն թէ երկնաքարերը հրաբուխներէն մթնոլորտին մէջ կը բարձրանան ու ուրիշ տեղ մը կլինան:

ԳՈՒՇԱԿՈՒԹԻՒՆ ՕԴՈՅ

86. Աշունը անձրևոտ ըլլայ, ձմեռը սովորաբար քիչ կանձրևէ, գարունն և բոյսերն ետ կը մնան:

Ամառը շատ անձրևոտ ըլլայ. ձմեռուան ցուրտը սաստիկ է:

Եթէ կռունկները աշնան ատեն կանուխեկ դէպ ի ապք երկիրներն երթան, ձմեռուան ցուրտը սաստիկ կըլլայ:

Զմեռը անձրևոտ ըլլայ, ամառը չոր է: Աշունն ալ չոր եղած ատեն, ձմեռը շատ հով կը փչէ:

87. Այն օրը, որ արևն ելած ատենը չափէ դուրս կարմրութիւն ունի և իր սկաւառակը խոշորեկ է, նշան է որ հով պիտի ելնէ:

Երբոր արևը բակ ունենայ ու արևապատկեր երևնայ, նշան է որ հով ու անձրև պիտի ըլլայ:

Երբոր լուսինը խոշոր ու կարմիր է, չորսդին ալ բակ ունի, հով կեղնէ. թէ որ բաւը երկու հատ է փոթորիկ կեղնէ:

Երբոր առտուն ծովի թռչունները իրարու քով ջրին երեսը թռչըտելով կանչուռտեն, ան օրը հով կեղնէ:

88. Իրիկունն արևը մոնեղն ետքը Հիւսիսային կողմը թանձր լեռան պէս դիզուած ամպեր ըլլան, այն գիշերն անձրև կուգայ:

Արևը ելնելու ատեն թէ որ բոլոր երկնից երեսը բարակ ամպով մը ծածկուած է ու հով չի կայ, այն օրը քիչ մը անձրև կուգայ:

Արևն ելնեղն երեք չորս ժամ առաջ թէ որ անձրև սկսելու ըլլայ, մինչև կէս օր օդը կը բացուի:

Եթէ յանկարծ Հարաւային սաստիկ հով ելնէ, և երկու երեք ժամ միակերպ անձրևէ, անձրևը մինչև տասնըհինգ տասնըվեց ժամ կը տևէ:

Եթէ ամառը ցերեկն անձրևէ և երեկոյին արևմուտքը բաց ըլլայ, կամ արևը կարմիր ամպերու մէջէն վար իջնայ, երկրորդ օրն օդը կը բացուի:

Եթէ լուսինը բակ ունենայ արևմտեան քաժիով, երկրորդ օրն անձրև կուգայ:

Օգոստոս ամսուն մէջ լուսնի ծննդեան ու լրման օրերը գրեթէ միշտ անձրև կուգայ:

Ամառ գիշերները թէ որ Արևելեան հով ըլլայ, ու աստղերը սովորականէն աւելի խոշոր ու փայլուն երևնան, քանի մը ժամէն ետքը անձրև կուգայ:

89. Ամառը կէս օրէն ետքը դեղին ու ճերմակ ամպեր վրայէ վրայ լեռան պէս դիզուին ու սաստիկ հովէ ծանր ծանր շարժելով հորիզոնէն վեր բարձրանան, կարկուտի նշան է: Զմեռը և գիշերը խիստ քիչ անգամ կարկուտ կուգայ:

90. Ծանրապէս ըստեալ զործիքը 30 բթաչափ երկայնութեամբ ապակիէ խողովակ մ'է, մէջը 28 բթաչափ սնդիկով լեցուն, որ օդին ամեն տեսակ փոփոխութիւնները ժամերով առաջ կը ցըցնէ : Զորօրինակ :

Թէ որ խողովակին մէջի սնդիկը կամաց կամաց վեր բարձրանայ, նշան է որ օդը պիտի շտկուի : Թէ որ ձմեռ ատեն բարձրանայ, ցուրտը կը սաստկանայ :

Թէ որ ծանրաչափին սնդիկը շուտով ցածնայ կամ բարձրանայ, օդն ալ շուտ մը կը փոխուի . թէ որ խիստ շատ ցածնալու ըլլայ, փոթորիկի նշան է :

Թէ որ Արեւմտեան հովի ատեն ծանրաչափը բարձրանայ, օդը կը բացուի, ու հոյն Արեւելեան կը դառնայ . թէ որ հարաւային քամիով ցածնայ, ձմեռը սառը կը հալի, ամառը փոթորիկ կընէ, թէ որ Արեւմտեան հովի ատեն ցածնայ, կանձրեւէ :

Ընդհանրապէս ծանրաչափին նշանները գիշերահաւասարներէն 15 օր առաջ՝ 15 օր ալ ետքն ապուհով չեն . վասն զի օդն այն միջոցին շատ փոփոխական է :

Բ. ՄԱՐԴ ԵՒ ԻՐԵՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յեղ մարդոյ, ազգ, աշխատութիւն,
կառավարութիւն, կրօնք, լեզու .

91. Մարդս Աստուծոյ արարչագործութեան ամենէն դերազանց արդիւնքն է . իր մտաւոր բարձր կարողութիւնը և միշտ երջանակաւալու բաղձանքը յայտնի կը ցըցնէ որ անմահ հոգի մ'ունի և բոլորովին անմահ էակ մ'է և աւելի վսեմ և յարատեւ ու անփոփոխ աշխարհի մը բնակիչն ըլլալու համար ստեղծուած է : Աշխարհիս վրայ ընդամենը գրեթէ 1200 միլիօն ժողովուրդ կը գտնուի : Մարդուս արտաքին կազմուածքը իր բնական երկրին կլիմային ազդեցութենէն ազատ եղած չէ, դոյնով և կերպարանքով և հետեւապէս սովորութեամբ և կրթութեամբն իրարմէ քիչ կամ շատ կը զանազանին . որով երեք գլխաւոր ցեղեր կը բաժնուի :

Ա. Սոյնի կամ Կովկասեան ցեղ, այս ցեղին սկզբնաւորը Նովկաս լեռանց բնակիչներն են . ասոնք ըսպիտակ և վարդազոյն կըլլան, թէպէտեւ թխադոյն (էսմեր) ալ կը գտնուի, գլուխին ձուռած, աչուքնին մեծ, կապուտ և սև . քթերնին բարակ ու կոր, այսինքն արծուական է . բերանին քիչ ճեղքուած . շրթներնին սլզովիկ . ակռաններնին գաղթանահայեաց է . մազերնին խարտեալ և սև, երկայն առատ և կապուտ է, երբեմն ալ գանգրահեր . երեսնին երկայն կլոր ու բարեքիլ է : Այս ցեղին կը վերաբերին հայերը և իրենց երկրին բնակիչները, Եւրոպացիք ու անոնցմէ յառաջ եկած ազգերը և գաղթականները, Ասիոյ արեւմտեան, Եւրոպայի՝ Սփրիկէի հիւսիսային կողմին բնակիչները, Ամերիկայի և Ռիւկիանիայի գաղթականութեանց մեծ մասը սպիտակ ցեղէն են :

Սովորակ ցեղը աշխոյժ գործունէսոյ և ճարտար է,

այսօր և միշտ այս ցեղին մէջն եղած են աշխարհիս ամենէն աւելի քաղաքակրթեալ ազգերը :

Բ. Գեղին կամ հողման ցեղ. այս ցեղին սկզբնատիւնը Մոզովի ազգն է . Ասիոյ արեւելեան և հիւսիսային բնակիչներուն մեծ մասը , Ամերիկայի և Ովկիանիայի բնակչաց լիոքը մասը այս ցեղէն են : Ասոնց մորթին գոյնը դեղին կամ ադուտ թխագոյն է այսինքն ցորենագոյն , երեսներն մեծ և տափակ , գլուխներն մեծ և կլոր , բերաններն մեծ , քթերներն տափակ , աչուքներն շատ երկայն բայց շատ նեղ և դուրս ինկած է , մաշկերն սև փայլուն և ցրուած է :

Այս գեղին ցեղի ժողովուրդները որ Ասիոյ արեւելեան կողմը կը գտնուին շատ դարերէ ի վեր քաղաքակրթեալ են , բայց անոնք որ հիւսիսային կողմը կը բնակին թշուառ վայրենութեան մէջ են :

Գ. Ա. կամ եմպուլան ցեղ. ասոնք կը գտնուին Ահրիկէի և Աւստրալիայի և Ովկիանիայի հարաւային կողմը : Ասոնց գոյնը շատ կամ քիչ սև է , ճակատներն տափակ , ծնօտներն յառաջացած , շրթուքներն հաստը , ակրաններն աւելի երկայն , բերաններն մեծ , քրթերներն մեծ և վեր տնկուած , մազերներն սև բայց թուլ է : Այս ցեղն աւելի քիչ քաղաքակրթեալ է . շատ սևեր իրրև գերի կը ծախուին և ճերմակները կառնեն և կը տանին Ամերիկայի գաղթականութեանց մէջ :

Ասոնցմէ զատ ուրիշ երեք ցեղեր ալ կան , որ կըսուին Մալայան , Բուխեյնան և Ալիքիան կամ Պոնգոն ցեղ :

92. Մարդիկ ընկերութեան մէջ միանալու պէտք ունին : Քաղաքակրթութեան մէջ աւելի յառաջացած մարդոց միութիւնը ուղիւ կամ ժողովուրդներ յառաջ բերած է . ինչպէս Հայերը , Գաղղիացիք , Անգղիացիք , Լայն :

Քիչ քաղաքակրթեալ մարդոց միութիւնը խոսքեր

կը կազմեն , որոնք ընդհանրապէս հաստատուն բընակութիւններ չունին , ինչպէս Քիւրդերը , Գնչուները , Լայն :

Վայրենի մարդիկ որ ամեն տեսակ ճարտարութեանէ զուրկ են , առանձին ընտանիք կը ձևացնեն , և բնակութիւններն տատանդական է :

93. Ազգերը և ժողովուրդները երեք տեսակ գըլխաւոր աշխատութիւն ունին , Արհեստ , Գիտութիւն , և Վաճառականութիւն :

Թափառական խումբերուն և առանձնական ընտանեաց աշխատութիւնն է Դրոշմութիւն , Կնարութիւն և Խաշմութիւն . բայց կան նաև ասոնց մէջ , որ դժբաղդաբար ասպատակութեամբ կապին :

94. Քաղաքակրթեալ ազգերը քարէ , աղիւսէ և փայտէ շինուած հաստատուն տանց մէջ կը բնակին : Շատ մը տուներ ի միասին բաղադրուած , պղտի քաղաքը , ասան , պղտի աւանը , գիւղ , և պղտի գիւղն ալ շին կըսուի . քաղաքին բերդէն դուրս եղած մասը իր արտաքին կըսուի : Քանի մը քաղաք իրենց աւաններով և գիւղերով բաղադրուած է : Եւ քանի մը գաւառ ի միասին , որ մէկ գիւղացի կամ հասակալ մը կառավարութեան յանձնուած է , Դաշնակ կըսուի : Աշխարհ կամ Տէրութիւն կըսուի միւսնոյն կառավարութեան տակ եղած երկիրը : Մայրաքաղաք կըսուի ուր թագաւոր կամ հասարակապետութեան նախագահը կը բնակի և ուր կեդրոնացած է կառավարութեան գերագոյն վարչութիւնը , Գլխաւոր քաղաք կըսուի ուր նահանգի մը փոխարքան կը բնակի :

Վայրենի խումբերը հողէ , ճիւղերէ , տերեւներէ և եղեգներէ շինուած ողորմելի խոշորութեամբ կամ հեղեղեալ և երբեմն ալ անշունչութեամբ մէջ կը բնակին : Եւ շատ անգամ ալ կենդանեաց մորթերով կամ հաստը կտաւով ցիցերու վրայ հաստատուած վանքերու մէջ կը բնակին :

95. Որովհետև ընկերութեանց մէջ կարգ մը պէտք է, իւրաքանչիւր ժողովուրդը հաւասարութիւն հաստատած է, որ երեք տեսակ կըլլայ:

Ա. Մշակութիւն, որ միայն մէկ մարդ մը կը կառավարէ, ամեն իշխանութիւն և օրէնք իր ձեռքն են, որուն կըսուի Թագաւոր, Իմաստաւ, Կայսր. ասի աղաք մշակութիւն է: Իսկ երբոր թագաւորը հաստատեալ օրինաց համեմատ կառավարելու պարտական ըլլայ, անատեն կըսուի Սահմանադրական հաւասարութիւն կամ շահագործման մշակութիւն:

Բ. Անհատականութիւն, որ երկրին աղնուականներէն կազմուած ժողովքով մը կը կառավարուի հաստատեալ օրինաց համեմատ:

Գ. Հասարակականութիւն, որ հասարակութենէն ընտրուած ժողովքով մը կը կառավարուի, ժողովրդէն սահմանեալ օրինաց համեմատ: Ժողովքին գլուխը Նախագահ կըսուի:

96. Բոլոր աշխարհք առհասարակ կը հաւատան որ այս տիեզերքին ստեղծումը և կառավարութիւնը գերագոյն կարողութեան մը գործ է, բայց ամենը այս գերագոյն կարողութեան վրայ միեւնոյն գաղափարը չունին, և անոր պարտուպատշաճ յարգանքը միօրինակ կերպով չեն կատարէր. ուրկէ զանազան կրօններ յառաջ եկած են: Գլխաւոր երկու կրօնք կայ Իսլամ և Բողոքականութիւն:

Ա. Միաստուածեան կրօններն են Բիսպոնականութիւն, Հրէականութիւն, Մանիքեականութիւն, Պրահմանական, Պարսեական կրօնները:

Բիսպոնականութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի յայտնութեամբ ըր եղած կրօնն է, իր ճշմարտութիւնը բոլորովին երկնային և ամենակատարեալ բարոյականութիւնը ու երջանկութիւնը միայն այս կրօնին մէջ ըլլալով, իրեն հետևող ամեն ժողովուրդը քաղաքակրթութեան և յառաջագիւլիմութեան բարձրագոյն աստիճանը հա-

ճած են: Քրիստոնէութիւնը բոլոր լուսաւորեալ ժողովրդոց մէջ տարածուած է, այսօր աշխարհիս բնականաց երրորդ մասը քրիստոնեայ է:

Քրիստոնէութիւնը իր մէջ երեք մեծ ճիւղ ունի, որք են.

1° Արեւելեան եկեղեցի, որ է Մեր, Յունաց և Ռուսաց եկեղեցին և իրենց հետևող ազգաց եկեղեցիները: Այս եկեղեցին ամենէն հինն է:

2° Արեւմտեան եկեղեցի. որ է Հռովմէական եկեղեցի, որուն հոգևոր գլուխն է Հռովմի Պապը:

3° Բողոքականութիւն. որ շատ տեսակներու կը բաժնուի, որոց գլխաւորներն են Լութերականութիւն կամ Անգլիկանական եկեղեցի, Կալվինականութիւն կամ Նորոգեալ եկեղեցի, Անգլիկան եկեղեցի կամ Եղեցիականութիւն: Տակաւին անթիւ տեսակ բողոքականներ կան, ինչպէս՝ Երեցական, Պարզակրօն, Անկախ կամ Ժողովական, Գաւաթ կամ Երեւական, Մեթոդական կամ Սինթոնական, Կրիստոնական, Մորաւիան Եղբայր, և այլն:

Հրէական. Հրէից կրօնն է, որոնք բոլոր աշխարհքում են և մինչև այսօր կը պահեն Մովսիսական հին օրէնքը: Հրեայք ալ քանի մը տեսակ են, Գաւաթի, Թալմուդական, Հաբեթեան:

Մանիքեականութիւն, որուն հետևողները Արաբացի Մահմէտը իբրև Աստուծոյ զրկուած մարգարէ կընդունին, որ հին և նոր կտակարանները աղճատելով նոր օրինաց գիրք մը հնարած է, որուն Քուրան կըսեն: Մահմետականք երկու գլխաւոր ճիւղի կը բաժնուին.

1° Սէննի, որուն հետևողները Քուրանէն զատ Սէնն ըսուած աւանդական գիրք մ'ալ կընդունին:

2° Շէիք կամ Մուսուլման, որ կը մերժեն Սիննան: Մահմետական կը համարուին նաև Տիւրքները, Վահապիները, Եղիտները, և այլն:

Պրահմանական, որ շատ մը ստորակարգեալ աստուած-

ներու պատիւ կրնեն , այսու ամենայնիւ գերադոյն էակի մը գոյութիւնը կընդունին :

Պատեան , որ Պրահայի մանկերուն օրինաց գրեթէ շատ կը նմանի , շատ տեղ տարածուած է , և շատ ճիւղերու կը բաժնուի . մէկը՝ գլուխ ունի Տալէ-Լաֆ , որ ըմբռնելով թէ սրբացեալ քահանայ մ'է Աստուծոյ պէս , կըսեն թէ երբէք չի մեռնիր , միւսը՝ Պուտաին Սոմոստոյան կըսէ , և ուրիշ մը՝ Չինի մէջ Ֆոի կըսէր կըսուի : Դժմանէ՞ որ Ասիոյ քանի մը մասերուն մէջ տարածուած է , և Սինթոի կըսեք , որուն կը հետևի ճարտնցիք : Ասոնց կրնանք յարել նաև Հնդկաստանի Սեփի կըսեք , և Չինաստանի Կոնփի-Լիսի կըսեք , որոնք ամենակարող էակի մը երկրպագութիւն կրնեն :

Բաղձաստեանէն կամ Հիւսիս-Երևան , որ Քրիստոսի մարդեղութենէն առաջ հիւսիսէն ծանօթ բոլոր երկրներու մէջ կը պաշտուէր , հիմա գրեթէ անհետացած է բոլոր քաղաքակրթեալ երկիրներէն :

Կրօնաւարներէն , ամենէն աւելի անհեթեթ կըսեն է . որ շատ աստուածներ կընդունին նիւթական ձևերով : Կրօնք կըսուին այն ամեն կենդանի և անկենդան առարկաները , որոց երկրպագութիւն կընեն սնապաշտ ժողովուրդները : Կրօնապաշտութիւնը տարածուած է զանազան ձևերով շատ ժողովուրդոց մէջ , որոնք տակաւին վայրենութեան կամ խորունկ տղքի-տուժեան մէջ կը գտնուին :

97. Մարդկային ընկերութեան գլխաւոր կապն է լեզուն : Նախնական լեզուն , որ Հայերէնը եղած ըլլալուն շատ ապացոյցներ ալ ունինք , մինչև Բաբելոնի աշտարակաշինութեան ատեն միակ լեզու էր : անկէ ետքը լեզուաց խառնակութիւն ըլլալով մինչև հիմա աշխարհիս մէջ բոլորովին իրարու աննման 2000 լեզու կայ , բայց 8000 էն աւելի խօսուած լեզուներ կան , որոնք իրարու քիչ շատ նմանութիւն ունին : Հիմակուան գործածական լեզուներն են ,

Հայերէն , Չիներէն , Արաբերէն , Թուրքերէն , Պարսկերէն , Նեբրայեցերէն , Սանսկրիտ , Գերմաներէն , Անգլիարէն , Գալլերէն , Սլոնեցերէն , Լատիներէն , Լաթիներէն , Դիոնէրէն , Յունարէն , Ռուսերէն , Մալայերէն :

Լեզուները գլխաւորապէս երկուքի կը բաժնուին , մայր լեզու , երբորդուան լեզու : Մայր լեզուները հին լեզուներն են , և հիմա ընդհանրապէս միայն նախնի մատենագրաց մէջ կը գտնուին : Երկրորդական լեզուները արդի գործածականներն են , որ մայր լեզուներէն ելած են :

Գ. ԿԵՆԴԱՆԻՔ , ՀԱՏԻ ԵՒ ԲՈՅՈՒՔ

98. Երկրիս բնակիչները միայն մարդիկ չեն , Երկիրս ունի շատ տեսակ կենդանիներ , որոնք իրենց ձևովը կազմութեամբը իրարմէ կը զանազանին , կան որ միայն ցամաքին վրայ կապուին , կան որ միայն ծովուն մէջ և կան որ միայն օդին մէջ : Կարգ մը կենդանիները երկրիս ամեն գօտիներուն մէջ ալ կապուին , ինչպէս՝ ընտանի չորքոտանիներէն , շուն , կատու , ոչխար , այծ , կով , ձի , խոզ : Վայրի մեծ կենդանիներէն , դայլ , արջ , արծիւ , անգղ , լերանց բարձր շղթաներու մէջ կը գտնուին :

Վահանաձուկ (փափկ) , լեզուաձուկ և ուրիշ մարդու սննդարար շատ մը ձուկեր ամեն ծովի մէջ կը գտնուին : Անոնք ջուրի ձուկերն ալ ամեն տեղ կան :

Յրտային գօտիներուն մէջ սպորող կենդանիներն են սպիտակ արջ , եղջերու , աղուէս , աքիս , սպիտակ աքիս , կուղը , և ընդհանրապէս բոլոր մուշտակ ունեցող կենդանիները Հիւսիսային կողմը կը գտնուին մեծ անտառներով երկիրներուն մէջ և հետևապէս քիչ թուով :

Սառուցեալ ծովերուն մէջ կը գտնուի իկտ և քանի մը մեծ ձուկեր : Հիւսիսային սառուցեալ ծովուն մէջ ամեն տարի Եւրոպայի , Միացեալ Նահանգներուն և

Քամաթբայի եղբայրներուն վրայ անհամար խռովութիւնով կը գտնուի Ռինկա ձուկը :

Բարեխառն գօտիներուն յատուկ քիչ կենդանի կայ , ի բաց առեալ այն չորքոտանիները , ինչպէս՝ շուն , ձի , էջ , կով , ոչխար , որ մարդոց դաղթակաշուութեանց հետ ամեն տեղ դացած են : Այս երկիրներուն մէջ քիչ կը գտնուին փասակար մսակեր կենդանիներէն , արջ , գայլ , արծիւ . միայն ասոնք զրբեթէ վարհուրելի կերեան հոս : Տկար և անմեղ կենդանիները անթիւ են . ճագար , նապաստակ , եղջերու , շատ մնայուն թռչուններ կան բաց ի ճանապարհորդ թռչուններէն , որ ամեն տարի հոս կուգան Հաբաէն դէպ ի Հիւսիս :

Աւելի տաք երկիրներուն մէջ բնութիւնը ցամաքային զարհուրելի կենդանիներ յառաջ բերած է . առիւծ , վագր , յովազ , բորենի , օձեր , կոկորդիլոսներ : Հոս նաև կան աւելի մեծ և աւելի զօրաւոր , բայց հեզ հանդարտ թռչուններ և չորքոտանիներ , ինչպէս՝ Զայլամն , դանկուռ , պասկուճ , փիղ , ուրնդեղջիւր , ձիադետի , ընձուղտ , վերջապէս ուղտ , որ բարեխառն գօտիին ամեն երկիրներուն մէջ ալ ընտանեցած է : Տաք կլիմաներու մէջ կը տեսնուին նաև աւելի փայլուն ճճիներ և աւելի փառաւոր փետուր ունեցող թռչուններ , ինչպէս՝ պապկայ , արորիղոս , դրախտահաւ , ևայլն :

ՅԳ. Բայերը ամեն կլիմայի մէջ հաւասարապէս չեն աճիր , իւրաքանչիւր ըոյս իրեն համար առանձին բարեխառնութեան աստիճան ունի :

Սառուցեալ գօտւոյն մէջ քիչ տեսակ ըոյս կայ , առատութեամբ կը գտնուի հոս՝ մամուռ , լոռ , պատիչ , թուփ , նաև քանի մը ծառեր , ինչպէս՝ ցառառի , ուռի , բայց միշտ կարճ կը մնան : Միայն Ղարոնիայի մէջ յոռաջ կուգայ հաճար և ընդեղէնք , և եղևնիի անտառներ :

Բարեխառն գօտիին մէջ տարածուած են շոճ , եղևնի , կուէնի՝ մինչև ցրտային գօտիին սահմանները , անանկ որ դէպ ի Հարաւ յառաջանալով կը գտնուի սիի , կաղնի , հացի ծառ , կնճնի , թմբի , մայր , նոճի , սնկենի : Խնձորենիները կսկսին աճիլ 60° լայնութեան վրայ , կեռասենիները բւեռէն շատ հեռու կը բռնեն , ասկէ ետքը կուգան տանձի ծառերը , և միշտ մօտենալով արևադարձներուն . ասոնցմէ ետքը յաջորդաբար կը գտնուի սալորենի , շագանակի ծառ , ընկուզի ծառ , որթ , թզենի , ձիթենի , նարնջենի , որ մինչև այրեցեալ գօտին կը տարածուի և ուրիշ պտղատու ծառերէն աւելի շատ տեղ բռնած է : Յորենի ամեն տեսակներ բոլոր բարեխառն գօտիին մէջ տարածուած են : Բրինձը և մսրացորենը կը յորդեն հարաւին մէջ :

Այրեցեալ գօտիին մէջ կը տեսնուի աւելի սննդաւոր պտուղներու և աղնիւ ճաշակ ունեցող համեմունքներու յառաջ գալը : Հոս բոյսերը աւելի զօրաւոր և փայլուն են , հոս ծառեր կը տեսնուի որ մեր կաղնիներուն երկու անգամէն աւելի բարձր են , որոնք այնպէս ծաղիկներով կը վարդարուին , որ մեր շուշաններէն շատ գեղեցիկ են : Հոս կաճի շաքարի եղեգը , խահփէն , արմաւենին , հացի ծառը , ահագին պսօսպալը , կաղամբաւոր արմաւենին , հնդկանուշը , վանիլեան , կընամոմնը , հնդիկ ընկոյզը , պղպեղը , ևայլն :

Տարբեր լայնութեան աստիճանին նայելով բոյսերուն դասակարգութիւնը ամեն ատեն ճիշտ չէ . որովհետև այրեցեալ գօտիին մէջ իր դրիցը պատճառաւ այնպիսի զով տեղեր կան , ուր բարեխառն գօտիին բոյսերը կը հասնին . և նաև բարեխառն գօտիին մէջ այնպիսի տաք երկիրներ կան , ուր այրեցեալ գօտիին մէջ քանի բոյսերը և ծառերը կընան յառաջ գալ :

100 . Յամաքը կազմող բոլոր նիւթերը երեք զըւ-

խաւոր կարգերու կը բաժնուին , 1. հող և քար , 2. մետաղք . 3. այրելի հանքեր :

1° Յամաքին աւելի մեծ մասը կը կազմեն քարերը և հողերը , ասոնց մէջ աւելի առատութեամբ տարածուած են , կիր , գած , աւաղ , կոպիճ , կաւ , կըրանիթ , ուրիշ ձեւացած են լեռանց մեծ շղթաներուն շատը :

Շատ քիչ կը գտնուի պորփուր , վանական , ակառ , ճենապակի հող , աղ , երկաթակուճ՝ որ հրաբուխներէն կը ձևանայ :

Գոճաղմ , երկնադոյն կամ կանանչ յարդադոյն թանկագին քարերը մասնաւորապէս Ասիոյ մէջ կը գտնուին :

Տպաղիոն և ուրիշ հասարակաբար դեղին թանկագին քարերը գլխաւորապէս կը պատահին Ասիոյ հիւսիսակողմը և հարաւային Ամերիկայի մէջ :

Զմրուկստ , կանանչ քարեր , կը գտնուին յաճախ հարաւային Ամերիկայի մէջ :

Ասիան կը սպառաստէ նաեւ կարկէնոն՝ որ կարմիր կամ վարդագոյն է , և շափիւղա՝ որ կապուռ գունով գեղեցիկ քար է :

2°. Մետաղներէն բլաթինը կամ լուսնոսկին ամենէն ծանր և ամենէն սուղն է , Ուրալ լեռներուն և հարաւային Ամերիկայի մէջ կը գտնուի :

Ոսկին կը գտնուի մասնաւորապէս Ամերիկայի , Աւստրալիայի , Նոր Զելանտի և Ափրիկէի մէջ . կը գոյանայ նաեւ Եւրոպայի , Ասիայի լեռանց մեծ շղթաներուն շատերուն , և մանաւանդ Ուրալ լեռանց մէջ :

Ամերիկան՝ արծաթի հանքերու կողմանէ ամենէն հարուստ է :

Պղինձ առատութեամբ կը գտնուի հիւսիսային և միջին Եւրոպայի մէջ , Ուրալ լեռները , Ասիայի , հարաւային Ամերիկայի և Աւստրալիայի մէջ :

Մագնիզ միջին Եւրոպայի , Սպանիական թերակղզւո-

զիւն և կրկին Ամերիկաներուն մէջ տարածուած է :

Երկաթը որ ճամարտապէս մետաղներուն ամենէն օգտակարն է , աւելի առատութեամբ կը գտնուի , Եւրոպայի մէջ շատ հարուստ երկաթի հանքեր կան աշխարհիս միւս մասերէն աւելի :

Մագնիսը , տեսակ մը երկաթ է , որ Սքանտինաւիան թերակղզիին և Ասիայի հիւսիսակողմը շատ կը գտնուի :

Անագը միջին Եւրոպայի մեծ Բրիտանիայի և Մալաքա թերակղզիին մէջ առատութեամբ կայ :

Կապարը բաւական տարածուած է շատ երկիրներու մէջ , մանաւանդ Եւրոպայի արեւմտեան և միջին ծայրերը :

Զենկը միջին Եւրոպայի և մեծ Բրիտանիայի մէջ հասարակ է :

Անթիմոնի կամ ծարրաքարը , զառիւը կեդրոնական Եւրոպայի մէջ առատութեամբ կայ :

3° Այրելի մետաղներէն ծծումբը հրաբխային երկիրներուն ինչպէս Սիկիլիայի և Իսլանտայի մէջ առատութեամբ կայ :

Ագամանդը միայն Հնդկաստանի , Պօրնէոյ կղզիին և Պրագիլի մէջ կը գտնուի :

Կուսըրը երկու տեսակ նիւթ կը պարունակէ , մէկն է քարածիւթ , որ դեղին կամ թուխ՝ աղբուրի պէս երկրէս կը լլէ , միւսը նաւթ՝ որ կարծր և սև է : Շատ կուսը կայ հարաւային Եւրոպայի և արեւմտեան Ասիոյ մէջ :

Հանքածուխը կը գտնուի ամեն երկրի մէջ մանաւանդ Եւրոպայի արեւմտեան հիւսիսային լեռնադաշտերուն մէջ :

Կիզահողը , որ տունկերուն մնացորդներէն ձևացած է , ճախճախուռ երկիրներու մէջ առատութեամբ կայ :

Դեղին յամպերը աւելի Պալթիկ ծովուն հարաւակողմը տարածուած է :

ՄԱՍՆ Գ.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

101. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ կը անվորեցնէ երկրի քաղաքական բաժանումները, բազմա-
մարդութիւնը, ու վրայի այլապէս տեղերուն գիրքն ու
անունը:

102. Երկիրս հինգ գլխաւոր մասերու կը բաժնուի.

	Բնակչ.	Տարած. + Լճ. + Կամ.
Եւրոպա, ունի	290,000,000,	10,000,000
Ասիա, ,	700,000,000,	42,000,000
Ափրիկէ, ,	100,000,000,	30,000,000
Ամերիկա, ,	75,000,000,	40,000,000
Ռվկիանիա, ,	55,000,000,	10,000,000
	1,200,000,000,	152,000,000

Բոլոր երկրիս վրայ 1200 միլիոն բնակիչ կայ, իր
ցամաքի մասին տարածութիւնն է 152 միլիոն քառա-
կուսի քիլոմէթր:

103. Եւրոպան, Ասիան և Ափրիկէն՝ հին աշխարհ, և
Ամերիկան ու Ռվկիանիան՝ նոր աշխարհ կըսուի:

Ա.

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐԻ

Ա. ԵՐԿՐԱՅԱՆ

104. Եւրոպան կը բաժնուի 16 գլխաւոր աշխարհ-
ներու կամ տէրութիւններու, որոց 4 ը հիւսիսային
կողմն է, 7 ը մէջտեղուանքը և 5 ը հարաւային կողմը:

105. Հիւսիսային չորս աշխարհներն են:

1. Մեծ Բրիտանիա, մայրաքաղաքը Լոնդոն, գլխա-
ւոր քաղաքները Մանչեսթըր, Լիւբլէք, Եդինբուրո, Լոն-
դոն:

2. Տաիմարտ, մայրաքաղաքը Քրիսթիանիա:

3. Շուեդ, մայրաքաղաքը Սթոկհոլմ, գլխաւոր քաղաք
Քրիսթիանիա:

4. Ռուսաստան, մայրաքաղաքը Ս. Փետրոսբուրգ. գլխա-
ւոր քաղաքը Մոսկու, Ռիգա, Ալեքսանդրով, Օդեսա:

Միջին 7 աշխարհներն են:

1. Գաղղիա, մայրաքաղաքը Փարիզ. գլխաւոր քաղաք
Աթէն, Լիւն, Մարսէյ, Պարիս, Լոն:

2. Պելճիս. մայրաքաղաքը Պրատեսէլ, գլխաւոր քա-
ղաք Անվեր, Կոնստանտինուպոլ, Լիւն:

3. Հունար. մայրաքաղաքը Հայֆա, գլխաւոր քաղաք
Աթէն, Ռիւսթըմ:

4. Զալանդեր. մայրաքաղաքը Պրատեսէլ, գլխաւոր քա-
ղաք Ճիւնիք, Պրատեսէլ, Յոլանդ:

5. Ասորիս. մայրաքաղաքը Վան, գլխաւոր քա-
ղաք Բեռլին, Ռիւսթըմ, Լոն:

6. Բուրգիս. մայրաքաղաքը Պրատեսէլ. գլխաւոր քաղաք
Քրիսթիանիա, Տաիմարտ, Պրատեսէլ, Համբուրգ, Տրի-
բուրգ, Յոլանդ, Մարսէյ, Քրիսթիանիա, Լոն:

7. Գերմանիան դաշնայնութիւն. որուն երկրորդական
տէրութեանց մայրաքաղաքներն են. Սթոկհոլմ, Մոս-
կու, Տարսիս, Լոն, Քրիսթիանիա:

Հարաւային հինգ աշխարհներն են .

1. ԲԵՐԼԻՆ-ԻՆ ԴԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ ԼԷՆԻՆ. ՂԼՍԱԼՈՐ ՔԱՂԱՔԻ ՕԲՐԵՂՆԻ :

2. Սյունիք . մայրաքաղաքը Մարտիկ . գլխավոր քաղաքը Պարչեւնիք . Սարակոսք , Լալե :

Յ. Իսախանյան . մայրաքաղաք Հաղթ . գլխավոր քաղաք
Ֆեհրեյեհ , Թուրքի , Նեֆես , Վանեսիկ , Լալա :

Դ. Տահկասարան . մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիս . զբլ-
խաւոր քաղաք Անդրէանուպոլիս , Կալէքօլի , Սէլանիկ , Սօ-
ֆիա , Սիւնեպոլի , Լալլի :

5. Յանապոսան • մայրաքաղաք Արևելք :

108. Եւրոպական ունի 15 ծով, որոնց 5 ը մեծ և 12 ը փոքր են :

Երեք մեծ ծովերն են .

Սահմանափակ չէ՛նք՝ հիւսիսային կողմը և

Աղբանդան «գլխաւ» արեւմտեան կողմը :

ՄԻՋԵՐԻՄԻՆ ԶՈՎ ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿՈՂՄԸ :

Տասներկու փոքր ծովերն են .

Սպիտակ Ժող՝ Սառուցեալ ովկիանոսէն ձեւացած :

Պալեիկ թով, Հեռիային կամ Գեոգրաֆիկ թով, Ման, Իւլանդայի թով՝ Ատլանտեան ովկիանոսէն ձեացած :

Արդեաւան թով, Յանեաւան թով, Արդեաւան, Մարտա-
բայե թով, Սե թով և Աղաւթան թով՝ Միջերկրական ծովէն
ձևացած :

Կապից շո՛ւ որ ուրիշ ծովերու հետ հաղորդակցու-
թիւնն չունի :

107. Եւրոպայի մէջ 16 գլխաւոր նեղուց կայ, ուրոց 9ը Հիւսիսային կողմն են և 7ը Հարաւային կողմը:

Հիւսիսային Գ ներուցներն են, վայելցի՝ հեղաց՝ Ռուսաստանի Հիւսիսային կողմը:

Ստեփանոս, Բեռնարդ, Անտոն, Մեծ Պելլե, Գոռ Պելլե,
Պաթիկ և Հրապարակ ծոկերուն միջոցը :

[illegible]

Հիւսիսային Զբաղեցող և Սարգս Գեորգիայ Զբաղեցող՝ Իրաւ-
տայի ծովաւն և Ստաւանտեան ուղիւնոսին միջոցը :

Հարաւային 7 Ներդրեցներն են՝ Ճիւղաւորները
Արտիկէի և Սպանիոյ մէջ տեղը :

[illegible]

Մեծահայր, հեղուց՝ Իտալիոյ Հարաւային կողմը:

Օրերսի Էրեցի Գոնիական և Աղբրիական Թովման
Միջոցը :

Զանադ Կաթնաբերական Կաթ Կաթնաբերական Կաթնաբերական
Մրչիկ/Կաթնաբերական Կաթնաբերական Կաթնաբերական Կաթնաբերական

և ՍԼ ծովուն միջոցը :

Այս երկու նեղուցները Ասրան կը զատան Սևրու
պայէն :

Եկե՛ի Կամ Կերէ՛ն ԶԵՂԵ՛ր ՍԷ և ՍԶԱԽԱՆ Ժողովուրդն մ/ջոցը :

108. Եւրոպայի մէջ 10 երևելի ժողովրդ կան : Պոլսէան , Ֆրէնչիան , Ռիւսիէն , Իտալիէն , Եւրոպայի ժողովրդն : Զարեհեղէն թոյ՝ Հիւսիսային ժողովրդն մէջ Կասպիէն կամ Պիստայի թոյ կամ Գաղղիոյ թով՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ . Լիւնի և Ճինսուայի թոյտ՝ Միջերկրական ժողովրդն մէջ . Թուրքիէնի և Լիբանոնի թոյ՝ Յունիական ժողովրդն մէջ . Սեւեռնի թոյ՝ Արշիպեղատոսին մէջ :

109. Եւրոպայի մէջ 62 գլխաւոր կղզի կամ կղզեխումբ կան:

5Ը Սառուցեալ Ովկիանոսին մէջ՝ Սֆէշպէրէի, Ն
9ԳԵՊՈՒՆ, ՎՅԻՆՅ, ԲԱՆԻՆՅԷՖ կղզիներ և ԼճՖՖԵՐԷՆ կղզիները

14բ Ուղի/հանու/ն մէջ, որոց երեք մեծերն են ի
շնորհ, Մեծ Բերդաւի, և իշխանս :

15 փորը կղզիներն են Ձերեկը, Շեխլուկը, Սեյդա-
Նուրիկը, Ուլանը, Կարա-Սուլանը, կղզիները, Պեշեխը, Ե-

ገዢዎች፣ ስራዎች፣ ቦታዎች፣ ሀገራዊ ስራዎች፡

11ը Պալմիրիկ ծովուն մէջ՝ Աւան, Տափ, Իսալ, Կոն-
լան, Օլան, Պրահան, Ռահան, Ֆալան, Լաւան,
Ջէլան, և Ֆէնիկ :

5ը Հիւսիսային ծովուն մէջ՝ Սէլ, Հէլիոս, Բեռնիկ :

3ը Մանչիկ ծովուն մէջ՝ Սիւրի, Կերնիկ և Ժերնիկ :

2ը Իրանային ծովուն մէջ՝ Մէլ և Էնիլիկ :

11ը Միջերկրական ծովուն մէջ, որոյ 5 մեծերն են
Քրեթէ, Սարդէնիա և Սիկիլիա :

8ը Կորթիկ կղզիներն են Ֆորմիլիա, Իլիոս, Մայոր-
ա, Մինորա, որոնք Պալմիրեան կղզիք կըսուին, իւր,
Էլու, Լիւպրեան կղզիներ և Մալմա :

1ը Ադրիական ծովուն մէջ՝ Իւլիէնիկ կղզիք :

6ը Յոնիական ծովուն մէջ՝ Գրեթ, Փալա, Սան-
Մալմա, Թեթի, Քեթիլիա և Զանիա :

6ը Սըլիպեդաքոսին մէջ՝ Լէնիա, Սիւր, Էրիդիոս
կամ Նիլիէնի, Կիւլուրոյ, Սիւրիոս և Կերնիկ :

110. Եւրոպայի մէջ 6 գլխաւոր թերակղզի կայ,
երեքը մեծ և երեքը փոքր :

5 մեծերն են, Դանի, Ռուսի, Լաւանիայի հետ,
Սալանի, Փորթուգալի հետ, և Իտալիա :

5 փոքրերն են, Եւրոպայի Տանիսարքայի մէջ, Մալ-
կամ Պեդրոսի, Յունաստանի մէջ, Իսթի, Ռուսաստանի
մէջ :

111. Եւրոպայի մէջ 2 գլխաւոր պարանոց կայ.
Կորնիոսի պարանոց՝ որ կը միացնէ Մուան ցամաքին հետ,
Բերթիոսի պարանոց՝ որ կը միացնէ Իրիսի Ռուսաստանի
հետ :

112. Եւրոպայի մէջ 11 երեքի հրաւանդան կայ.
Նոր-Քիլ Շուէտի հիւսիսային կողմ, Միլի, Իրան-
այի արեւմտեան հարաւային կողմ, Ֆիլիպիներ-
Սպանիոյ արեւմտեան կողմ, Մալմա վիլիէնի փոքր
գալի արեւմտեան հարաւային կողմ, Քրեթէ փոքր
կղզիին հիւսիսակողմ, Թեթիկոս Սարդենիայի հիւսիս

հարաւային կողմ, Բասարա՝ Սիկիլիայի հարաւային կողմ
մը, Սիւրիէնիկիոս՝ Իտալիոյ հարաւային կողմ, Մալմա-
բան՝ Մորայի հարաւային կողմ :

113. Եւրոպայի մէջ 18 գլխաւոր լեռանց գօտիներ
կան, 9ը մեծ և 9ը փոքր :

9ը Մեծերն են, Քեթիլի կամ Սալանիալիան լեռն,
Շուէտի և Նորվիկիոյ միջոցը. Ռուս լեռն, Եւրոպիոյ
և Սիւրի միջոցը. Կիլիկիա՝ Սալանի և Կասպից ծովերուն
միջոցը. Պալմա՝ Տանիստանի մէջ. Կարթագեն՝ Սալանի
րիւի կայսերութեան մէջ. Սալանի լեռն, Իտալիոյ,
Գաղլիոյ, Զուլիցերիի և Գերմանիոյ միջոցը. Սիւրիէնի-
ան լեռն, Իտալիոյ մէջ. Բերթիոս լեռն, Գաղլիոյ և
Սպանիոյ միջոցը. Իլիէնի լեռն, Սպանիոյ մէջ :

9ը փոքրերն են Վիս, Սիլի և Օլիւնի լեռները,
Գաղլիոյ մէջ. Ժիւրա՝ Գաղլիոյ և Զուլիցերիի միջոցը.
Քանիսայր, Սիւրա-Էնիլի, Սիւրա-Պոս, Սիւրա-Մորենի
և Սիւրա-Նիլիոս Սպանիոյ մէջ :

114. Եւրոպայի մէջ 3 մեծ հրաբուխ կայ,
Հիլի լեռ՝ Իսլանդիոյ մէջ.
Վիսալ լեռ՝ Նորուի քաղաքին քով Իտալիոյ
մէջ.

Եւրոպայի մէջ 23 երեքի լիճ կայ, որոց 9ը
Հիւսիսային 7 միջին և 7 ալ Հարաւային աշխարհնե-
րուն մէջն են :

Հիւսիսային աշխարհաց մէջի 9ը լիճերն են. Վի-
նի, Վիլի, Միլի, Շուէտի մէջ.

Սալանի, Լաւանի, Օնիկ, Պալմա կամ Պիլի, Իլի, Բերթիոս Ռուսիոյ մէջ :

Միջին աշխարհաց 7 լիճերն են Նիլիէնի, Ճիւլի-
ոսի, Լաւանի և Յունի լիճերը, Զուլիցերիի մէջ.
Քանիսայր, Զուլիցերիի և Գերմանիոյ միջոցը. Նայիլի
և Պալմա Սպանիոյ մէջ :

Հարաւային աշխարհաց 7ը լիճերն են Մալմա,
3

Գոհայ, Կարպա, Բերրոպէա, Պալենա և Սելանո՝ իտալիոյ մէջ. Զանգեա լիճը՝ Տաճկաստանի մէջ:

116. Եւրոպայի մէջ 56 գլխաւոր գետ կայ,

1ը Կը թափի Սալտակ ծովը, որ է Տէֆլնա.

6ը Կը թափի Պալթիկ ծովը, Թուրքեա, Նեւա, Տոնա, Նիկեֆն, Վալդաուա և Օրբը.

6ը Կը թափի Հիւսիսային ծովը, Էւրա, Վեդեր, Ռէն, Մեզլ, Էստ, Թաֆլ.

1ը Կը թափի Մանչի ծովը, որ է Սեյն.

10ը Կը թափի Ովկիանոս. Շենըն, Սեւըն, Լաւր, Կարն, Արաբ, Մինգո, Տարո, Թաֆ, Կոստոպանա, Կոստոպանա.

4ը Միջերկրական ծովը, Էւրո, Ռոն, Աւոն, Տէֆլն.

2ը Ադրիական ծովը, Բո, Արֆէ.

3ը Սև ծովը, Դանուբ, Տիֆլէս, Տիֆլէս.

1ը Ազարի ծովը, որ է Տոն.

2ը Կասպից ծովը, Վալդ, Ռաւա գետերը.

117. Եւրոպայի մէջ 50 գլխաւոր վտակ կայ,

Պէլ՝ որ Կը թափի Վալթուա գետը.

Վարդ՝ որ Կը թափի Օտեր գետը.

Աւր, Նեպեր, Մէն, Մեզլ՝ որ Կը թափին Ռէն գետը.

Մադըն՝ որ Կը թափի Մեզլ գետը.

Են, Մարն, Ռաւա՝ որ Կը թափին Սեյն գետը.

Սեֆեր, Շեր. Վեֆն, Մայն՝ որ Կը թափին Լուար գետը.

Թաւն, Լո և Տարապոն՝ որ Կը թափին Կարոն գետը.

Սաւն, Իշեր, Տիֆլնա՝ որ Կը թափին Ռոն գետը.

Թեդէն՝ որ Կը թափի Բո գետը.

Իւր, Ինն, Տարա, Սաւ, Թեֆն, Բարա՝ որ Կը թափին Դանուբ գետը.

Պեթէն, Բեթէն՝ որ Կը թափին Տիֆերեր գետը.

Քամո՝ որ Կը թափի Վալդա գետը:

118. Ասիան Կը պարունակէ 11 գլխաւոր աշխարհներ. որոց 1ը Հիւսիսային կողմը, 3ը մէջ տեղուանքը, և 5ը Հարաւային կողմն են:

Հիւսիսային 1 աշխարհն է Սեդերն Կամ Ռոսի Ասիան, երևելի քաղաքը Թուրքի:

Ասիոյ միջին 3 աշխարհներն են,

Հայաստան՝ գլխաւոր քաղաքներն են, Տաճկաց մասին մէջ՝ Կարն, Վաւ, Սնի, Երնի, Խարթեր Լայն. Ռուսաց մասին մէջ՝ Երևան. Պարսից մասին մէջ՝ Դաւիթ Լայն.

Տաճկ Ասիան՝ գլխաւոր քաղաքները Զոհանի, Բեքի, Դամասկոս, Երասաղէ, Պալատ:

Թուրքաստան Կամ անկախ Թաւրիս՝ գլխաւոր քաղաքը Պալատ, Սիւրմար և Խիւս:

Չին՝ մայրաքաղաքը Բեֆն:

Ճափոն՝ մայրաքաղաքը Ենո:

Ասիոյ Հարաւային 5 աշխարհներն են.

Արաբիան՝ գլխաւոր քաղաքը Մեքէ, Մեքէն, Ճիւրի:

Պարսկաստան՝ մայրաքաղաքը Թեհրան. գլխաւոր քաղաքը՝ Ապահան, Երբա, Համահան Լայն:

Աֆղանիստան՝ մայրաքաղաքը Կապիս. գլխաւոր քաղաքը՝ Կանդահար, Հերաթ:

Պելլու-Էֆնան՝ մայրաքաղաքը Քեֆն:

Հնդկաստան՝ գլխաւոր քաղաքը Կալկաթ, Մարաս, Տեֆն, Բաւա, Կալի, Սաւ, Մայն, Պալատ, Մալատ:

119. Ասիոյ եղերքը Կը թընէ 14 ծովեր, որոց 4ը մեծ և 10ը փոքր են:

4 Մեծ ծովերն են, Ատլանտիկ ծովն, Հիւսիսային, Միջերկրական ծով՝ արեւմուտքէն, Հնդկաց ծով՝ հարաւէն, և Մեծ Ովկիանոս արեւելքէն:

10ը Փոքր ծովերն են, Կասպից ծով, Սև ծով, Մարմարա, Արաբիական, Կարմիր ծով, Կամ Արաբիայ ծով, արեւմուտքէն:

Ձինաց ծով, Դեղին ծով, Ճարձի ծով, Օրեցի ծով,
Պեհրեհայի ծով արևելքէն:

120. Ասիոյ մէջ 10 գլխաւոր նեղուց կայ.

Արևմուտքէն Կասպիանոսի և Չառս Կասպիանոսի նեղուցները, Տաճկի Եւրոպային և Տաճկի Ասիային միջոցը:

Հարաւէն Պարսիկ-Տաճկի նեղուցը, Արաբիոյ և Ափրիկէի միջոցը.

Սուէշի նեղուցը, Ասորեստանի և Եգիպտոսի միջոցը, որ Ասիան Ափրիկէէն կը զատէ:

Օմանի նեղուցը, Արաբիոյ և Պարսկաստանի միջոցը. Բալթի նեղուցը, Հնդկաստանի հարաւային կողմը. Մալաթայի նեղուցը, Հնդկա-Չինի հարաւային կողմը:

Արևելքէն՝ Քարէայի նեղուցը, Ճարձի և Չինի միջոցը:

Անգլիանոս, Չոքա կղզիին և Ռուսի Ասիային միջոցը:

Պեհրեհայի նեղուցը, Ասիոյ և Ամերիկայի միջոցը:

121. Ասիոյ մէջ 9 գլխաւոր ծոցեր կան, այսինքն, Հարաւային կողմը՝ Պարսից ծոցը, Օմանի ծոցը, Պեհրեհայի ծոցը Հնդկաց ծովէն ձևացած:

Արևելեան կողմը՝ Սուէշի ծոցը, Քարէայի ծոցը՝ Չինաց ծովէն ձևացած. Բելիշի ծոցը՝ Դեղին ծովէն ձևացած. Քասպիանոսի ծոցը՝ Օսոցի ծովէն ձևացած. Սուրբի ծոցը՝ Պեհրեհայի ծովէն ձևացած: Հիւսիսային կողմը Օպի ծոցը, Սառուցեալ ովկիանոսէն ձևացած:

122. Ասիոյ մէջ 19 երևելի կղզի կամ կղզեաց խումբեր կան, այսինքն,

Յը Միջերկրական ծովուն մէջ, Մարսի կղզիները, Ռասոս և Կիպրոս:

1 ը Պարսից ծոցին մէջ. որ է Պահլէյի կղզիները:

6 ը Հնդկաց ծովուն մէջ, Պոմոյ, Լաթիպիլէան, Մալ

պիլէան, Սեյլան, Անդաման կղզիք և Նիուար կղզիք.

Յը Չինաց ծովուն մէջ, Հայնան, Հոնկոնգ և Մաոս.

Յը Մեծ Ովկիանոսին մէջ, Ֆորմոսա, Լիւսի-Քիւս, Ճապոնի կղզիք, Չոս կամ Թարաթայի կղզին, Գալիլէան կղզիք.

1 ը Հիւսիսային Սառուցեալ Ովկիանոսին մէջ, Լիւսի-Քիւս կամ Նոր Սիբիրի:

125. Ասիոյ մէջ 8 թերակղզի կայ, որոց 4 ը մեծ և 4 ը պզտիկ են: 4 մեծերն են, Ալաշկէ՝ Տաճկաստանի մէջ. Արաբիա, հարաւային Հնդկաստան, և Հնդկա-Չին:

4 Պզտիկներն են, Կիւլալիս՝ Հնդկաստանի Արևմտեան կողմը:

Մալաթայի թերակղզին՝ Հնդկա-Չինի հարաւային կողմը, Քարէա՝ Չինի Արևմտեան կողմը, Քասպիանոս Սիպերիոյ Արևելեան կողմը:

124. Ասիոյ 7 գլխաւոր հրուանդաններն են, Պարսիկ-Տաճկի Ասիոյ Արևմտեան կողմը. Պարսիկ-Մալաթայ, Ռալալիս՝ Արաբիոյ հարաւային կողմը. Քարէա հրուանդանը՝ Հնդկաստանի հարաւային կողմը. Ռասիկա՝ Մալաթայի թերակղզւոյն հարաւային կողմը. Արևելեան Բելիշի՝ Սիպերիոյ Արևելեան կողմը. Գիւլի-Հիւսիսային՝ նոյն աշխարհին հիւսիսային կողմը:

125. Ասիոյ մէջ 15 գլխաւոր լեռ կամ լեռանց գօտիներ կան:

Արաբիա կամ Մալաթայի հայաստանի մէջ. Տուրոս և Լիւսի-Քիւս՝ Տաճկաստանի մէջ. Կիլիկիա՝ Սև ծովուն և Կասպից ծովուն միջոցը:

Ռուս լեռինք՝ Ռուսի Եւրոպիոյ և Սիպերիոյ միջոցը: Ալաշկէ՝ Սիպերիոյ և Չինի կայսերութեան միջոցը: Պարս լեռինք՝ Թուրքաստանի և Չինու կայսերութեան միջոցը:

Սուրբիլի, Կարթաք լեռինք՝ Չինի կայսերութեան մէջ:

Հիմալայա լեռինք՝ Չինու կայսերութեան և Հնդկաստանի միջոցը :

Էլմանո լեռինք՝ Տաճկի Սսիոյ և Պարսկաստանի միջոցը :

Էլաբէր լեռինք՝ Արաբիոյ մէջ :

Կար լեռինք՝ Հնդկաստանի մէջ :

126. Ասիոյ մէջ 15 գլխաւոր լիճեր կան .

Չանի , Պալասի և Պալաս լիճերը՝ Սիպերիոյ մէջ :

Վանայ ծովը , Սանայ լիճը և Ուրտայ լիճը Հայաստանի մէջ :

Աֆգանիստան լիճը կամ Մեհեալ ծովը՝ Ասիոյ Տաճկաստանի մէջ :

Արալ լիճը՝ Թուրքաստանի մէջ :

Սայան , Խոնուսուր , Բալիկ և Թանկ-Թիկ լիճերը՝ Չինաց կայսերութեան մէջ :

Սերէն լիճը՝ Աֆղանիստանի մէջ :

127. Ասիոյ մէջ 21 գլխաւոր գետ կը համրուի , Օպի , Էնիէյ , և Լեւա՝ Սառուցեալ Ովկիանոսը կը թափին . Ահար՝ Օխոցքի ծովը կը թափի .

Հոանկ-Հո և Քիանկ՝ Գեղին ծովը . Մէյ-Բանի և Մէյ-Նա՝ Չինաց ծովը . Սալուէն , Իրասուրի , Պրահաբուր , Գանգէս , Կոհալէրի , և Քիւնիան՝ Պենկալայի ծովը կը թափին :

Սէր կամ Ինդոս՝ Օմանի ծոցը կը թափի :

Շալ-Էլ-Արապ , որ Տիգրիս և Եփրատ գետերէն կը ձևանայ և կը թափի Պարսից ծոցը :

Երասի կամ Արապ որ Հայաստանէն կը բղխի և Արեւելք ընթանալէն ետքը Կար գետոյն միանալով Կասպից ծովը կը թափի :

Չորիկ , Ալի կամ Գելլել Էրֆէ՝ Սև ծովը :

Սէհուն և Ճիհուն՝ Արալ լիճը :

128. Ասիոյ մէջ 8 գլխաւոր գետակներ կան .

Թոփու և Իրիւն՝ Օպի գետը կը թափին :

Անկարա՝ Ենիսէյ գետը կը թափի :

Ճիհուն՝ Գանդես գետը կը թափի :

Բեհնապ՝ Սինո գետը կը թափի :

Տէքէն և Ենիսուր , որ Շալ-Էլ-Արապը կը ձևացնեն :

Արաբիան գետակ կամ Արապ Էնիսուր , որ Անի քաղաքին քովէն անցնելով Երասի գետը կը թափի :

Գ. Աֆրիկայ

129. Աֆրիկէն կը բաժնուի 19 աշխարհներու , որոց 5 ը հիւսիսային կողմը , 7 ը մէջ տեղուանքը և 9 ը հարաւային կողմն են :

Աֆրիկէի հիւսիսային 5 աշխարհներն են .

Պարադիս , գլխաւոր քաղաք՝ Մարոտ , Ալէքի , Գուալ և Գրէթի :

Ենիսուր , մայրաքաղաք՝ Գանգէ կամ Մալլա , գլխաւոր քաղաք Սիւսանիս կամ Իսկէնդրիէ :

Սահարա կամ Մէջ անապատ :

7 ը Միջին աշխարհներն են .

Սենեկանիս , գլխաւոր քաղաք Սենի-Լուի , Պահուտ և Թիմու :

Կոնկո հիւսիսային , գլխաւոր քաղաք՝ Գոմալ , Այոպի , Պենի և Գալիանի :

Նիլիսի կամ Սահար , գլխաւոր քաղաք՝ Սէյի , Թահուտիս , Սահար , Նիլ-Պիլի կամ Պահուտ և Գոմալ :

Նուալի , գլխաւոր քաղաք՝ Տանիս , և Սենար :

Ենիսուր կամ Ալեքիսի , գլխաւոր քաղաք՝ Կոհար : Արեւլ գլխաւոր քաղաք՝ Չէյլ , Պարադիս և Օսկիլիս Այան :

9 ը Հարաւային աշխարհներն են .

Կոնկո Հարաւային . գլխաւոր քաղաք՝ Սահարա , Հալիսիցայի երկիր :

Կահուր-Ենիսուր , Գիլի Բուրիսուր . մայրաքաղաք Գիլի-Բուրիսուր կամ Գիլի :

Քաղաքացիներն . Մանուկներն կամ Սօֆալա , գլխաւոր քաղաք՝ Սօֆալա .

Մուշկէթ , գլխաւոր քաղաք՝ Մուշկէթ , Մեղեքեյլ և Շէօֆա :

Զանկէպուր , գլխաւոր քաղաք՝ Մեղեքեյլ :

Արքիէթի Ներսէսը ընդհանրապէս աշխարհ չէ , որ անծանօթ է :

Մարաշապուր կղզին , գլխաւոր քաղաք՝ Թանանքէփուր և Թանաֆալ :

150. Արիւրկէի եղերքը 4 ծովերէ կը թրջի , որ են , Մեջմէրիսիան՝ Հիւսիսային կողմը . Արաւսիան՝ Ուկիսիան՝ Արեւմտեան կողմը , Մեծ Ռիւսիան՝ Հարաւային կողմը , Հնդկաց ծով՝ Արեւելեան կողմը :

151. Արիւրկէն 5 գլխաւոր ծոց ունի , Սեֆի և Քապիսի ծոցերը՝ Միջերկրականի մէջ :

Կաթիսիայի ծոցը՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ :

152. Արիւրկէի մէջ 15 կղզի կամ կղզեաց խումբ կը համրուի :

7ը Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ , որ են .

Ասիւրեան , Քանաքէան , Մարաշապուր , Դաշլէի գլխաւոր , Կաթիսիայի ծոցի կղզիները , Համբարձան կղզին և Ս. Հեռի կղզին :

6ը Հնդկաց ծովուն մէջ , որ են .

Սոֆիւրա , Սեֆիսի , Զանկէպուր , Քանաքէ , Մարաշապուր , և Մարաշիսիան , որոյ գլխաւորներն են , Պարսպուրի կղզին , Գաղղի կամ Մարաշի կամ Մարաշիսի կղզին , Ռաբիէի կղզին :

155. Արիւրկէն 15 գլխաւոր հրուանդան ունի .

Պան , Սեֆա հրուանդանները՝ Պարսպուրի մէջ :

Պալիս հրուանդանը՝ Սահարայի մէջ :

Դաշլէի գլխաւոր , Ս. Մարաշ , Կաթիսի հրուանդանները՝ Սենեկամպուրի մէջ :

Բալի և Երէի կեթերու կամ Երաթիսի հրուանդանները՝ Հիւսիսային Կովկասի մէջ :

Լաբի և Նեկիսի հրուանդանները՝ Հարաւային Կովկասի մէջ :

Գլխաւոր քաղաքներն , և Էլիսի հրուանդան՝ Գլխաւոր քաղաքներն , կառավարութեան մէջ :

Տեղիսի գլխաւոր՝ Մուշկէթի հիւսիսային կողմը :

Գլխաւոր Կաթիսիայի՝ Ատլանտեան կողմը :

Գլխաւոր Մարաշիսի հիւսիսային կողմը :

154. Արիւրկէի մէջ 5 գլխաւոր լեռնաց գետի կայ .

Արաւսի , Պարսպուրի մէջ :

Քանի՝ Նիկիւրիսիոյ և հիւսիսային Կովկասի միջոցը :

Լաւիսի լեռները՝ Եթովպիոյ հարաւային կողմը :

Լաւիսի լեռները՝ Արիւրկէի արեւելեան հարաւային կողմը :

Մարաշապուր՝ Համանուն կղզիին մէջ :

155. Արիւրկէի մէջ 6 գլխաւոր լիճ կայ .

Զապի , Նիկիւրիսիոյ մէջ :

Տեղիսի , Եթովպիոյ մէջ :

Ուրիսի , Թանիսիսի և Նեֆիսի՝ Անծանօթ կամ քիչ ծանօթ աշխարհին մէջ :

Նախի՝ Մուշկէթի արեւմտեան կողմը :

156. Արիւրկէի մէջ 7 գլխաւոր գետ կայ .

Նեկիսի , որ կը թափի Միջերկրական ծովը :

Սեֆիսի , Կաթիսի , Նեկիսի , Զապի , Օրաշի՝ Ատլանտեան ովկիանոսը :

Զապիսի՝ Հնդկաց ծովը :

Գ. ԱՄԵՐԻԿԱ

157. Ամերիկան կը բաժնուի 2 մեծ մասերու՝ հիւսիսային Ամերիկա , հարաւային Ամերիկա , որ բանամայի պարանոցով իրարու կցուած են :

158. Ամերիկայի մէջ 16 աշխարհը կայ , որոց՝ 6ը հիւսիսային Ամերիկայի և 10ը հարաւային Ամերիկայի մէջ են :

Հիւսիսային Ամերիկայի 6 աշխարհներն են .
 Ռուսի Աշերէկ , գլխաւոր տեղը Նոր Արեւելէ , Սիբ-
 քա կղզիին մէջ :
 Կրէնլանդիա , գլխաւոր քաղաք Ֆրեդերիկսթադ :
 Նոր Բրէտանիա , մայրաքաղաք՝ Քեյպթ :
 Մեյսեալ Նահանգ , մայրաքաղաք՝ Վաշինկթոն . գլխա-
 ւոր քաղաք՝ Նոր Երէտ , Ֆեւրաբլիս :
 Մեյսեիյ , մայրաքաղաք՝ Մեյսեիյ :
 Կոնտինէնտալ կամ Կեյթրոնիան Աշերէկ , մայրաքաղաք՝
 Կոնտինէնտալ :
 Հարաւային Ամերիկայի 10 աշխարհներն են .
 Գոլոնդիա որ իրարու դաշնակից երեք հասարակա-
 պետութիւն են . Նոր Կրանարա , Վենեսուէլա և Քեյթոյ ,
 գլխաւոր քաղաք՝ Պարիս , Քեյթոյ :
 Կոլումբիա , գլխաւոր քաղաք՝ Գայէն , Բարաբոնէյո :
 Պարագուէ , մայրաքաղաք . Ռիօ Եանէյրօ :
 Բերիւ , գլխաւոր քաղաք՝ Լիմա :
 Պերուիա կամ Վերէն Բերիւ , մայրաքաղաք Լիմա :
 կամ Չոպիսա :
 Բարաիւնայ , մայրաքաղաք Վերաքրոնիան :
 Ռաիւնայ , մայրաքաղաք Մանիլա-Վերէն :
 Էս Բալիս , մայրաքաղաք Պալիս-Սիբի :
 Գիլի կամ Չիլի , մայրաքաղաք Սանթիագոյ :
 Բարաիւնիա , որ քիչ բնակութիւն ունի :
 139. Ամերիկան 6 սահմանակից ծով ունի .
 Սառուցեալ ովկիանոս և Պաքիֆիկ ծով՝ հիւսիսային
 կողմը :
 Ատլանտիան ովկիանոս և Անդիլեան ծով՝ արեւելեան կող-
 մը :
 Մեծ Ովկիանոս և Պերսիկիայ ծով՝ արեւմտեան կողմը :
 140. Ամերիկայի մէջ 9 գլխաւոր նեղուց կայ .
 Պերսիկիայի նեղուց՝ Ասիոյ և Ամերիկայի միջոցը :
 Լեւիտալիս , Տեպի , Գոլոնդիայ , Հոնոլուի Նոր Բրի-
 տանիոյ հիւսիսային կողմը :

Պելիլի նեղուցը՝ Նոր Բրիտանիոյ արեւելեան կողմը :
 Պահամայի ջրանցքը՝ Միացեալ Նահանգներուն հա-
 րաւային կողմը :
 Մալեյանի նեղուցը , և Լեւիս՝ Բադակոնիոյ հարա-
 ւային կողմը :
 141. Ամերիկայի մէջ 17 գլխաւոր ծոց կայ , որոց
 5 ը մեծ և 12 ը փոքր են :
 Ամերիկայի 5 մեծ ծոցերն են .
 Հոնոլուի ծոցը՝ Պաքիֆիկ ծովէն ձևացեալ :
 Սառիւ Լա-Բերիլիսի ծոցը՝ Ատլանտեան ովկիանոսէն
 ձևացեալ :
 Մեյսեիյի ծոցը , Հոնոլուիսի ծոցը՝ Անդիլեան ծո-
 վէն ձևացեալ :
 Գալիֆոնիայի ծոցը՝ Մեծ ովկիանոսէն ձևացեալ :
 Ամերիկայի 12 փոքր ծոցերն են .
 Ֆրանսի , Տեպիս և Չեղաբէի ծոցերը՝ Միացեալ Նա-
 հանգաց արեւելեան կողմը , Ատլանտեան ովկիանոսէն
 ձևացեալ :
 Տարիլիս , Մարտիայի և Բարիս՝ Գոլոմպիոյ հիւսիսա-
 յին կողմը , Անդիլեան ծովէն ձևացեալ :
 Մոյ Աշերէկի ծոցը՝ Պարագուի արեւելեան կողմը :
 Ս. Անդիլիսի ծոցը՝ Լա Յալիսի հարաւային արեւել-
 եան կողմը :
 Ս. Գերիլիսի ծոցը՝ Բաթակոնիոյ արեւելեան կողմը ,
 երեքն ալ Ատլանտեան ովկիանոսէն ձևացեալ :
 Կոնտինէնտալ և Բառաիւնի ծոցերը՝ Գոլոմպիոյ արեւմտե-
 ան կողմը :
 Ս. Ֆրանսիսկոյի ծոցը՝ Միացեալ-Նահանգաց արե-
 մտեան կողմը , Մեծ ովկիանոսէն ձևացեալ :
 142. Ամերիկայի մէջ 21 գլխաւոր կղզի կամ կղզ-
 դեաց խումբ կայ .
 Կրէնլանդիա՝ Սառուցեալ ծովուն մէջ :
 Պաքիֆիկ ծովէն Կրէնլանդիա ծովուն արե-
 մտեան կողմը :

6' Ատլանտեան Ովկիանոսին մէջ, այսինքն, Սաբ-
 Լաբենդինսի ծոցին նշխարեալ : Լանկ-Ալենդ, Պերմոնդեան,
 Լա-Կայեան, Մեծ-Անդրէան, և Փոքր-Անդրէան նշխարեալ :
 7' Մեծ Ովկիանոսին հարաւակողմը, այսինքն,
 Նոր-Գերգիէս, Ֆալենդ կամ Մալենան նշխարեալ, Մա-
 չելան կամ Երկր-հրոյ, Աստուածամոր Արշակունիքսը,
 Չելսէ, Ժոան Ֆերնանդէս, և Կալաբակոս նշխարեալ :
 8' Մեծ ովկիանոսին հիւսիսակողմը, Ռեվելան-ճէկեոս
 նշխարեալ, Քարա և Վանդուզեր Արշակունիքսը, Գոթեոս
 նշխարեալ, Ալենան նշխարեալ :
 Պեհերնիս ծովուն նշխարեալ :
 145. Ամերիկայի մէջ 6 գլխաւոր թերակղզի կայ .
 Լապտարոս և Նոր-Սիւլտիս կամ Ագարեոս Նոր Բրի-
 տանիոյ մէջ :
 Ֆլորիսա՝ Միացեալ-Նահանգաց արեւելեան հարա-
 ւային կողմը :
 Հարաւային Քալիֆորնիս, և Էստադան՝ Մեքսիկոյի մէջ :
 Սալա Էրեմիդէն՝ Ռուսի Ամերիկայի մէջ :
 144. Ամերիկայի մէջ 12 երեւելի հրաւանդան կայ .
 9 ը Արեւելեան կողմը,
 Ֆարո-Էլ՝ Կրօնէստանի հարաւակողմը .
 Ռոստէնհոլ, և Չելսէ՝ Լապրատորի մէջ .
 Մալ Նոր Սիւլտիոյ հարաւակողմը .
 Գանթա՝ Ֆլորիտայի հարաւակողմը .
 Գարալ՝ Եւքադանի արեւելեան հիւսիսակողմը .
 Ս. Ռոքոս՝ Պրազիլի արեւելեան կողմը .
 Ֆրօլերո՝ Հարաւային Ամերիկայի հարաւածայրը .
 Հոան՝ Մակեյլանի Արշակունիքսին հարաւակողմը :
 5 ալ Արեւմտեան կողմը,
 Պանդոս՝ Բերուի հիւսիսակողմը .
 Ս. Ղալիսա՝ Քալիֆորնիոյ հարաւածայրը .
 Արեւմտեան Գլան՝ Ռուսի Ամերիկայի արեւմտեան
 կողմը, Սաիայի արեւելեան գլխոյն ճիշտ դիմացը :
 145. Ամերիկայի մէջ 7 գլխաւոր լեռներու գօտի կայ .

Ալենան՝ Միացեալ Նահանգներուն մէջ .
 Ապաապոս լեռնա, Սեբերա-Վերտ, Սեբերոս Կը Լո-
 Մեյրէ, Սեբերոս Կը Լա-Մարէ, որք հիւսիսային Ա-
 մերիկայի մէջ հիւսիսէն դէպ ի հարաւ կը տարած-
 ուին :
 Անո լեռնոց երկայն գօտին, որ կը ձգուին հարա-
 ւային Ամերիկայի մէջ հիւսիսէն դէպ ի հարաւ . և
 իրենց ամենէն բարձր Չիկոպոսոս կըսուի .
 Պրադիլ լեռնալեռ :
 146. Ամերիկայի մէջ 5 անուանի հրաբուխ կայ .
 Ս. Երեմ լեռ՝ Ռուսի Ամերիկայի մէջ :
 Բեքտարեքեքլ՝ Մեքսիկոյի մէջ :
 Գոլմալիոյ, և Բէլիէս՝ Գոլմալիոյ մէջ :
 Արեւելեան՝ Բերուի մէջ :
 147. Ամերիկայի 11 գլխաւոր լիճերն են ,
 Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ՝
 Գերեայ և Վիլլիքէլ լիճերը՝ Նոր Բրիտանիոյ մէջ .
 Վերն լիճ, Մեյլիս, Հոան, Էրէ և Օնդալիոյ՝ Մի-
 ացեալ-Նահանգաց հիւսիսակողմը :
 Նիքարագուա լիճ՝ Միջին Ամերիկայի մէջ :
 Հարաւային Ամերիկայի մէջ՝
 Մարաթայոյ՝ Գոլմալիոյ մէջ .
 Գիլիքալա՝ Բերուի մէջ .
 Բալիս՝ Պրազիլի հարաւակողմը :
 148. Ամերիկայի մէջ 15 գլխաւոր գետ կայ
 7 ը Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ՝
 Մալիլի՝ որ դէպ ի հիւսիս կը թափի .
 Նելսոն՝ Հոլտոնի ծոցը կը թափի .
 Սաբ Լաբենդինս՝ Ատլանտեան Ովկիանոսը .
 Մեյլիքէ և Ռեյ-Նորթէ՝ Մեքսիկոյի ծոցը .
 Գոլմալա կամ Օրէնոս՝ Մեծ Ովկիանոսը .
 Գոլմալոյ՝ Գալիֆորնիոյ ծոցը .
 6 ը Հարաւային Ամերիկայի մէջ՝
 Մարալալա՝ Անդիլեան ծովը .

Օրէնոտ, Աստուծոյ քերթ, Դոճանքին, Սուրբ Յրան-
շէնիւս և Բլադա՝ Աստուծոյն ովկիանոսը :

149. Ամերիկայի 15 գլխաւոր գետակներն են .

Մէնսուրէ, Օհիոյ, Արաքանսոս, և Կարոլին քերթիւն՝ որ կը
թափին Միսիսիպիի մէջ .

Ռապալէ, Ռէյ-Նեկրո, Մարէնթ, Թաթալոս, և Քլէն-
կոս՝ որ կը թափին Ամազոն գետը .

Քասէտիւրէ՝ որով Օրէնօք գետը Ռիոյ Նեկրո և Ա-
մազոն գետերուն հետ հաղորդակցութիւն ունի .

Արաքանսոս՝ Ղոգանդէն կը թափի .

Բարադոս, Բարանս, Բէլթալոյ, և Ռաթոնսոս՝ որոնք
կը ձևացնեն Բլադա :

Ե. ՈՎԿԻԱՆԻԱ

150. Ովկիանիան երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի ,
1° Նորագիտ կամ Մալէշիա .

2° Աւստրալիա .

3° Բուլնէշիա կամ Արեւելեան Ովկիանիա :

151. Նորգաղիան կը պարունակէ 4 գլխաւոր կղզ-
եաց խումբեր , որք են , Սոթի Կղզիները , Չելէշեան ,
Մալէշիան , և Փէլէշեան Կղզիները .

Սոնտ կղզեաց գլխաւորներն են .

Ճալա՝ մայրաքաղաք՝ Պալապէս .

Սոմաթիա՝ գլխաւոր քաղաք՝ Աշէս , Բարանի , և Բա-
լէսոնի .

Պոնէյ , Պալէ , Սոմաթա , Յիւրէ , Սոմաթ , Թիմոր .

Մոլուդեան կղզեաց գլխաւորներն են .

Ճիւլայ , Պորոյ , Սերմ և Ասոյնս .

Փիլիպեան կղզեաց գլխաւորներն են ,

Լոսոն՝ մայրաքաղաք՝ Մալէյա .

Մէնթաթոս՝ մայրաքաղաք՝ Մէնթաթոս կամ Սելանիան .
և Բալալան կղզին :

Աւստրալիան կը պարունակէ Նոր Հոլանդա կամ Ա-
ւստրալիա :

Տէնիւն Կղիւն , Նոր-Կալիֆոռնիա , Նոր Իրլանդա , Նոր Բրիտա-
նիա , Սոմաթեան Կղիւն , Նոր-Հէբրէական , կամ Արշէշե-
լաթոս Սոմաթ-Հոլոյ , Նոր-Գալիֆոնիա , և Նոր-Չելանդա :

152. Բոլինեզիան կը բաժնուի երկուքի , Մէթրոնէշիա
և բուն Բոլինէշիա :

Մէթրոնէշիան կը պարունակէ , կղզիք Պոնէն և Կրա-
թէն . կամ Արշէշեշիա Կալիլանի , Մալէս Սինս , Բելէշ ,
Գարուլինան , Արշէշեշիա Սինսնի , Մէլիւսի , և Քլէն-
իւն Կղիւնէրը :

Բուն Բոլինեզիան կը պարունակէ , կղզիք Սոմաթ-
իւ կամ Հալա , Մարիլ , Նաորաթա , Վիլի կամ Յիլի , Թի-
նի կամ Բարեիւսի , Բիլիւր-Բիւն կամ Թալիլի , և Կղիւն-
Պալէ կամ ստորին՝ որ կը պարունակէ Վիսապոր Թո-
լա . Արշէշեշիա , և Վիսապոր Արշէշեշիա :

Բ.

ՄԱՍՆԱԻՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

• ՀԻՆԳ ՄԱՍՆՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

155. Եւրոպայի սահմանն է արեւելքէն Ռուս լեռ-
ները , Ռուս գետը և Կովկաս լեռները , միւս կող-
մերը ծովով չընկալուած է : Եւրոպան արեւմտեան եր-
կայնութիւն 12° էն մինչև արեւելեան երկայնութեան
62° ը , և հիւսիսային լայնութեան 55° էն մինչև 71° ը ,
կը տարածուի , իր բազմամարդութիւնը 290,000,000
և իր տարածութիւնը 9,700,000 քառակուսի քիլո-
մետր է : Թէպէտև աշխարհի միւս մասերէն փոքր է ,
բայց ամենէն ուելի քաղաքականացեալ և համեմա-
տաբար աւելի բազմամարդ է :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒՐՈՊԵՈՅ

Ա. ԲՐԻՏԱՆԻԱ

154. Անգլիա, Որ երբեմն Բրիտանիա կըսուէր, Հռովմայեցւոց ձեռք անցաւ Քրիստոսի 78 թուականին որոնք 558 ին ձգեցին : Բրիտանիացիք Սկոտլանդացւոց ձեռքէն նեղութիւն քաշելով Անկլո-Սաքսոն ըսուած ազգէն օգնութիւն ուզեցին, որոնք բոլոր երկրին տիրելով, անունը իրենց գլխաւորին անունովը Անգլիա դրին : 1066 ին Նորմարդիոյ Գուլիէլմոս դուքսը տիրեց Բրիտանիոյ, և Նորմանդիայէն բնակիչներ բերաւ, ասկէ ետքը Անգլիան երթալով մեծցաւ և ըսուեցաւ Մեծ-Բրիտանիա : Բրիտանիոյ Բրիտանիա :

155. Բրիտանիան Եւրոպայի արեւմտեան կողմն է, և ամեն կողմը պատած է Ստրանտեան ովկիանոսը : Իր բազմամարդութիւնը 50,000,000, և իր տարածութիւնը 504,000 քառակուսի քիլոմետր է : Չորս գլխաւոր մաս կը բաժնուի, Անգլիա, Սկոթլանդ, Իռլանդ, և քովի Մանր Կղզիները : Երկիրը ընդհանրապէս լեռնոտ է, մանաւանդ Սկոտլանդի ու Կալէսի դաւառը : Գլխաւոր գետերն են Թեմզ, Սեւեր, Են, Ուլ, Թեմզ, Թուս, որ Անգլիան Սկոտլանդէն կը զատէ : Կլիման ցուրտ և խոնաւ է, անոր համար խաղող չի հասցնէր : Բայց ցորենը և խոտը առատ է : Ձիւն և ոչխարներուն բուրդը շատ ազնիւ է : Երկաթ, կապար, անագ, պղինձ և հանքածուխ առատութեամբ կը գտնուի հոս : Բազմաթիւ ջրանցները, մանաւանդ Էրկաթուղիները այս հարուստ երկրիս վաճառականութեանը շատ նպաստած են : Երկրագործութիւնը ճարտարութիւնը վերջին ծայր կատարելութեան հասած է, իրենց ձեռագործերը շատ անուանի են և վաճառականութեամբ բոլոր աշխարհի հետ յարաբերութիւն

ունենալով, այսօր բոլոր աշխարհիս հարստութեան կեդրոնն ու աղբիւրը Անգլիա եղած է : Կրօնքն է Անգլիոյ մէջ Եպիսկոպոսական և Սկոտլանդի մէջ Երկայական բողոքականութիւն, իսկ Իռլանտայի մէջ Հռովմէականութիւն : Կառավարութիւնը՝ սահմանադրական Միապետութիւն :

Անգլիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Լոնդոն (5,000,000 բնակիչ) Տէրութեան մայրաքաղաքն է : Եւրոպայի ամենէն բազմամարդ և բոլոր աշխարհիս մէջ ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է, իր նաւահանգստին մէջ շատ անգամ 2,000 նաւէն աւելի կը գտնուի : 12 Քիլոմետր երկայնութիւն և 6 քիլոմետր լայնութիւն ունի : Երեւելի շէնքերն են Ս. Պետրոսի եկեղեցին՝ աշխարհիս մէջ բողոքականաց ամենէն մեծ և զեղեցիկ եկեղեցին է, Վեսթմինսթերի եկեղեցին, ուր թագաւորաց և մեծ մարդկանց գերեզմանները կան : Բարլամենթին պալատը, կամուրջները, դետափոնները և մանաւանդ Թամիլ գետին տակի մեծադործ ճամբան որ 1500 ոտը երկայնութիւն և 200 ոտը լայնութիւն ունի : Այս քաղաքս Պաքոնի, Միլտոնի, և Փոլի հայրենիքն է : Նեվտոն ալ իր կենաց մեծ մասը հոս անցուցած է և իր մարմինը Վեսթմինսթերի եկեղեցին է :

Մանչեսթըր (365,000 բնակիչ) և Պլեյմուտ (255,000 բնակիչ) Լոնտրայէն ետքը այս երկու քաղաքները շատ անուանի են, մանաւանդ իրենց ձեռագործներով ու մետաքսեղենի ու բամպակեղենի և երկաթեղենի գործարաններով :

Լիւթօն (492,000 բնակիչ) Մերսեյ գետին բերանը, Իրլանտայի ծովուն մօտ, իր ծովային վաճառականութիւնը անհուն է :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են Պլեյմուտ (166,000) Բերմինգհեմ (95,000), Նիւ (99,000), Բիլինգ (62,000), և Էլ Սկոտլանդի երեւելի քաղաքներն են .

Լիւթիւն (170,000), Կէֆօն (441,000), Տիւրք (90,000), Քար (79,000), Լիւթիւն (45,000), Լալլի :
Իրլանտայի երեւելի քաղաքներն են ,
Տելլի (250,000), Քար (80,000), Լիւթիւն (45,000),
Լալլի :

Բրիտանիոյ մաս եղած կղզիներն են ,

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Շէֆֆըլտ, Ուիլհէլմս
և Հէֆթըլէն կղզիները . Իրլանտայի ծովուն մէջ՝ Հէլ-
հոլմս . Մանչի մէջ՝ Ուայլ, Կէրնէյ, և Ժէրնէյ . Միջերկ-
րական ծովուն մէջ՝ Մալթա :

Անգղիոյ Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են :

1° Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի մէկ մեծ կտորը, Սեյ-
լան կղզին, Պիրմանի երկրին քանի մը դաւառները .
Մալթա, Սեյլաուր կղզին, Հոնկոնկ կղզին՝ Չինու
մէջ՝ և Արեւմտեան Արաբիոյ մէջ : Ընդամենը (146,000,000
բնակիչ) :

2° Աֆրիկէի մէջ՝ Կաթիլոյնի մէկ մասը, Սեյրա-Լէոնի,
Բարեյաուայ, Էլ-Էլ, Սաբի Հէպթի կղզին ուր մեծն Նա-
բոլէոն արարուեցաւ 1815ին և մինչև իր մահը հոն
մնաց, և վերադարձան կղզին և ուրիշ շատ մանր կղզ-
իներ, (1,200,000 բնակիչ) :

3° Ամերիկայի մէջ՝ Կրէնլանդիայի հիւսիսային կող-
մը, Նոր Բրէյթանիա, Եւրոպայի մէկ կտորը, Կաթիլոյնի
մէկ կտորը, Պաթիլի Ժոնսոն կղզիները, Ս. Լաւրենտիոսի Ժո-
նսն կղզիները, Պերմոնիոն կղզիները, Լաւրենտիոս կղզիները,
Եւրոպայի մէջ, Փարիսի մէջ կղզիներուն մեծ մասը
(4,800,000 բնակիչ) :

4° Ովկիանիայի մէջ՝ Նոր Հոլանդ, վառ Տեմբ
(1,440,000 բնակիչ) :

Անգղիացւոց ձեռքն է նաև Ճէպոնիայի քաղաքը,
(17,000) Սպանիոյ արևմտեան ծայրը .

Մանիլա . Անգլիոյնի մէջ մը Կաթիլոյնի է մէկ է ուր
հասարակութեանը կընեն զանազան երկրներու մէջ և իրար
բարձր Նոր-Զելանդի մէջ :

156. Տանիմարքան, որոյ ցամաքային մասը երբեմն
Կիմբրեան Քերտոնիսոն ալ կըսուէր, Կիմբրացւոց հայ-
րենիքն էր, որ Քրիստոսէ 100 տարի առաջ բոլոր Եւ-
րոպա կոխեցին : 855 էն սկսեալ մինչև 1042 Անգղիոյ
վրայ շատ անգամ յարձակեցան և միայն 25 տարի
հոն կրցան մնալ : Տանիմարքան ինքնագլուխ միապե-
տութիւն է : 8 Տարի առաջ Աւստրո-Ֆրանսիոյ դէմ
սպանդարդմի ինքնուրուի կորսնցուց Կիմբրեա թերա-
կողղւոյն հարաւային մասը, այսինքն, Շէֆֆըլլը, Հո-
լլըյթայնը և Լաւենպուրիլը : Հիմա ամիսիուած է
Եւրոպայի, որ է յիշեալ թերակղզւոյն հիւսիսային
մասը, և Գանեաց Արշիպէղագոսին մէջ :

157. Տանիմարքան 1,800,000 բնակիչ և 58,000
քառակուսի քիլոմէթր տարածութիւն ունի, իր սահ-
մանը հիւսիսէն Փաթիլիայի ծոցը, արեւելքէն Պալ-
թիկ ծովը հարաւէն Գերմանական դաշնակցութիւնը
և արևմուտքէն հիւսիսային ծովն է : Երկիրը դաշտա-
յին և անբեր է, միայն ձիւն անուանի է :

Կլիման ցուրտ և խոնաւ է, Պաթիլի ծովուն մէջ
Տանիմարքայի կղզիները բարեբեր և բազմամարդ են :
Կրօնքը Լուտերական Բողոքականութիւն է . Կառա-
վարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն :

Տանիմարքայի երեւելի քաղաքներն են .

Քրէքենհալ . (155,000 բնակիչ) տէրութեան մայրաքա-
ղաքը Զելանդ ու Ամսթըր Կղզիներուն մէջ Սուրտ նե-
ղուցին վրայ շինուած . բանուկ նաւահանգիստ ունի,
վաճառականութեան, արհեստի և գիտութեան կող-
մանէ երեւելի է :

Երեւելի քաղաք են նաև Հէլֆինգ (8,000), Աւուրի,
Աւուրի, Ֆրեդերիկս և Օրան :

Տանիմարգայի կղզիներն են .

Պաթիլի ծովուն մէջ՝ Զէլանդ, Ֆէն կամ Ֆէնիս ,

Լաւանո, Ֆալաւէր, Պորնհոլմ, Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ Խաւանաս և Ֆերթեր կղզիները :

Տանխարդային Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

Ամերիկայի մէջ՝ Կրօնշտայն, Սաբթ Թոմաս, Սաբթ Յոնանէս, և Սաբթ Խալ կղզիները : Կոստանայ կղզիներէն փոքր անդիլեանց խումբը (55,000 բնակիչ) :

Գ. ՇՈՒԽՏ

158. Շուէտի մէջ առաջ կը բնակէին Ֆինը, որոց ցեղը տակաւին կայ Շուէտի և Ռուսիոյ հիւսիսային ծայրը Լաբոնիայի մօտ, ետքը Գոթացիք առին : Իսկ Նորվեկիան ատենով Տանխարդայի կտորն էր, 1814 ին Շուէտի տէրութեան հետ միացաւ : Հիմա կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն է և կրօնքը Լուտերական :

159. Շուէտի սահմանն է հիւսիսէն Սառուցեալ ծովը, արեւելքէն Ռուսաստանը, հարաւէն Պալմիկ ծովը, արեւմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը : Շուէտը երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի, իսկ Շուէտ, Նորվեկիա և Կրօնշտայն : Տարածութիւնն է 758,000 քառակուսի կիլոմէթր և բնակիչը 5,800,000 : Նորվեկիան լեռներով բաժնուած է, և Շուէտի մեծ մասն ալ լեռներով ծածկուած, Կլիման ցուրտ և հողը քիչ բարեբեր է : Երկաթի, պղնձի, արծաթի հանք ունի . փայտը խիստ շատ է . հիւսիսային կողմը շատ կը զբաւնուի եղնիկի, որ Լաբոնիայի գլխաւոր հարստութիւնն է, և ուրիշ մուշտակ ունեցող կենդանիներ :

Շուէտի գլխաւոր քաղաքներն են .

Սթոկհոլմ (135,000 բնակիչ) Մելարն լճին մէջ քանի մը մանր ու մեծ կղզիներու և երկու թերակղզիի վրայ գեղեցիկ կերպով շինուած տէրութեան մայրաքաղաքն է, որ աղէկ ձեռագործ, ուսումնական տեղեր, և բանուկ վաճառականութիւն ունի :

Կրօնշտայն, Քարլսքրոն, Ռոսալա, Լայն : Նորվեկիայի գլխաւոր քաղաքներն են .

Քրիստիանիա (66,000 բնակիչ) տախտակի, երկաթի վաճառականութիւն ունի, համալսարանը անուանի է :

Պերէն, Ռեդոս, Վալդհոլմ, Լայն :

Շուէտի տէրութեան վերաբերեալ կղզիներն են .

Պալմիկ ծովուն մէջ՝ Կրօնշտայն, Օլան, և Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ Լաֆթիս կղզիները, ասոնց քովերն է Մալմօրէն ըստած սոսկալի յորձանքը՝ որ շատ անգամ նաւեր կընկղմէ, որոյ ձայնը մղոններով հեռու կը լսուի :

Շուէտը Եւրոպայէն դուրս ունի միայն Սաբթ Բաբթայն կղզին յարեմտեան Հնդկիս, որ փոքր Անթիլեան կղզեաց մին է (10,000 բնակիչ) :

Գ. ՌՈՒՍԻԱ

160. Ռուսի թաղաւորութիւնը 900 ին ատենները ակաւ և բարրարոս աղբ մ'էր, բայց մեծն Պետրոս, որ 1700 ին սկիզբները Ռուսաց կայսր եղաւ, տէրութիւնը շատ ընդարձակեց, և քաղաքականութեամբ, արեւմտով և ուսմամբ յառաջացուց : Ետքը Լեհաստանի մէկ կտորը և ուրիշ երկիրներ ալ միացաւ . Հին ատենը Ռուսիոյ բնակիչներն էին Սկիւթացիք, Սլաւեանք, Սարմատացիք ու Ֆինլանդացիք, հիւսիսի կողմը կը գտնուին Լաբոն ու Սամոյետ ըստած կարճահասակ ժողովուրդները : Կառավարութիւնը բացարձակ միապետական է, կրօնքը արեւելեան եկեղեցի :

161. Ռուսաստանի սահմանն է հիւսիսէն Սառուցեալ ծովը, արեւելքէն Ռուսի Ասիան, հարաւէն Սեւ ծովը ու Աւստրիան, արեւմուտքէն Բրուսիան . Պալմիկ ծովը և Շուէտը : Տարածութիւնն է 5,870,000 քիլոմէթր քառակուսի, և բնակիչը 70,000,000 : Երկիրը ընդհանրապէս գաւառային է, մէջէն անցնող քիչ

լեռ ունի, որոնք շատ բարձրութիւն չունին, միայն իր սահմաններուն վրայ Ուրալ և Կովկաս լեռանց գօտիները կան: Հիւսիսային կողմերուն հողը անբեր ու քիչ մշակած է, իսկ միջին ու հարաւային կողմերը խիստ պտղաբեր: Գլխաւոր բերքն է երկաթ, կապար, պղինձ, արծաթ, բլաթին, ոսկի՝ որ Ուրալ լեռներէն կեղնէ: Շատ անտառներ ունի, ցորենը առատ ու աղնիւ է, մորթը, կաշին և մուշտակները խիստ ընտիր: Այս երկրին հիւսիսային կողմը և Սառուցեալ ովկիանոսին անբնակ կղզիներուն մէջ նշանաւոր է ճերմակ արջը:

Ռուսիոյ գլխաւոր քաղաքներն են.

Ս. Բեթլեհեմ (588,000 բնակիչ) Մեծն Պետրոս շինեց այս մայրաքաղաքը Նեվա գետին բերանը 1703 ին, ուր կայ իր պղինձէ ձիաւոր արձանը կրանիտ քարով պաշտպան մը վրայ տնկուած 1,500,000 բիւրրամ ծառերով ետմբ: Եւրոպայի մայրաքաղաքաց մէջ ամենէն աւելի ասոր տեսքը փառաւոր է, փողոցներուն լայնութեանը և շտկութեանը, հրապարակներուն ընդարձակութեանը, գեղեցիկ կրանիտէ գետտփանցը և պալատներու ու հասարակաց և մասնաւորաց շէնքերուն ազդորութեանը պատճառաւ: Լազարեան Պարոնները հոս Հայոց համար գեղեցիկ եկեղեցի մը շինած են, ատենով ալ մեր լեզուովը շատ զրբեր տըպուած են աս քաղքիս մէջ:

Մոսկու (400,000) Ռուսի առջի մայրաքաղաքը 1812 ին Գաղղիացիք առին, որուն մեծ մասը Ռուսերը այրած էին, բայց ետքերը աւելի փառաւոր շինեցին: Ռուսի կայսերը հոս թագ կը գնեն: Երեւելի է Քրեմլին թագաւորական պալատը և Մայր եկեղեցին: Սնուանի է Լազարեան իշխանաց հոս հիմնած Հայկազնեան վարժարանը, Մոսկուա երկաթուղիով միացած է Բեթրսպուրկի հետ:

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են,

Վարնա, Օրեսո, Ռեյ, Քիւլ, Աւերստ, Քաշան, Քրեմլնայ, Սեւստոպոլ, Լաշին:

Ռուսի տէրութեան վերաբերեալ կղզիներն են. Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ՝ Սալեյսկ, Նոր Ջիկա, Վայնոյ, Բուխոյսկ, Պալմիլի ծովուն մէջ՝ Աւա, Տալայ, Էնգել:

Ռուսիան Եւրոպայէն դուրս ունի Ասիոյ մէջ՝ Վարան, Շերան, Իւրեյ, Աւաշ, Չերէշ, Հասարան, Քի Տաշ և Սեւեյ (7,000,000 բնակիչ):

Սիբիրիկայի մէջ՝ Ռուսի Աւերէշն որ հիւսիսի ծայրն է (50,000 բնակիչ):

Ե. ԳԱՂՂԱՍ

162. Գաղղիան 500 տարիի չափ Հռովմայեցւոց տանըն էր, Ե. դարուն ատենները Գերմանիայէն Ֆրանքները եկան տիրեցին և անկէ ետքը իրենց անունը Գերմանա ըսուեցաւ: Առաջին թագաւորն էր Ֆարա-մանտ, Տէրութիւնը ծաղկեցնողն էր մեծն Կարոլոս: 1792 ին Մեծ խռովութիւն մը հանելով թագաւորութիւնն իրիսեցին Հասարակապետութիւն ըրին. 1804 ին մեծն Նաբոլէոն Կայսր եղաւ, և 1815 ին քշուելով՝ Գաղղիա նորէն թագաւորութիւն ունեցաւ. 1850 ին նոր խռովութենէ մը ետքը՝ Սահմանադրական թագաւորութիւն հաստատեցին. բայց 1848 ին թագաւորութիւն հաստատեցին. նորէն հասարակապետութիւն ըրին, որոյ նախագահ ընտրուեցաւ Լուիֆիլիոս Նաբոլէոն, որ երեք տարիէն ետեւ 1851 ին ինքզինքը՝ Կայսր հրատարակել տուաւ Նաբոլէոն Գ. անուամբ: 1870 ին Բրուսիոյ դէմ պատերազմ հրատարակելով՝ յաղթուեցաւ գերի մնաց Բրուսիացւոց ձեռքը և 20 տարի փառաւոր կայսրութիւն ընելէն ետքը աղղը գինքը աթոռէն անկեալ հրատարակեց: 1871 ի Գաշ-նադրութեամբ Գաղղիան իր երեւելի նահանգներէն

Ալլա և Լորենի մեկ մասը կորսնցուց, որոնք Ֆրուսիոյ կառավարութեան անցան, այս նահանգները 1,500,000 ժողովուրդ և 16,000 քառակուսի քիլոմէթր տարածութիւն ունին : Հիմա Գաղղիա Պ. Թիերի նախագահութեամբը աղջային առժամանակեայ ժողովքով մը կը կառավարուի : Իր կառավարութեան ձեռք թէ՛ն տակաւին անորոշ է, բայց աւելի հասարակացեալեան է :

Ազգին կրօնքն է Հռովմէական եկեղեցի :

165. Գաղղիոյ սահմանն է հիւսիսէն Պելճիա, Հոլանտա ու Բրուսիա, արեւելքէն Գերմանական դաշնակցութիւն, Զուիցցերի ու Սարտենիա, հարաւէն Միջերկրական ծով ու Սպանիա, արեւմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոս և Մանչ։ 1871 ի Գաշնադրութենէն առաջ Տարածութիւնն է 545,000 քիլոմէթր քառակուսի, բնակիչը 58,000,000, բայց հիմա տարածութիւնն է 527,000 քիլոմէթր քառակուսի և բնակիչը 56,500,000։

Երկրին արեւելեան ու հարաւային կողմերը լեռնաոտ են, իսկ հիւսիսային ու արեւմտեան կողմերը դաշտա-
յին: Ալիւման քարեխառն ու առողջ է, հիւսիսային
կողմը ցուրտ: Բերքն է երկաթ, սղինձ, հանքածուխ.
Հողը խիստ աղէկ բանեցուցած է, ձկն աղնիւ, գի-
նին խիստ անուանի, մանաւանդ Շամբանեա ու Պոր-
տոյ գաւառներուն զիննները, կենդանիներն ալ ըն-
տիր են, մանաւանդ եղջերն ու ոչխարները:

Աշակութիւնը, արուեստները և ձեռագործը մեծ կատարելութեան մէջ են, ուսմունքը և գիտութիւնը վերջին ծայր կատարելութեան հասած են, բայց վերջի պատերազմէն հասկցուեցաւ որ, գաստիարախութիւնը ժողովրդեան մէջ ընդհանրացած չէ։ Արկաթի թուղթը երկրին ամեն կողմը տարածուած են։

Գաղղիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Փաբլշ. (2,000,000 բնակիչ) մայրաքաղաքը՝ Սէն գե.

տին վրայ աշխարհիս մէջ առաջին ծաղկած քաղաքն է . իր շրջապատան է 55 քիլոմէթր . երկաթուղիներով՝ Պենճիքայի , Բրուսիայի , Գերմանիոյ հետ միացած է : Հասարակաց շէնքերը , պարտէզները , ուսումնական թանգարանները , ամենն ալ չառ փառաւոր են . համալսարանը աշխարհիս մէջ մէկ հատիկ , թագաւորական զբառուեն ալ ամենէն հարուստն է : Հոս մեռաւ մեր Ռուբինեանց վերջին թագաւորը Լեոն Զ . 1591 ին . և հոս հաստատուած է մեր ազգային Մուրատեան վարժարանը 1845 ին , բայց 1870 ի պատերազմի աւտենէն ի վեր գոյած են :

Ուրիշ երևելի բաղաճներն են ,

Լինն, Մարտիկէն, Պարոյոյ, Ռոսն, Նանդ, Դոն-Էն, Էպոյն :

Գորսիքա կղզին ալ Գաղղիացւոց ձեռքն է և ասոր մէջ անուանի է Այալիս քաղաքը, ուր ծնաւ մեծն Նաբոլէոն :

Սալիյանի մեկ նահանգը և Նիսի կոմսուլթիւն ալ
1860 ին միացան Գաղղիոյ • (745,000):

Գաղղիոյ Եւրոպայէն դուրս եղած երկիրներն են .

Աստիճանով՝ Հնդկաստանի Ֆին Կորբը, գլխավոր քաղաքը Բանդուն (229,000 բնակիչ)։ Արտիկի մեջ՝ Ջեյնի կամ Ալենի, Սենեկալին մեկ կտորը կորեա և Պոլ-պոն կղզիները (3,000,000 բնակիչ)։ Ամերիկայի մեջ՝ Սուբ Պերոն և Մեթեն կղզիները։ Սուբ Լաբենդեն ծոցին մեջ՝ Կոստա-Ռիկոն և Կոստա Գադուեն (300,000 բնակիչ)։ Ուղիանյայի մեջ՝ Մարտի կղզիները, Դայել և Նոր Գալեան (80,000 բնակիչ)։

2. ጣፔሊጽኮቶህ

164. Պեճիկեան երկար ատեն Աստարիոյ կայսերաց
ձեռքն էր, անցեալ դարուն վերջերը Գաղղիացիք ա-
ռին, բայց 1814 ին զատ Թագաւորութիւն եղաւ,

որ Հոլանտային հետ Սափրի Նահանգաց Տերութիւնն կրուուէր : 1850 ին Պեճիքան Հոլանտային բաժնուեցող առանձին թագաւորութիւն եղաւ : Կառավարութիւնն է Սահմանադրական միապետութիւն : Կրօնքը՝ մեծ մասը Հռոմէական : Լեզուին Գաղղիարէն և Ֆլաման , որ Գերմաներէնի մէկ տեսակն է :

165. Պեճիքայի սահմանը հիւսիսէն Հոլանտան է , արեւելքէն Գերմանիան , հարաւէն Գաղղիան և արեւմուտքէն հիւսիսային ծովը : Տարածութիւնն է 29,500 քիլոմէթր քառակուսի , բազմամարդութիւնը 5,000, քիլոմէթր քառակուսի է , քանի մը լեռներ միայն 000 : Երկիրը դաշտային է , քանի մը լեռներ միայն , արեւելեան կողմը կան : Բերքն է երկաթ , հանքածուխ , փայտ , արծաթ , աղէկ ձեռագործ : Երկաթուղիներն ալ շատ են :

Պեճիքայի գլխաւոր քաղաքներն են .

Պրէսթեթ (200,000 բնակիչ) մայրաքաղաքը Էսթրին հաղորդուած ջրանցքին վրայ շինուած է , ասոր արեւելեան հարաւային կողմը 15 քիլոմէթր հեռու վաթերոյ գիւղն է ուր մեծն Նաբոլէոն յաղթուեցաւ դաշնակից զօրքերէն 1815 ին :

Կապ , Անվերս , Պրոսթ , Լէէթ , Նաֆու , Էսլին :

Է. ՀՈՒՍՆՏՍՈՒ

166. Հոլանտացիք Սպանիացւոց տակն էին , 1579ին խռովութիւն մը հանելով զատ հասարակապետութիւն եղան շատ ճարտար և հարուստ : Անցեալ դարուն եղան շատ ճարտար և հարուստ : Բայց 1815 ին Հոլանտան ու Պեճիքան ի միասին թագաւորութիւն մը լանտան ու Պեճիքան ի միասին թագաւորութիւնն անուանով , և 1850 ձեռացան Սափրի Նահանգաց Տերութիւնն անուանով , և Սահման իրարմէ զատուեցան : Կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն , կրօնքը բողոքականութիւն : Հոլանտական Լուքսեմպուրկը և Լիմպուրկը Գերմանական դաշնակցութեան մասն են :

167. Հոլանտային սահմանը հիւսիսէն ու արեւմուտքէն հիւսիսային ծովն է , հարաւէն Պեճիքան արեւելքէն Գերմանիա : Տարածութիւնն է 55,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 5,760,000 : Երկիրը ընդհանրապէս ծովն ցած ըլլալուն համար մեծամեծ թումբեր շինած են ջուրը բռնելու : Օղբ խոնաւ , փոփոխական և անաւողջ է : Հողը ցած ու ջրոտ ըլլալուն խիստ պտղաբեր չէ : Բերքն է հանքածուխ , կըտաւ , կաշի , կարմիր ներկ ու աղէկ ձեռագործ : Խիստ ընտիր են կովերն ու ոչխարները , և անոնց պանիրը : Շատ երկաթուղիներ ունենալով վաճառականութիւնը շատ ծաղկած է :

Հոլանտայի գլխաւոր քաղաքներն են .

Հայե (88,000 բնակիչ) հիմնական մայրաքաղաքը Հիւսիսային ծովուն մօտ Հոլանտայի էն գեղեցիկ քաղաքն է :

Ամսթերքամ (269,000 բնակիչ) հին մայրաքաղաքը , մեծ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի , ատենով հոտ տեղի Հայոց տպարանը անուանի էր :

Ռոթթերքամ , Ռոթթերմ , Լէյպ , Հարլէմ , Էսլին .

Հոլանտայի կղզիներն են .

Չոյթերթէ ծոցին մէջ հիւսիսի կողմին վրայ դրեթէ կղզիներու շղթայ մը ծածկակ է , որոց գլխաւորն է Թեթել :

Ջեւանթ Նահանգը Էսթր և Մէօզ գետերուն բերաններէն ձեռացած կղզեաց խումբ մըն է :

Հոլանտացւոց Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

1° Ափրիկէի մէջ՝ Մաթ Գեթ , հիւսիսային կուխնէյին մէջ : 2° Ամերիկայի մէջ՝ Կոլումբիա մէկ կտոր , Բարաբաթոս Գլաբլ , Մուրինամ գետին վրայ : Մուր Մարտիրոս կղզւոյն արեւելեան հարաւային մասը Մաթ Եւրոպայէն և Քաթաթոս կղզիները , որ փոքր Անգլիան կղզիներուն քովերն են . Քուրասաօ մօտ Պոնթ և

Արեւիկա : 5° Մալիզիայի մէջ՝ Սոմաթիոյ կղզիին մէկ մեծ մասը , Պալէստինա ու Պալէստինայի կղզիները , ճաւահիր կղզիին մէկ կտորը՝ մայրաքաղաքը Պալէստինա , փոքր Մոլդաւիայի կղզիները , և Ալպիան կղզիները : (20,000,000 բնակիչ) :

Բ. ԶՈՒՅՑՆԵՐԻՍ

168. Զուիցցերին ատենով Հելվետիա կըսուէր : Այս երկրին բնակիչները միշտ իրենց քաջութեամբը անուանի եղած են : Յուլիոս Կեսարի ատեն Հռովմայեցւոց տակն էին , ետքը Գաղղիացւոց անցաւ , ետքն ալ Գերմանիոյ հետ միացաւ , 1508 ին զատ հասարակապետութիւն եղան , որոյ վրայ Նաբոլէոն ալ մէկ քանի նահանգներ աւելցուց : Հիմա 1815 էն ի վեր կառավարութիւնն է հասարակապետութիւն 22 նահանգի որ իրարու դաշնակից են , ու զատ զատ կառավարութիւն ունին : Քանի որ ընդհանուր ժողով չըլլար , բոլոր հասարակապետութեան գլխաւոր կառավարութիւնը խորհուրդ կը կազմէ այս երեք քաղաքներուն մէկուն մէջ Յուրիք , Պէրնա , Լուչերնա :

169. Զուիցցերիին սահմանը հիւսիսէն Գերմանիան է , արեւելքէն Աւստրիան , հարաւէն Իտալիան , արեւմուտքէն Գաղղիան : Տարածութիւնն է 390,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 2,500,000 : Կրօնքը՝ մեծ մասը Բողոքական և մնացածը Հռովմէական . լեզուին տեղ տեղ Գերմաներէն , և տեղ տեղ Գաղղիարէն : Կլիման ընդհանրապէս ցուրտ է , բայց առողջ , Հողը շատ բարեբեր ու աղէկ մշակած է : Շատ հանքային ջուրեր ունի , գետեր ալ կան որ աւազնին օսկիով խառն է : Բերքն է կոսա , արմուիք , մոմ , ընտիր են կովերն ու ոչխարները , և մանաւանդ ձեռագործները :

Զուիցցերիի գլխաւոր քաղաքներն են ,

Ճիւնիք (41,000 բնակիչ) ամենէն երեւելի քաղաքն

է նոյն անունով լիճին վրայ Ռոն գետին ելած տեղը : Զեռագործները , մանաւանդ ժամացոյցը և ուրիշ ոսկիէ ու արծաթէ բանուածները շատ յարգի են :

Պալէստինա կամ Պալ (53,000) , Ռէնի վրայ երկրին արմենէն վաճառաշահ քաղաքն է : Կըսեն թէ թուղթ չի ներու արհեստը հոս գտնուած է :

Լուչերնա . (8,500 բնակիչ) , այս քաղաքին քովերը ահագին առւելծ մը կայ լեռան մը կտորէ փորած հին ատենէ ի վեր :

Պէրնա , Յուրիք , Լուչնա , Շաֆհաու , Նեշաթել , Ալբուրգ , Սիւն , և այլն :

Թ. ԱՒՍՏՐԻԱ

170. Աւստրիոյ կայսերութեան մէջ երկիրներ կան , որոնք առաջները կըսուէին Ռէնի , Նեթի , Բաւարիա և Տաւրի : Մեծն Կարոլոս երբ Նորիքը առաւ , անունը Աւստրիա դրաւ որ կը նշանակէ արեւելեան երկիր , իր տէրութեան այսինքն Գաղղիոյ և Գերմանիոյ արեւելեան դին ըլլալուն համար . Աւստրիոյ կայսերը որ 1860 էն առաջ Գերմանիոյ կայսր էին , մեծն Կարոլոսին և Հռովմի կայսերութեանց յաջորդը կը համարուէին . 1500 ին Մաքսիմիլիան և Պոլեմիոյ թագաւորութիւնները իրենց երկրին միացուցին : 1772 ին Լեհաստանէն Կալցիան իրենց բաժին ինկաւ : 1814 ին Լիւրիւկէն , Տալմացիան , Լոմպարտիան և Վենետիկը իրենց եղաւ : Բայց 1859 ին Լոմպարտիան և 1866 ին Վենետիկը սլաւոներազմաւ կորուսին և Սարտինիոյ միացաւ : Նոյն տարին Աւստրիան Գերմանական դաշնակցութեան մաս ըլլալէ դադարեցաւ , որ առաջ անոր զուրկը կը համարուէր :

Կառավարութիւնը Միապետական է , Կրօնքը Հռովմէական բայց տեղ տեղ արեւելեան եկեղեցիի հետ տեղ և Բողոքական ալ կայ :

171. Աւստրիոյ սահմանն է հիւսիսէն Բրուսիան և Լեհաստանը, արևելքէն Ռուսաստանը և Մոլդովիան, հարավէն Պոնիսիան, Սերվիան, Ալբանիան ծովը և Խաւկիոյ տէրութիւնը. արևմուտքէն Բիէմոնթէի նահանգը ու Պաւերան: Տարածութիւնը 625,000 քիլոմէթր քառակուսի, բնակիչը 56,000,000, որոց լեզուն տեղ տեղ Գերմաներէն, Իտալերէն, Սլաւերէն ու Մաճարերէն է: Երկրին մեծ մասը լեռնոտ և բարեբեր է: Ալիման ընդհանրապէս բարեխառն և առողջ է: Բերքն է երկաթ, պղինձ, կապար, աղ: Մաճարաստանի մէջ ոսկիի հանք ունի, որուն նմանը ուրիշ տեղ չիկայ: շատ արծաթ ու սնդիկ կենէ Աւստրիայէն, անուանի է Դոբայի գինին, Պոնիսիոյ ապակին: Քաղաքակա նութիւնը, ճարտարութիւնը և վաճառականութիւնը այս վերջի տարիներուս մէջ շատ առաջ գացած են, ինչպէս նաև երկաթուղիները:

Աւստրիոյ կայսրութիւնը 11 գլխաւոր մասի կը բաժնուի. այսինքն.

1° Արչիդքսութիւն Աւստրիոյ, որոյ գլխաւոր քաղաքներն են,

Վիեննա. (600,000 բնակիչ) մայրաքաղաք, Գերմանիոյ աւելի մեծ քաղաքն է: Երկու անգամ տաճկի պաշարմանը դէմ կեցած է 1529 ին, 1685 ին, բայց 1809 ին Գաղղիացիք առին: 1814 և 1815 ին Տէրութեանց ժողովները հոս եղան, ուր որոշուեցան Եւրոպայի կառավարութեանց սահմանները: Անուանի է կայսերական գրատունը, զինարանները, թանգարանը, համալսարանը և ուրիշ ուսումնական տեղուանքը, հոս է Մխիթարեանց հայոց վանքը որ թրեստէն 1811 ին հոս փոխադրուած է:

Լինց, Սալցպուրկ, Կայլն:

2° Իսթրիա, գլխաւոր քաղաք՝ Կրայ:

3° Լիւրիկէ, գլխաւոր քաղաքները Լուպատնա կամ Լուպատ, Թրէնո, Կայլն:

4° Թիրոլ գլխաւոր քաղաքները՝ Ինսբրուք, Պրէնէն, Թրէնէ, Կայլն:

5° Պոնիսիա գլխաւոր քաղաքները՝ Բրաշ, ուր 1866 ին Բրուսիոյ դաշնադրութեամբ Աւստրիան Գերմանական դաշնակցութեան մաս ըլլալէ դադարեցաւ: Ռայխենպէրկ, Քոպֆենպէրկ, Սապա, ուր Աւստրիան Բրուսիայէն յաղթուեցաւ 1866 ին:

6° Մորաւիա. գլխաւոր քաղաքները՝ Պրէն, Բրաշ, Օլմուշ, Կայլն:

7° Կալիցիա. գլխաւոր քաղաքները՝ Իլմա, Գրապու՝ ին: Պրոպ, Կայլն:

8° Մաճարաստան. գլխաւոր քաղաքները՝ Պրոպ, Բրէսպուրկ և Բելլ, Կայլն:

9° Թրանսիլվանիա. գլխաւոր քաղաքները՝ Հերմանշթադ, Բիւսպէնպուրկ, Կայլն:

10° Խրվաթիա և Սլաւոնիա. գլխաւոր քաղաքները՝ Ագոն, Ֆիւմ, Վարասպէն, Կայլն:

11° Տալմացիա. գլխաւոր քաղաքները՝ Շեբո, Սթալուր, Բալու, Կայլն:

Աւստրիոյ կը վերաբերին միայն Իլլիրիենան կղզիները որ Ալբանիան ծովուն արևելեան հիւսիսակողմը կիյնայ. որոց գլխաւորներն են Շեբո, և Վելլա, Լիւրիկէի մէջ. Արա, Բալ, Կրայ, Պրոպ, Լեյպնա, Բոքսլա և Մելիո Տալմացիայի մէջ:

Ժ. ԲՐՈՒՍԻԱ

172. Թւտոնեան ասպետները ԺԳ. դարուն սկիզբները տիրեցին այս երկրիս արևելեան կողմին, Բրուսիոյ մեծնալը 1700 ին եղաւ, որ ատեն իրենց Փրէտերիկոս թագաւորը Լեհաստանի մէկ կտորին ալ տիրեց: Ետքն նաև ստացան արևմտեան Բրուսիոյ մէկ մասը և Բողնի մեծ դքսութիւնը 1866 ին Բրուսիոյ թագաւորը գրաւեց Հանովը, Հեսս-Էլէքթորալ:

Նասաւի դքսութիւնը, Հէսս-Հոմպուրկ և Ֆրանք-ֆորթ-ի Մայն : Եւ միացուց իր տէրութեանը Հօլշթէյնի, Լաւեմպուրկի և Շլէզվիկի դքսութիւնները : Գերմանիոյ հիւսիսային երկրորդական տէրութիւնները ստիպուեցան նոր դաշնադրութիւն մ'ընելու և հարաւային երկրորդական տէրութիւններն ալ զինքը գլուխ ընդունելու . իրեն հետ միացան անանկ որ Բրուսիոյ թագաւորը իրապէս Գերմանիոյ գլուխ եղաւ : 1870 ին Գերմանիոյ միւս իշխանութեանց հետ միացած Գաղղիոյ դէմ պատերազմի բռնուեցաւ, և Գաղղիոյ յաղթուելովը 1871 ի դաշնադրութեամբը Սլզասը և Լորենի գերմանական մասը՝ Բրուսիոյ հետ միացաւ և Բրուսիոյ Գ. կուլիէլմոս թագաւորը կուլիէլմոս Գ. կայսր հրատարակեցաւ : Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է : Կրօնքը Լուտերականութիւն, բայց շատ Հռովմէականներ ալ կան :

157. Բրուսիոյ սահմանը հիւսիսէն Պալթիկ ծովն է, արեւելէն Լեհաստան, հարաւէն Սւաբիա, արեւմուտքէն Գերմանիա : Տարածութիւնը 350,000 քիլօմէթր քառակուսի . բնակիչը 24,300,000 : Երկրը գրեթէ դաշտային և ջրոտ է, հիւսիսի կողմը շատ լիճեր կան : Կլիման ցուրտ է անոր համար շատ սղոտուղ չի հասնիր հոս : Բերքն է ամեն տեսակ հանք, կտաւ, աղէկ ձեռագործ, յախճապակ, ոչխար, աղնիւ բուրդ և չուխայ : Քաղաքականութիւնը և արուեստները շատ ծաղկած, երկաթուղիները և վաճառականութիւնը շատ յառաջ դացած են :

Բրուսիոյ թագաւորութիւնը 8 նահանգի կը բաժնուէր 1866 ին ուրիշ 8 նահանգներ ալ աւելցաւ և եղաւ ընդ ամենը 16 նահանգ :

Նահանգք Բրուսիոյ .

1° Պրանք-ֆորթ-ի . գլխաւոր քաղաքները .

Պերլն . (655,000 բնակիչ) տէրութեան մայրաքաղաքը, Եւրոպայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է :

Երկաթէ ու յախճապակէ բանուածքը խիստ աղնիւ է : Անուանի է համալսարանը .

Բաթրա, Բիւ-Միլ, Ֆրանկֆորթ, Օպեր :

2° Բօմբէյն, գլխաւոր քաղաք Սիէլէն :

3° Նահանգ Սահանայն, երեւելի քաղաք Միլի-դուրի, հոս ծնած է Ութոն՝ շնչելոյց մեքենան հրնարողը :

4° Սիէլէն . երեւելի քաղաք Պրեւա :

5° Վիլմալա . երեւելի քաղաք Միւնիխ :

6° Նահանգ Ռեյն . որ կը սլարունակէ Քիլէրիէ դքսութեան երեւելի քաղաքը Քիլէն, Քիլիւ, Վիլմա, Տիւ-Եւրֆ և Պոն :

Սառլէն Ռեյն դքսութիւնը, երեւելի քաղաք՝ Քոյլնց :

7° Բաւ Բրաւն, գլխաւոր քաղաքները՝ Քոնիգսդէրի, Տալէն :

8° Բօլէն մեծ դքսութիւն, գլխաւոր քաղաքը՝ Բօլէն :

9° Հանդիւն հին Բաւարիէն, գլխաւոր քաղաքը՝ Հանդի . հին մայրաքաղաք Հանովրի թագաւորութեան և հայրենիք Հերլեւ աստղաբաշխի : Օնադրաւ :

10. Հէսս-Լիւքսեմբուրգ, գլխաւոր քաղաքը՝ Քառէ :

11. Նասաւ դքսութիւնը . գլխաւոր քաղաքը Վիս-դառն :

12. Շլէզվիկ :

13. Հօլշթէյն դքսութիւնը, գլխաւոր քաղաքը՝ Քիլ, Սլիւն :

14. Լա-Եմպուրի դքսութիւնը :

15. Հէսս-Հոմպուրի վոքեր տէրութիւնը :

16. Նախկին ազատ քաղաք Ֆրանկֆորթ Մայն : Բրուսիոյ թագաւորը նաև ստացաւ Հօլշթէյն-Հէլմիս և Հօլշթէյն-Սիլհաբէնիս իշխանութիւնները, որք Գերմանիոյ արեւմտեան հարաւային կողմն են . և Եահդի ծովային հարստութիւնը համանուն ծոցին վրայ, Օւստեմպուրկի մեծ դքսութեան հիւսիսային կողմը Բրու-

սիան քանի մը կղզի ունի Պալթիկ ծովուն մէջ, որոց գլխաւորն է Ռոֆէ կղզին, գլխաւոր քաղաքը Պէթէն (4,000,000 բնակիչ) :

ԺԱ. ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ

174. Գերմանիան ամբողջապէս երբէք Հռովմայի տակ չի գտնուեցաւ, զանազան բարբարոս ժողովրդոց ձեռքն էր, որոնք շատ անգամ Եւրոպան կաւրճաւորէին, մինչև որ մեծն Կարոլոս իններորդ գարուն մէջ բոլորովին նուաճեց, և իր յաջորդները Գերմանիոյ կայսր ըսուեցան, բայց 1806 Ֆրանչեսկոս Բ. կայսրը պարտաւորեցաւ հրաժարիլ աւագութենէ (այսինքն Գերմանիոյ կայսր ըսուելէ). անկէ ետքը միայն Աւստրիայի կայսր ըսուեցաւ. և Գերմանական հին դաշնադրութիւնը կազմուեցաւ Գաղղիոյ պաշտպանութեանը տակ: Բայց 1815 ին Վիեննայի ժողովին մէջ հաստատուեցաւ մինչև 1866 եղած Գերմանական դաշնակցութիւնը որ 55 տէրութիւններէ կը բաղկանար, որոնք իրարմէ անկախ կառավարութիւն ունէին, միայն արտաքին յարձակմանց գէմ փոխադարձ իրար պաշտպանելու համար միացած էին: Այս դաշնակցութեան գլխաւոր տէրութիւններն էին իրենց առաջնութեան կարգաւ, Աւստրիոյ կայսրը, Բրուսիոյ, Պաւիերայի, Սաքսոնիայի, Հանովերի, Վիւրթեմպերկի թագաւորները, Սառովայի պատեմազմէն ետքը 1866 ին Բրանսուիկի դաշնադրութեամբ որոշուեցաւ որ, Գերմանիան 4 գլխաւոր մասեր ըլլայ. 1° Թագաւորութիւն Բրուսիոյ. 2° Հիւսիսային երկրորդական տէրութիւնները Գերմանիոյ հիւսիսային դաշնակցութեամբ Բրուսիոյ հետ միանան. 3° Գերմանիոյ հարաւային երկրորդական տէրութիւնները. 4° Աւստրիոյ երկրորդական

նահանգները, որք ասկէ առաջ Գերմանական դաշնակցութեան մէջ էին, և որք հիւսիս Գերմանիոյ մնացած մասին հետ ալ քաղաքական կապ մը չունին:

Երկրորդական տէրութիւնները ի մասին քաղաքական վարչութեան իրարմէ անկախ են. բայց հիւսիսային դաշնակցութեան մէջ Բրուսիան բոլոր բանակաց հրամանատարութիւնը և օտար տէրութեանց հետ պաշտօնական յարաբերութիւնները իրեն վերապահած է. Հարաւային տէրութիւնները անկախ են, այսու ամենայնիւ նիզակակից են Բրուսիոյ հետ: 1871 ին Գաղղիոյ տխուր պատերազմէն ետքը հաստատուեցաւ Գերմանական կայսրութիւնը, Բրուսիոյ թագաւորը կայսր հրատարակուելով, հիւսիսային Գերմանիայէն զատ հարաւային Գերմանիան ալ մէջն առնելով և նաև Ալզասի և Լօրէնի կառավարութիւնը, որք Գաղղիայէն առնուեցան: Գերմանիոյ մէջ կրօնքն ազատ է, հիւսիսի մէջ Բողոքականութիւնը և հարաւի մէջ Հռովմականութիւնը կը տիրէ:

175. Գերմանական կայսրութեան սահմանը հիւսիսէն Պալթիկ ծովն ու Տանիմարքան է, արեւելքէն Բրուսիան ու Լեհաստանը, հարաւէն Աւստրիան ու Զուիցցերլին, արեւմուտքէն Գաղղիան ու Հոլանտան: Տարածութիւնն է 725,927 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 50,671,000: Երկրին հարաւի կողմը լեռնոտ ու անտառներով լեցուն է, և հիւսիսի կողմը դաշտային ու ջրոտ: Բերքն է ամեն տեսակ հանք, մանաւանդ արծաթ ու կապար, որ Սաքսոնիայէն կելնեն: Բոյսերուն մէջ անուանի են ցորենը, պտուղները, ծխախոտը, կանեփը և զեանախնձորը. կենդանիներուն մէջ ալ ձին: Ճարտարութիւններն ու գլխաւորութիւնները շատ առաջ գացած են, և երկաթուղիներն ալ ամեն կողմ տարածուած:

Տեղում թիվը	Բազմամար- դում թիվը	Տարած- քի չափը քաղաքի	Մայրաքաղաքի
1° ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ			
1 Թեոֆան . Ստանիսլավ	2544000	14915	Տեղա-
2 Ստան-իսլավ	280000	5622	Վայսար
3 Ստան-ալեքսանդր	142000	1517	Ալեքսանդր
4 Ստան-ալեքսանդր	178000	2469	Ստանիսլավ
5 Ստան-գրուշով-կոնս	165000	1960	Գրուշով
6 Ստան-գրուշով-կոնս	560000	15595	Շիբին
7 Ստան-գրուշով-կոնս	98000	2715	Ստանիսլավ
8 Պրոնիսլավ	295000	5677	Պրոնիսլավ
9 Անհալ	195000	2649	Տեղա-
10 Գրուշով-կոնս			Ստանիսլավ
11 Գրուշով-կոնս	66000	858	Շիբին
12 Գրուշով-կոնս	74000	965	Ուստի-կոնս
13 Գրուշով-կոնս	314000	6566	Օլեքսանդր
14 Վալախ	59000	1117	Գրուշով
15 Ռախ-իսլավ	44000	575	Կրայ
16 Ռախ-իսլավ	86000	826	Շիբին
17 Լեբեդ-իսլավ	111000	1150	Տեղա-
18 Լեբեդ-իսլավ	51000	442	Պրոնիսլավ
Ազատ քաղաք			
19 Լեբեդ	51000	524	
20 Պրոնիսլավ	104000	192	
21 Լեբեդ	298000	550	
	5491000	59662	
2° ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ			
22 Պրոնիսլավ	4774000	75722	Ստանիսլավ
23 Վալախ	1648000	19459	Ստանիսլավ
24 Պրոնիսլավ	1429000	15257	Քրուշով
25 Զեմլյան-իսլավ	817000	7645	Տեղա-
26 Լեբեդ-իսլավ	8000	159	Լեբեդ-իսլավ
		16000	Ստանիսլավ
27 Ալեքսանդր	1500000		Ստանիսլավ
	10176000	154220	

Պրոնիսլավ թագաւորութիւնը հաստատուեցաւ 1806 ին . կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն է . իր բնակչացը երկու երրորդը Հռովմէական են : Պաւերան երկուքի կը բաժնուի , մէկը՝ Բոն Պրոնիսլավի կը գտնուի , միւսը Պրոնիսլավի , իսկ զետին ձախ եզերքը :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Ստանիսլավ Ստանիսլավ (167-000 բնակիչ) մայրաքաղաք , Գրուշովի գեղեցիկ ու ծաղկած քաղաքներէն մէկն է . հոյակապ է թագաւորական պալատը , համալսարանն ալ անուանի :

Նոնիսլավ (70-000 բնակիչ) , հոս շատ ծաղկած են ձեռագործները , որուն համար մեծ առուտուր կըլլայ . ծոցի ժամացոյցը հոս գտնուած է :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են Ալեքսանդր , Ռախ-իսլավ , Վալախ , Լեբեդ , Լալի :

ՍԱՐԱՐԱՆ

Ստանիսլավ թագաւորութիւնը 1806 ին հաստատուեցաւ . ժողովրդեան մեծ մասը Բուլղարական՝ բայց թագաւորը Հռովմէական է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Տեղա- (146-000) , Էլզա գետին վրայ Գրուշովի գեղեցիկ և աւելի ճարտար քաղաքներէն մէկն է . երեւելի է գետին վրայի կամուրջը , և մայր եկեղեցին , ուսման կողմանէ ալ Գրուշովի Աթենքն ըստած է :

Լեբեդ-իսլավ կամ Լալի (85-000) , անուանի է ասոր համալսարանը և մեծ տօնավաճառը և գրքի առուտուրը : Լալիից փոխառու ալ հոս ծնած է :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են :

Շիբին , Պրոնիսլավ , Պրոնիսլավ :

Վերելակերի 1806 ին Սահմանադրական թագաւորութիւն եղաւ, իր բնակչացը երկու երրորդը Բողոքական է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Սթէ-Լիւր (70,000) մայրաքաղաք, Նէքէր գետին վրայ, ուսմունքն ու արուեստները շատ ծաղկած են :

Ուլ (25,000) Գաւառի վրայ Գերմանիոյ ամուր ու անուանի բերդաքաղաքներէն մէկն է :

Երեւելի են նաև Լա-Կապրի, Էսթիւն, Հալլապ, Լալլան :

Գերմանական դաշնակցութեանց կամ կայսրութեան ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են .

Համպուր (250,000 բնակիչ) ազատ քաղաք, Էլբա գետին վրայ, Գերմանիոյ առաջի վաճառաչաճ քաղաքն է . անուանի է շաքարի գործարանները :

Պրէս (70,000) ազատ և վաճառաչաճ քաղաք Վէ-շէրէ վրայ :

Մալմոյ կամ Մալմոյ (45,000), Գերմանիոյ խիստ ամուր քաղաքն է, հոս ծնած է Յովհաննէս Կուդզէն-սէրի տպագրութեան գտնողը :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են .

Պրոնսպէ, Լէ-պէ, Ենն, Լալլան :

Ալլա Լալլան կառավարութիւնը : 1871 ին դաշնադրութեամբ Գաղղիայէն առնուած, որ կը սարու-նակէ ստորին Ռէնի Գաղղիական հին մասը, և վերին Ռէնի մէկ մեծ մասը, Մեյնի և Մեյնի չորս հինգերորդը և Վոստի փոքր մասը : Գերմանիոյ միացած գլխաւոր քաղաքներն են .

Սթրաշուր, Մեյ, Մեյ-Լա-Մ, Գալլա, Թիւնիլ, Մալմոյ, Գալլա-Մալմոյ Լալլան :

176. Բորթուգալի հին ատենը Լուսիտանիա կըսուէր . 712 էն 715 Մարիտանացւոց (Արաբացւոց) ձեռքը մնաց : Ալթոն Հենրիկոս՝ Միւսլիմանից վրայ մեծ յաղթութիւն մը ընելով Բորթուգալի թագաւոր հրատարակուեցաւ 1159 ին, բայց 1580 էն մինչև 1640 Սպանիացի դատաւորաց ձեռքը մնաց, որ ատեն Յովհաննէս Գ. թագաւոր եղաւ Բորթուգալացւոց : Կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն, կըրօնքը Հռովմէական :

177. Բորթուգալի սահմանը հիւսիսէն և արեւելքէն Սպանիան է, հարաւէն ու արեւմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը : Տարածութիւնն է 94,200 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 4,000,000 :

Երկիրը լեռնոտ, ջրոտ ու բարեբեր է, բայց քիչ մշակած : Կլիման բարեխառն ու առողջ : Բերքն է ամեն տեսակ հանք, մանաւանդ ոսկի, արծաթ, երկաթ, սղինձ, կապար, աղ, մարմարիոն . պտուղներն են լիմոն, նարինջ, խաղող, մետաքսն ալ ազնիւ է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Լիշաբոն (225,000 բնակիչ) մայրաքաղաք, Թալիս բերնին վրայ Եւրոպայի մեծ ու գեղեցիկ նաւահանգիստներէն մէկն է, երեւելի է Ալալա-Լալլան ջրանցքը որ 55 կամարի վրայ շինուած է ձերմակ մարմարիոնէ, 1755 ի երկրաշարժէն գրեթէ բոլորովին կործանեցաւ :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են Օբուրոյ, Էլիա, Գոյիս, Պրալա, Լալլան :

Բորթուգալի Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

1° Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի Տիւ և Կո քաղաքները, Մալապ, Կոլոն ի Զին (626,000 բնակիչ) :

2° Աֆրիկէի մէջ՝ Ասիւս Կոլոնի, Մալապ և Մալապ Թիւս Կոլոնի, Դալալի Կոլոն, Կոլոնի, Սենեկամայիոյ

արևմտեան կողմը՝ Կեպու քաղաքը, ի Գոնչոյ՝ Անկուա ու Պենկալ, Մոլապիէ, և ի Մոնտիուս-Բոնիէ-Կոմիէն ծովեզերքը այլևայլ տեղումնք (2,770,000 բնակիչ) :

3° Ովկիանիայի մէջ՝ Դիմորէ մէկ կտորը (918,000) :

ԺԳ. ՍՊԱՆԻԱ

178. Սպանիան ատենով Հռովմայեցւոց ձեռքն էր . ութերորդ դարուն սկիզբները Արաբացիք տիրեցին մինչև որ 1491 ին Գերտինանտոս և Իշապէլ Կրանաւտան առնելով վանեցին զանոնք : Քիչ մը ետքը Քրիստափոր Գոլումպոս ճենովացի նաւապետին ձեռամբ Ամերիկան ալ գտնուելով, Սպանիացիք խիստ մեծցան ու հարուստ թագաւորութիւն մը եղան : Բայց այս դարուս սկիզբները Գոնչո և Բոլեոնիէս կղզիներէն զատ միւս Ամերիկայի երկիրները կորուսին : Իրենց ծովային զօրութեան տկարութիւնն ալ չի ներեր ուրիշ գաղթականութեանց հետ յարաբերութիւններ ունենալու : 1869 ին վերջերը իրենց թագուհին վախուցին հասարակապետութիւն ընելու նպատակաւ, բայց հիմա իտալիոյ թագաւորին որդին Ամատէ կը թագաւորէ Սպանիոյ : Երկրին կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն է : Կրօնքը Հռովմէական . Եւրոպիոյ մէջ միայն այս երկիրն է ուր ճարտարութիւնը քիչ յառաջ գացած է :

179. Սպանիոյ սահմանը հիւսիսէն Գաղղիան է, արևելքէն ու հարաւէն Միջերկրական ծովը, արևմուտքէն Բորթուգալը : Տարածութիւնն է 500,000 քիւմիւթր քառակուսի, բնակչը 16,000,000 : Մովեզերքին օդը տաք է, մէջ տեղումնքը բարեխառն : Հողը քիչ մշակած է : Գլխաւոր բերքերն են երկաթ, սնդիկ կապար, պղինձ, ոսկւոյ հանք ատենով առատ էր, բայց հիմա երեսէ ձգուած է, արծաթի հանք ալ քիչ ունի : Գինին խիստ ազնիւ է . ունի նաև լիմոն, նա-

րինջ, ձէթ, շաքար, բամպակ, մեղր, մետաքս : Անուանի է Անդալուսիա գաւառին ձին, և Մերկուս Ըսուած ոչխարը, որ խիստ բարակ բուրդ ունի :

Սպանիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Մադրիտ (776,000 բնակիչ) Մանդանարէի վրայ մայրաքաղաք 1463 էն ի վեր :

Պալէլու (252,000 բնակիչ) Միջերկրականի վրայ, երկրին ամուր քաղաքն է, նաւահանգիստը խիստ գեղեցիկ :

Սէլէ (153,000 բնակիչ), Վալենցիէ (145,000), Կրանաս (100,000) Մարիտանացւոց ետքի մայրաքաղաքն էր . Կադիսէն, Բալէ, այս պզտի նաւահանգիստէն ճամբայ ելաւ Քրիստափոր Գոլումպոս 1492 ին Ամերիկան գտնելու համար :

Սպանիոյ Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

1° Ափրիկէի մէջ՝ Սեդու, Մելլէ, Գաւալեան Կադիսէն և Կուէլէնայի ծոցին մէջ մէկ քանի մանր կղզիներ (290,000 բնակիչ) :

2° Ամերիկայի մէջ՝ Գոնչո և Բոլեոնիէս Կղզիներ (1,800,000) :

3° Ովկիանիայի մէջ Փիլիպին և Մարիտ-Սան Կղզիներ (2,700,000 բնակիչ) :

ԺԴ. ԻՏԱԼԻԱ

180. Հռովմի հիմնարկութիւնը Քրիստոսէ 753 տարի յառաջ էր, որ ատեն թագաւորներով կը կառավարուէր, անկէ ճիշտ 243 տարի ետքը հասարակապետութիւն եղաւ, որ երթալով մեծցաւ և հին աշխարհին մեծ մասին տիրեց, Քրիստոսէ 30 տարի յառաջ Օգոստոս կործանեց հասարակապետութիւնը և ինքզինք կայսր հրատարակեց, որոյ յաջորդները հասարակապետութեան բոլոր նահանգները մինչև 400

տարի անկորուստ պահեցին. Հինգերորդ դարուն մէջ բարբարոսները Հռովմի կայսրութիւնը բաժնեցին և իտալիան գրաւեցին առաջ Գոթացիք և ետքը Լոմպարտացիք, 774 ին մեծն Կարոլոս զանոնք նուաճեց, իր մահուընէն ետքը իտալիան զանազան տէրութեանց բաժնուեցաւ, շատ անգամ ալ մեծ մասը Գերմանացւոց, Գաղղիացւոց ու Սլաւոնացւոց ձեռքն անցաւ: ԺԸ. Դարուն վերջերը Գաղղիացիք առին, բայց 1814 ին մեծին Նաբոլէոնի անկումը հետ իտալիան 9 տէրութեանց բաժնուեցաւ, Թափաւորութիւն Սարոնէիոյ, երկու Սիկիլիա, Լոմպարտիա և Վենետիկ, Թոսքանայի մեծ դքսութիւն, Եկեղեցւոյ տէրութիւն. Բարմայի, մոտենայի, Լուքայի և Մասա-Քարարայի դքսութիւնք: 1859 ին միայն Վենետիկը Աւստրիոյ ձեռքը մնաց և Լոմպարտիան անցաւ Սարոնէիայի Թափաւորութեան, որոյ հետ միացաւ նոյն տարին նաև Բարմա, Մոտենա, Թոսքանա, Լուքեա, և Մասա-Քարարա, երկու Սիկիլեան և Եկեղեցւոյ տէրութեան մեծ մասը և ըսուեցաւ ամենը Ֆրանսոսական իշխանիւն. 1866 ին Վենետիկն ալ միացաւ իտալիոյ:

Արդէն մայրաքաղաք եղած էր 1865 ին Յէրէնցոս: իտալիան Գաղղիոյ թողուց Սալոյան և Նիսի կոմսութիւնը:

1870 Հռովմ եղաւ իտալիոյ մայրաքաղաք:

181. իտալիոյ սահմանը հիւսիսէն Ալպեան լեռներն են, արևելքէն Ադրիական ծոցը, հարաւէն ու արևմուտքէն Միջերկրական ծովը և Գաղղիան: Տարածութիւնն է 296,000 քիլոմէթր քառակուսի, բնակիչք 23,000,000. կրօնքը Հռովմէական: Կլիման տաք և ընդհանրապէս առողջ է: Գլխաւոր բերքերն են ագնիւ քար, երկաթ, պղինձ, բամպակ, շաքար, մեղր, ձէթ, նարինջ, լիմոն, բրինձ: Անուանի է մետաքսէ բանուածքը, սպակին, յախճատակը: Վաճառականու-

թիւնն ու արուեստները ընդհանրապէս ետ մնացած են, միայն արձանագործութիւնը, պատկերհանութիւնը, ճարտարապետութիւնը և երաժշտութիւնը անուանի եղած է:

Իտալիոյ գլխաւոր քաղաքներն են,

Հռովմ (210,000) իտալիոյ մայրաքաղաքը շինութեանց և գեղարուեստից կողմանէ աշխարհիս առաջին քաղաքն է: Եղական շէնքերն են Սուրբ Պետրոսի տաճարը, և Վատիկանի պալատն ու գրատունը:

Եկեղեցւոյ հին տէրութեան ուրիշ երեւելի քաղաքներն են, Պալէրմո, Սիւսինո, Յէրոսոլայ, Բեռլինո, ասոր մօտ է որ Անիբաղ Հռովմայեցւոց յաղթեց:

Ձէվէն-Վէրմոն Միջերկրականի եղերքը նաւահանգիստ է:

Թոսքանայի մեծ դքսութեան մէջ, Յէրէնցոս (120,000 բնակիչ). Սիւսինո վրայ, մեծագործ և անուանի է մայր եկեղեցին, Ս. Լաբենտիոսի եկեղեցին, Մետրիքիներուն մատուռը, Բիդդի պալատը, հնութեանց և բնական պատմութեանց պահարանը: Հոս ծնած է Տանթէ բանաստեղծը, և Ամբրիկոս Վեսպուչի:

Լէվոնոյ (90,000) ամուր քաղաք: իտալիոյ երևելի նաւահանգիստներէն մէկն է և արևելքի հետ ունեցած վաճառականութեան կեդրոնը:

Լոմպարդ (25,000 բնակիչ), հին մայրաքաղաք փոքր տէրութեան մը որ 1847 ին Թոսքանայի միացաւ:

Սիւսինո (30,000). Բիւնո (250,000) Սիւսինո վրայ, ատենով ծաղկեալ հասարակապետութիւն էր, համալստրան ունի: Ասոր մայր եկեղեցւոյն զանգակատունը 15 ոտք ծռած է, գերեզմանոցին հողը Հրէաստանէն բերած են քաղաքացիք 50 նաւով. հոս ծնած է Գալիլէոս փիլիսոփան:

Սարոնէիոյ մէջ.

Թոսքանո (204 000) Բիւնո վրայ Սարոնէիայի հին մայր քաղաքը, անուանի է բազմաթիւ տպարանները,

համալսարանը, ճեմարանը, և Եգիպտոսի հնութեանց թանգարանը:

Մէլն (200,000) գեղեցիկ քաղաք, բրինձի ու մետաքսի մեծ առուտուր ունի, անուանի է Սուրբ Ամբրոսիոսի եկեղեցին, ու Սալա ըսուած թատրոնը:

Ճէնովա (140,000) ամուր քաղաք, նաւահանգիստ մեծ և բանուկ, ատենով Ճենովացւոց հռչակաւոր հասարակապետութեան մայրաքաղաքն էր: Այս քաղքիս քովերը ծնած է Քրիստափոր Գոլոմպուս:

Փարմայի և Մօտենայի հին դքսութեանց մէջ.

Բարն (40000) թատրոնը Եւրոպայի թատրոնաց ամենէն ընդարձակն է, անուանի է Պոտոնեան տպարանը:

Մարէն (52,000) մեծագործ է դքսին պալատը:

Անուանի է նաև Բէլալէնց (52,000), Ռէճէն (18,000), Գարբար (7,000), ասկէց գեղեցիկ սպիտակ մարմարիոն կենէ:

Նոթթի Երկու-Սիկիլիոյ մէջ (447,000) Իտալիոյ ամենէն մեծ քաղաքն է, գեղեցիկ նաւահանգիստ և երևելի շէնքեր ունի, համալսարանը և հնութեանց պահարանը անուանի է. ոսկիէ արծաթէ մետաքսէ բանուածքները շատ ազնիւ է, դիրքը, բարերերութիւնը, օդը շատ զուարճալի է: Ասոր քովերն են Պոմպէ և Հերաքլան հին քաղաքները որ Քրիստոսէ 79 տարի ետքը Վէսուվ լեռան մոխիրովը ու լավայովը ծածկուած էին և 100 տարիէն ի վեր մինչև հիմա կը փորեն ու կը բանան:

Սիկիլիա կղզւոյն մէջ (2,300,000 բնակիչ): Երևելի քաղաքներն են.

Բարբի (200,000), Մէնի (85,000) մեծ և գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի. Սիբիլո (20,000) հին ու անուանի քաղաք է, կէսէն շատը աւերակ, հոս ծընած է Արքիմետէս երկրաշափը:

Վենետիկի նահանգը, որ 1866 ին Իտալիոյ միացաւ, ունի երևելի քաղաք.

Վենետիկ (118,000) երևելի հասարակապետութեան մը հին մայրաքաղաք, 72 կղզիներու վրայ շինուած: Հոս բացուեցաւ 1856 ին Հայոց Ռաֆայելեան վարժարանը, մանր կղզի մըն է Սուրբ Ղազար Հայոց Մխիթարեանց երևելի մայրավանքը որ հիմնեց անուանի Մխիթար Աբբահայրը 1717 ին:

Վերնա, Մանդուա, Բարուա, Լայն:

Սարալէն կղզին, որոյ զխաւոր քաղաքն է, Գալիբի (35,000), և ուրիշ կղզիները, որ Իտալիոյ չուրջն են, Իտալիայի միացեալ թագաւորութեան մաս են:

ԺԵ. ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

182. Տաճկաստան ատենով Հռովմայեցւոց կայսերութեան մասն էր: Տաճկները Յունաց վրայ յարձակեցան ԺԵ. դարուն մէջ և միշտ յաղթեցին, և դրացի երկիրներ գրաւեցին: Օսմանեան տէրութիւնը 1300 ին սկսաւ Սուլթան Օսմանէն Քէօթահայի կողմէն, քիչ ատենէն ետքը Պրուսան, Էտրիքէն ու մերը, քիչ ատենէն ետքը Պրուսան, Էտրիքէն ու Վոստանդնուպօլիսն առնելով տարածուեցաւ մինչև Մաճառաստան ու Գերմանիա: Բայց ԺԶ. դարուն մէջ Ռուսերը առին Սև ծովուն հիւսիսի եզերքը դառնուած երկիրները, և ԺԹ. դարուն մէջ ալ Յոյները անկախ տէրութիւն մը կազմեցին Տաճկաստանի հարաւային կողմը հին Յունաստանի և Արշիպեղագոսի մէկ քանի կղզիներուն մէջ. Մոլտավեան, Վալաքեան, 1861 ին կղզիներուն մէջ. Մոլտավեան Տաճկաստանի Ռումանիոյ, նաև միացան և ըսուեցան Իլլիանիոյ Ռումանիոյ, նաև Սերվիան ու Մոնթենեգրո իրենցմէ ընտրուած իշխանաց ներքև կը կառավարուին: Տաճկաստանի կառանաց ներքև կը կառավարուին: Տաճկաստանի կառավարութիւնը բացարձակ միապետական է: Տէրութեան կրօնքը Մահմետական և Ժողովրդեան մեծ մասը Քրիստոնեայ է, արևելեան եկեղեցի: Մահմետականք ընդհանրապէս մինակ լեզու կը սովորին, գիւտուութիւն և արուեստ սովորեալ անփոյթ են: Այսու

ամենայնիւ քանի մը տարի կայ որ Տաճկաստան քաղաքականութեան մէջ յառաջ կերթայ :

185. Տաճկաստան երկուքի կը բաժնուի Եւրոպայի Տաճկաստան (Բուսթիլի), Ասիոյ Տաճկաստան (Անատոլիա) : Եւրոպայի Տաճկաստանի սահմանն է հիւսիսէն Ռուսաստան, արեւելքէն Սև ծովն ու Ասիան, հարաւէն Արշիպեղազոսն ու Յունաստան, արեւմուտքէն Աւստրիա : Տարածութիւնն է 321,200 քիլոմետր քառակուսի, բնակիչը 15,700,000 : Գլխաւոր լեռներն են Պալքան՝ որոյ ճիւղերն են Տեափոթ տաղը, Չարտաղը, Տինարեան լեռները : Պինտոս լեռը, Ուլիմուս կամ Լաքա : Պառնասոս և Քիմերեան լեռները : Գլխաւոր գետերն են Դանուբ՝ Սև ծովը կը թափի, Տրին՝ Ագրիական ծովը կը թափի, Մերիճ՝ Արշիպեղազոսը կը վազէ : Մորաւա, Ալուիս, Հերեթ՝ Դանուբ գետը կը թափին : Երկիրը շատ լեռնոտ է, մանաւանդ հարաւի կողմը : անոր համար սաստիկ ցուրտ կըլլայ : Նոյն բարեբեր է, բայց քիչ մշակած, շատ տեսակ հանք ունի, բայց քիչ բանեցուցած : Գլխաւոր բերքն է՝ ցորեն, բրինձ, խալող, նարինջ, ձէթ, բամպակ, մետաքս, քրքում և ծխախոտ : Արհեստն ու ճարտարութիւնը հիմա առաջ երթալու վրայ են : Անուանի են մետաքսէ բանուածքները, դիպակը, չալն ու կաշին :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Կոստանդնուպօլիս (1,000,000 բնակիչ) Մայրաքաղաք, Սև և Մարմարա ծովերը միացնող Պոսֆօր նեղուցին վրայ, դիրքը եզական, նաւահանգիստը փառաւոր և ընդարձակ, որ 1200 նաւէն աւելի կառնէ : Վաճառականութիւնը խիստ բանուկ : Այս քաղաքը՝ իւրեւ մայրաքաղաք Հոռոմայի կայսերութեան՝ Մեծն Կոստանդիանոս հիմնեց 330 ին հին Բիւզանդիոնի աւերակացը վրայ : քաղաքիս դրսի տեսքը զարմանալի չլքեղութիւն մը ունի, բայց փողոցներուն նեղութեան

և չնքերուն անկանոն կերպով ըլլալուն պատճառաւ ներսէն շատ տգեղ կերեայ :

Շէնքերուն մէջ երեւելի են մի քանի մզկիթներ մանաւանդ Այասոֆեան որ Յուստիանոս կայսրը շինած է : Անուանի է նաև փողերանոցը, թագաւորին պալատները նոր բացուած գործարանները և այլն : Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտը 1455ին առաւ այս քաղաքը : Բուն քաղաքը, շուրջը Յիւլիսթր երկայնութեամբ պարիսպի մը մէջ է, բայց շատ ու ընդարձակ արուարձաններ ունի : Այս պարիսպը հիմայ քակելու վրայ են :

Անդրէանուպօլիս կամ Էյփօլէ, (150,000 բնակիչ) :

Մարթա գետին վրայ, 1455 էն առաջ տէրութեան մայրաքաղաքն էր, անուանի է Սուլթան Սէլիմին մղկիթը :

Ֆելիպէ, Սելաթէ, Վաշն, Սելեպրէ, Ռոստոֆ, Վելի, Պոնն, Սոֆի, Եանէ, Լարնա, և այլն :

Տաճկաստանի հարկատու և անոր պաշտպանութեան տակ գտնուող իշխանութիւններն են .

1° Գարադաշ կամ Մոնթենէլիս, որոյ մայրաքաղաքն է Չէրքէն :

2° Սէրֆէ, որոյ մայրաքաղաքն է Պելլիս (54,000 բնակիչ) :

3° Գաննէնէ կամ Ռոմանէյ, իշխանութիւն՝ կամ Ռոման Պոդոս, և Մարտիալիս :

Պատրէշ (125,000 բնակիչ) Մարտիս, կամ Պոդոս մայրաքաղաքը :

Եւրոպայի Տաճկաստանի վերաբերեալ կղզիներն են : Թալու կամ Թասոս, Սանթրափէ կամ Սելեպրէ, Լեմնոս կամ Քանդէ :

Մանթինիէն : Տաճկաստան հիմայ վիլայէթներու բաժնուած է, Եւրոպական Տաճկաստանը տասը վիլայէթ է, որ հետեւեալ ցուցակին մէջ ազէկ կը տեսնուի :

վելայելի .

Երևելի բազմ .

- 1° ԻՍԹԱՆՊՈԼ . (Կ. Պօլիս , Բե-լանդիս) Կ. Պօլիս .
- 2° ԷՏԻՐԵ . (Թրակիա , Զեբդի) Ադրիանուպօլիս .
- 3° ԹՈՒՆԱ . 1864 ին հաստատուեցաւ }
 և կը բաղկանայ Սեյն-Մարի , Նեյն և } Ռուսճուր .
 վերին գաւառներէն :
- 4° ԻՍՍԻԻԿ . (Արևելեան Ալաշան) Բրիտանի .
- 5° ՊՈՍՏՈՒ . Սեբաստի .
- 6° ԲՈՒՄԵԼԻ . (Ալաշան , Երևան) Երևան .
- 7° ՇՊՈՏՐԱ . (Իսթանբուլ) Իսթանբուլ .
- 8° ՍԵԼԱՆԻԿ . (Մանիսիս , Թեհրան) Սեֆիդ .
- 9° ՃԷՂԱՅԻՐԸ ՊԱՀՐԸ ՍԵՖԻՏ . } Տարածուել կամ ջա-
 (Արևելեան) } նաք գաղտնի .
- 10° ԿԻՐԻՏ Գանդիս .

ԺԶ. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

184. Հին ատենը Յունաստանը՝ գրեթէ իրարու դաշնակից զանազան հասարակապետութեանց բաժնուած էր արուեստներն և գիտութիւնները շատ ծաղկած էր , ետքերը Հռովմայեցւոց իշխանութեան տակ ինկան , բայց երբ կոստանդիանոս իր աթոռը կոստանդնուպօլիս փոխադրեց , քիչ քիչ Հռովմայեցւոց կայսրութիւնը Յունաց ձեռքն անցաւ և ըստեցան Հռոմէ : Ետքը տէրութիւնն ին վենետիկեցւոց ու Օսմանեցւոց ձեռքն անցաւ : 1830 ին Եւրոպայի տէրութիւններուն պաշտպանութեամբ միապետական նոր թագաւորութիւն ունեցան , 1842 ին Սահմանադրական միապետութեան փոխեցին , մինչեւ 1863 իրենց թագաւորը՝ Պաւլերայի թագաւորին տղան Օթօնն էր , բայց աս ալ վախճուելով հիմա իրենց թագաւոր դրուեցաւ Տանիմարայի թագաւորին տղան : Կրօնքը արեւելեան եկեղեցի :

185. Յունաստանի սահմանը հիւսիսէն Եւրոպայի

Տանկաստանն է , արեւելքէն Արշիպեղադոսը , հարաւէն Միջերկրական ծովը , արեւմուտքէն Յոնիական ծովը : Տարածութիւնը 52,000 քառակուսի . բնակիչը 1,550,000 : Գլխաւոր գետերն են Օֆէ կամ Բոսֆոր , որ Արիպեղոյ ծոցը կը թափի , Իրէն կամ Եւֆրատ , որ Մանեայի ծոցը կը վաղէ , Պաֆլոս , որ Մեթոնի քովը կը թափի : Հողը բարեբեր է և ամեն տեսակ հանք ունի :

Յունաստանի երեւելի քաղաքներն են .

Աթին (50,000 բնակիչ) մայրաքաղաք , հին ատենը արուեստից և գիտութեանց հայրենիքն էր : Հոս ծընած են Սողոն , Միլտիաթէս , Թեմիստոկլէս , Արիստոտէս , Պերիկլէս և ուրիշ շատ երեւելի մարդիկ :

Երեւելի են Նաւփլիս , Թեֆլիս , Կորինթոս , Թրիֆոնիս , Մեթոն , Նաւարին , Լալլիս :

Յունաստանի գլխաւոր կղզիներն են .

Նեքրօնիս կամ Էյբէ պոլ , Շեթոս , Նափլիս , Իոքոս , Լէն : Յոնիական կղզիներն ալ 1834 մայիս 21 ին Յունաստանի միացան :

ՏԵՐՈՒԹԻԻՆՔ ԱՍԻՈՅ

186. Ասիոյ սահմանը հիւսիսէն Սառուցեալ ծովն է , արեւելքէն Մեծ Ովկիանոսը , հարաւէն Հնդկաց ծովը , արեւմուտքէն Ուրալ լեռները , Ուրալ գետը , Կասպից ծովը , Կովկաս լեռները , Սեւ և Մարմարա ծովերը , Արշիպեղադոսը , Միջերկրական ծովը , Սիւվէյի ջրանցքը և Կարմիր ծովը : Ասիան արեւելեան երկայնութեան 25° էն մինչեւ 138° և հիւսիսային լայնութեան 1° էն մինչեւ 78° կը տարածուի : Իր բազմամարդութիւնը 314,000,000 , իր տարածութիւնը 45,000,000 քառակուսի քառակուսի է : Այսպիսով հինգ մասերուն ամենէն մեծն է , և հին ատենէն ի վեր ան-

ուանի, որովհետև մարդկային ազդը այս մասին մեծ
ստեղծուած և ասիէ ցրուած է ամեն կողմ:

Ա. ՌՈՒՄԻ Ա.ՍԻՍ.

187. Ռուսի Սսիան երկու մաս կը բաժնուի : Սե-
պտեմբ և Կովկասու երկրներ : Սիպերիոյ բնակիչները շատ
անգամ Եւրոպան ու Ասիան կոխեր էին, բայց իրենց
երկիրը մինչև 1500 թուականը անծանօթ էր Եւրո-
պացւոց , անկէ ետքը Ռուսերը տիրեցին , և յանցա-
ւորները հոս աքսորելով շէնցուցին : Կովկասու երկիր-
ներուն մէկ մասը ատենով Պարսից ձեռքն էր մէկ մա-
սը Օսմանցւոց , մէկ քանի տեղեր ալ ինքնադուլս էին ,
մօտ տարիներս Ռուսերը ամենուն ալ տիրեցին :

1883 Ռուսի ասիոյ սահմանն է հիւսիսէն Սառու-
ցեալ ծովը, արեւելքէն Պեհրինկայ նեղուցը, հարա-
ւէն Տաճկաստան, Պարսկաստան, և թուրքաստան, ա-
րեւմուտքէն Ուրալ լեռները: Տարածութիւնն է 14,000,
000 քառակուսի քիլոմէթր, և բնակչը 7,000,000 Ռուս,
Հայ, Արաբի, Մկուէլ, Ապաղա, Զերբեղ, Թաթար
և այլն: Կրօնքնին քրիստոնէութիւն, մահմետականու-
թիւն և կռապաշտութիւն: Սիպերիան ամբողջ Ասիոյ
երրորդ մասին չափ է և Եւրոպայէն մեծ է. բայց բը-
նակչը քիչ, օդը ցուրտ, երկրին մեծ մասը անապատ
ու քիչ մշակուած. բերքը արծաթ, երկաթ, մագնիս,
սղիւնձ և աղնիւ քարեր և մանաւանդ աղնիւ մորթեր:
Կովկասու երկիրները լեռնոտ ու խիստ բարեբեր են.
օդը առողջ, բերքը ամեն տեսակ պտուղ և արմուիք:

Սիւլերիոյ գլխաւոր քաղաքներն են ,

Յիսկերիայի գլխավոր քաղաքը Թուրքիայի (10,000 բնակիչ), ամուր քաղաք թուրքի
և իր/թի/ի գետախառնունքին վրայ, Չինաստանէն և
Սիպերիայէն Եւրոպա գաջող վաճառաց գլխավոր տեւ
դրն է:

17-00000 (25,000 pounds), 17-00000 (25,000 pounds)

ու վաճառաչակ քաղաք է , չուխայի գործարան ունի :
Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են .

Դոմատ, Եկեմեկյատ, Ներշինատ, Քեհնդու, Լալլի :

Կողմնապես երկիրներուն գլխավոր քաղաքներն են՝

ՏՖԷԼԻ կամ ԹԵՖԷԼ (61,000 բնակիչ), Վրաստանի ետքը մայրաքաղաքն էր, նոր շինուած մասը խիստ գեղեցիկ է, շատ հանքային ջրեր ունի, Կովկասու երկիրներուն կուսակալանիստ քաղաքն է, վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած :

Մէլիքեան՝ Վրաստանի հին մայրաքաղաքը, Գռնչա՛կ
կամ Եղեանա՛վէկ՝ հին ատենը Աղուանից թագաւորու-
թեան մայրաքաղաքը, Անկլիս, Խոմեայեան, Կեմիքի, կամ
Աղէփանդրոնա՛նդզլեան ևայլն :

Ուրուգուայէ, Սրինաբուէ, Անաբա, բանուկ նաւա-
հանդիստներն են Սեւ ծովուն վրայ:

Այս տեղումները և ներսերը Տաղատանին մէջ կը բնակէին Ադաշա, Զեբէշ, Լէշիկ, Միւհէլ և ուրիշ կողմ-կասարին ազգեր :

Տաղաստանի ուրիշ երևելի տեղուանքն են .

Դաբէանք , Կամ Դաւան Ճեւոյ , Մոզանք , Դըզլէր ,
Դաբէն և Սիւս-ընէն :

Բ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ

189. Դրախտը Հայաստանի մէջ բուսածն է Նոյի տապանը Մասիս լեռանը վրայ իջնալուն համար ջրահեղեղէն թէ առաջ և թէ ետքը աշխարհիս առաջին ծաղկած տեղը Հայաստանն էր :

Հայաստանի առաջին տիրողը եղաւ ՀԱՅԳ Նահապետը, որ Նոյի թոռանը թոռն էր, և իր անունովը մեր Ազգն ալ ՀԱՅ ըսուեցաւ. բայց օտարազգիք մեզ Արփէէն կամ Էրփէն կանուանեն մեր Արամ նահապետին անունովը:

Հայկայ և իր ցեղին թագաւորութիւնը, որ ՀԱՅ-

ԿԱԶԱՆՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆ Կըսուէր, տեւեց 2000 տարիէն աւելի, և Քրիստոսէ 528 տարի առաջ վերջացաւ: 179 Տարի՝ Կէս մը ինքնիշխան և Կէս մ'ալ Սեւ լեւկիացւոց տակ Կը կառավարուէր, ասկէ ետքը սկսաւ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՆԸ, որ տեւեց 580 տարի և վերջացաւ 450 ին. 385 ին ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՆԸ հաստատուեցաւ. որ տեւեց 160 տարի, մինչև 1045: Ասկէ 55 տարի ետքը, այսինքն 1080 ին սկսաւ ՌՈՒԲԵՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՆԸ Կիւլիկիոյ մէջ և տեւեց 295 տարի, մինչև 1375: Ասկէ ետքը Աղգերնիս օտար Աղգաց բռնութենէն ցրուեցաւ և հիմա Հայաստանի մէկ մասը Ռուսաց, մէկ մասը Պարսից, և մեծագոյն մաս մ'ալ Օսմանցւոց ձեռքն է:

190. Հայաստանի սահմանը հիւսիսէն Սեւ ծովը ու Վրաստանն է. արևելքէն Կասպից ծովը ու Պարսկաստանը. հարաւէն Միջագետքը Ասորւոց, արևմուտքէն Փոքր Ասիա և Միջերկրական ծովը:

Հայաստանի տարածութիւնը 585,000 քառակուսի բլիւմէթր է:

Հայկազանց իշխանութեան և Արշակունեաց թագաւորութեան ատեն Հայաստանը աւելի ընդարձակ և բազմամարդ էր, բայց հիմա նոյն բազմամարդութիւնը չունի, և բոլոր աշխարհիս վրայ հազիւ թէ 4,000,000 Հայ կը գտնուի:

Հայաստանի գլխաւոր լեռներն են.

Արարատէն լեռները՝ որոց ամենէն բարձրն է Մասիսը, որ մեր Ամասիա նահապետին անունովը կոչուած է, Տաճկները կըսեն Սիւրբ Գաղ, Թերևս Աղուի գիւղին անունէն առնելով:

Տօբա լեռները, որ ըսել է Յուլ, Հայաստանի արևմտեան հարաւային կողմը:

Կորդուսաց լեռները, որ Կորդուս գաւառին անունով կոչուած են, արևելեան հարաւային կողմը:

Մասիկէան, Պարթաբ, Կլարճ և այլն լեռները՝ արևմտեան հիւսիսային կողմերը:

Անդիպարոս, որ Տօրոսին մէկ ձիւղն է:

Սեւ լեռ, որ Յոյները Մասիս կըսեն, Տօրոսին մէկ մասն է:

Մեթն Բարդի լեռ կամ Երեւեթ, երկու ձիւղ բաժնուած ըլլալուն համար, Կեսարիոյ հիւսիսակողմն է, և կըսուի հիմա Ալե Գաղ:

Ուրիշ լեռներն են, Ալու, Աւեթ, Ալու կամ Պէնէօլ, Արայ, Բարդու, Գեղասայ, Գրեթոս, Նեբրօֆայ, Ծաղիկ կամ Շահաղիճ, Արաթ, Արթոս, (Էրճիս), Սահաթ, (Քեօթ Գաղ), Վարդ և այլն լեռները:

Հայաստանի գլխաւոր գետերն են.

Եփրատ, տաճկերէն Մարատ, որ երկու ձիւղ բաժնուած է, մէկը կը բղխի Կարնոյ լեռներէն և Տաճկերէն կըսուի Գարա սոս. մէկալը Ծաղիկոյ լեռներէն, որ կըսուի Արաթանէ, և այս է բուն Մարատ սոսոյ. այս երկու ձիւղերը իրարու հետ միանալով Եփրատ ցեղ, Միջագետք աշխարհներէն և Ասորեստանէն անցնելով, Պաղատէն վար Խուռնա քաղքին քով Շաբ կամ Տեֆէս գետոյն կը միանայ և երկուքը ի միասին մէկ գետ կը ձևանայ և կըսուի Շաբ-Իւլ-Արատ, և Պարս քաղքին քով այլ և այլ բերաններով Պարսից ծոցը կը թափի:

Տեֆէս կամ Գիւլի, Տաճկերէն Շաբ, այս ալ երկու մեծ ձիւղերէ կը բաղկանայ:

Երասի կամ Արա որ կը բղխի Կարնոյ լեռներէն և մէջը շատ վտակներ առնելով կը միանայ Կար գետոյն հետ և կը թափի Կասպից ծովը: Ընթացքը սաստիկ է և ջուրը անուշ, մէջը մեծ ձկեր կան և վրան կամ մուրջներ շինուած են, որոց մէկն է Զօպոս Էփրէսի. Հասան Ղալա քաղքին մէջ: Այս գետը Աստուածաշունչին մէջ Գեհան ըսուած է:

Ճրոփ, Տաճկերէն Զրոս սոսոյ, Բարերդի մաս

Սպերու լեռներէն կը բղխի և կը թափի Սեւ ծովը :
Այս գետը Աստուածաշունչին մէջ փեռն ըսուած է :

Ասոնք Աստուածաշունչին մէջ յիշուած Դրախտէն
բղխող 4 գետերն են :

Կոր գետ , Տաճկերէն Քեւր , որոյ մէկ ճիւղը կը
բղխի Կարնոյ և Տայոց մէջի լեռներէն , միւսը Փարս-
ան լճէն Ախալքեքէն մօտ :

Ալասք գետ , Պարսաք լեռներէն կը բղխի և կը թա-
փի Սեւ ծովը :

Ալիս գետ , Տաճկերէն Գրգլէ ըրճէ . Սերաստիոյ քո-
վէն անցնելով կը թափի Սեւ ծովը :

Իրէս գետ , Տաճկերէն Եէշէլ ըրճէ , որ կըսուի նաև
Թոթալ սոյոս , Ամասիս սոյոս երկու մեծ վտակներէ կը
միանայ . մէկը կըսուի Լէթոս կամ Գայլ քեօ և միւսը
Իրէս :

Արեւս , Թոսի , Մարտի գետերը կը թափին Բղնուն-
եաց ծովը :

Հայաստանի գլխաւոր գետակները և վտակներն են .

Գայլ , Մանանդի , Մեւս (Քարասոս) Եփրատ գետը
կը թափին :

Աղար , Ախարեան , Կարիք , Հրաղան , Մեծաճիւր ,
Մուրց , Ռահ , Որոտան , Քասաղ , կը թափին Երասխ
գետը :

Աղարեայ գետակը կը թափի Կուր գետը :

Զաքեօ կամ Զաղ կը թափի Տիգրիս գետը :

Հայաստանի գլխաւոր լիճերն են .

Բղնունեայ ծով , որ կըսուի նաև Վանայ ծով կամ լիճ ,
Ուշտանեայ ծով , ծով Վասպուրականի , ծով Տոսպայ ևայլն .
այս լիճը չորս կողմի ունի իր մէջը , Արեւմտ , Արեւել ,
Կրտայ , Լիճ :

Գեղամայ կամ Սեանայ ծով , որուն մէջ Սեան և Կրտայ
և Զուրը անուշ է :

Կասպոսեան կամ Ուրտայ լիճ , մէջը կղզի մը ունի
Թեւա :

Ծով Գայլայոյ , մէջէն կենէ Պալէթ ևս ըսուած գետը :
Ծով Կարնոյ , Կարին քաղքին մօտ , ուր շատ ձկներ
և թռչուններ կը լլան :

Փալէթ լիճ , իր մէջ ունի կղզի մը Փալէթ :

Ծովի Բիւսիայ կամ Փարսական (Չուրը) Արարատ
նահանգին հիւսիսային կողմերը , ասկէ վտակ մը կե-
նէ և կը թափի Կուր գետը :

Խարթերոս ծով . Արշնայ ծով , ևայլն :

191. Հայաստանի օդը շատ առողջարար է , ամա-
ռը զուարճալի և ձմեռը սաստիկ ցուրտ է , բնակիչնե-
րը առողջ կազմուածք ունին և առողջ ու զօրաւոր են :

Հայաստան բարեբեր դաշտեր ու հովիտներ շատ
ունենալով ընդհանրապէս իր հողը բերրի և սպարաւոր է :

Հայաստանի բերքն է գրեթէ ամեն տեսակ ստուղ ,
արմտիք , կենդանիներ , հանք : Պտուղներուն մէջ
խաղողը ազնիւ է և շատ տեսակներ ունի , անուանի
է ծիրանը , որոյ նման ուրիշ տեղ չի գտնուիր , դեղ-
ձը , սալորը , տանձ , խնձոր , սերկիւիլ , թուփ , ըն-
կոյզ , շագանակ , կաղին , նուռ , թուզ , ձմերուկ ,
սեխ , վարունի ևայլն : Յորենը առատ է , ունի նաև
հաճար , դարի , սիսեռն , ոլոռն , բակլայ , բրինձ , և-
այլն : Հոս նաև յառաջ կուգայ մեղր , գաղսէ , խա-
շնդեղ , վուշ , կանեփ , բամպակ , բուրդ , ազնիւ
բանջարեղէնք , ու տեսակ տեսակ ազնիւ և գոյնզգոյն
ծաղիկներ : Ընտանի կենդանեաց մէջ անուանի է ար-
ջառ , այծ , ոչխար , որոյ դմակը մինչև 12 կամ 15
հօխայ կը կռէ , նաև անուանի է ձին , ջորին , ևայլն :
Ոսկիի , արծաթի , պղնձի , երկաթի , և ուրիշ տեսակ
տեսակ հանքեր ալ ունի :

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

192. Հին Հայաստանը գլխաւորապէս երկու մաս
կը բաժնուէր , Մեծ Հայք և Փոքր Հայք . ասոնց վրայ

կաւելնան նաև ետքէն Հայաստանի միացած նահանգ-
ները, որոնք շատ ժամանակ Հայոց թագաւորութեան
երկիր եղած են :

Ա. ՄԵՐ ՀԱՅԲ

195. Մեծ Հայք 15 նահանգներու և 190 գաւառ-
ներու կը բաժնուէր, այսինքն .

1° Բարձր Հայք, որ ունի 9ը գաւառ՝ Դարանաղէ,
Արեւիշ, Մոյշաբ, Եկեղէ, Մանանաղէ, Գերշան, Սպէր,
Շարճոճ, Կարին :

2° Զորորդ Հայք, ունի 8ը գաւառ՝ Խոբէան, Հաշո-
ւան, Պաշտարան, Բաւնոյի, Ծոփ, Հանձնէ, Գորէ, Գեթէ :

3° Արշին, որ ունի 10 գաւառ՝ Արշն, Նոյնիւր,
Քեղ, Կեթէ, Տարի, Անուշոյր, Խեթիւ, Գեղ, Սա-
նայ յոր, Սասան :

4° Տարս-Քերան, որ ունի 16 գաւառ՝ Խոյն, Ասոյա-
նան, Տարսն, Աշոնան, Մարդաղէ, Դանաւոր, Տա-
րաշարառ, Դաւառ, Հար, Վարաշնան, Բնանան,
Երեւոր, Արեւի, Ապահան, Կոր, Խոթարանան :

5° Մոկ, որ ունի 9ը գաւառ՝ Իշայ, Վա Իշայ,
Իշայ Գաւառ, Արանանայ յոր, Մեկայ, Արանանայ, Մոկ,
Արայայ Գաւառ, Արեւարդի, Զերմայ :

6° Կորճայ, որ ունի 11 գաւառ՝ Կորճայ, Վերին
Կորճայ, Մեջին Կորճայ, Ներին Կորճայ, Այրոնան,
Այրառ, Մոնոյան, Որոնայ, Կարաւանան, Ճահոն,
Փոյր Աղբա :

7° Պարսկահայք, որ ունի 9ը գաւառ՝ Այլէ կամ
Կարեւան, Մար, Թրաթ, Այոտեր, Բանայ, Տաթեր,
Զարեհաւան, Զարեհաւոր, Հեր :

8° Վասպուրական, որ ունի 36 գաւառ՝ Ուրոնան,
Տաթ, Բորոնան, Արճիշահոյի, Աշոյի, Կաւանոյի,
Արեւան, Դանան, Բաւանան, Արանայոյ, Անկապէ,

Արապարան, Երանդոն, Մարդարան, Արաշ,
Ալէ, Աղբա Վիշ, Արշաւայոր, Թոնաւան, Ճոնաւոր,
Կրճանան, Մեջնանան, Պաւան, Գոնան, Արանարոյ,
Պարապարան, Արաշեւան, Արաւանան, Բաւան, Դա-
թեւան, Գարդիան, Տանդիան, Վարաշնան, Գոյն,
Նաւան, Մարան :

9° Սեւան կամ Սեւան, որ ունի 12 գաւառ՝ Երեւ-
նայ, Ճահոն, Վայոյ յոր, Գեղարտան, Սոր, Աղանճ,
Մոկ, Հարան, Բաղ, Զոր, Արեւ, Կաւան :

10° Արցախ, որ ունի 12 գաւառ՝ Մեհաբան, Վա-
նան, Բերայ, Մեջնան, Մեթերան, Հարճան, Մա-
նան, Պան, Պարճան, Սեւան, Բաւարեւան, Կոյն :

11° Փայակարան, որ ունի 12 գաւառ՝ Հրատարեւոր,
Վարդանան, Եթեւորան Բաթէ, Ուրեթաղ, Բաղան-
ար, Արապիւն, Հան, Արեւ, Բաւան, Սպարարան-
այեր, Որդարայեր, Ալան :

12° Ուրե, որ ունի 8 գաւառ՝ Արանար, Տաթ, Ուր-
պան, Աղաւ, Տաւարայ, Գարճան, Շեկաւ, Ուրե
աւանան :

13° Գորճար, որ ունի 9ը գաւառ՝ Զորճոր, Մոր-
ճոր, Կոյն, Տաղ, Թրեղ, Կանդոր, Արաւան,
Զաւոր, Կարճ :

14° Տայ, որ ունի 9ը գաւառ՝ Կոյ, Բերդայոր,
Պարեղայոր, Ճահար կամ Ճայ, Բոնա, Ուրե, Ա-
շոր, Կոյ, Աւայոր :

15° Արար, որ ունի 20 գաւառ՝ Բանան, Գաթեղ-
ւան, Աթեւան, Վանան, Արարան, Բաթեւան,
Մոկոր, Շեկ, Վանայ, Արաւայոր, Ճահար, Մա-
ւան, Կորճի, Աշոյ, Նեթ, Կոյայ, Մաւա, Վա-
րանան, Ուրան, Դան :

194. Բարձր Հայոց Դարանաղէ գաւառին մէջն է Սե-
պահ լեռը, և Մանայ այլ ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւո-
րիչ վախճանեցաւ :

Եկեղեցի գաւառին մէջն է Երեւան, բաղաւրը, ուր Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչ չարչարեցաւ :

Սղեբ գաւառին գլխաւոր քաղաքներէն մէկն է Բաբեբեք քաղաքը :

Զորբոր Զայոց Բաւահոյի գաւառին մէջն է Բաւահոյ քաղաքը, և Հանքէն գաւառին մէջն է Խաբէբեք ամրոցը, ճապաղ Զորբերդը, Հարա քաղաքը և Էլիէ ամրոցը :

Նոյն նահանգին ամենէն մեծ գաւառն է Մոփէտ, որուն գլխաւոր տեղերն են Մարտիրոսաց քաղաք կամ Նէփէբեք, Խոյան գիւղաքաղաքը և Զճիւնիս քաղաքը :

Աղձնեաց նահանգին երեւելի քաղաքն է,

Տէրեւանկեբո՝ Սասան գաւառին մօտ, որ Տիգրան Ա. շինեց Տիգրիս գետին եղերքը Քրիստոսէ դրեթէ 560 տարի առաջ :

Տարբեբեքն Տարոն գաւառին գլխաւոր քաղաքն է,

Մուշ, որոյ մօտ եղած Ս. Կարապետի վանքը երեւելի է, որուն առաջ Գլակայ վանք կըսուէր. այս վանքին հիմը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ դրաւ, և տասներկու գեղ անոր կալուած թողուց, որոց միայն եօթնին մէջ 14570 տուն կար :

Հար գաւառին գլխաւոր քաղաքն է,

Մանաւաղկեբո, Հայկաշէն՝ որ մեր Հայկ Նախահօրը առաջին շինած տեղն է :

Բշտանի գաւառը վանայ ծովուն քով կիյնայ, և անոր համար Բշտանեաց քով ալ կըսուէր, այս գաւառին մէջ է Բաղէշ, որ վաճառաչահ քաղաք մ'է :

Կորձայ նահանգին Կորբոս գաւառը գինեւէտ ու բարբեր երկիր մ'էր և բնակիչներն ալ շատ զօրաւոր. կը կարծուէր որ ասոր ժողովուրդը Մարաց հետ խառնուելով նոր ազգ մը կազմած են և իրենց անունն ալ գաւառին անունովը Գուրդը ըստած է :

Կորբոս գաւառին մէջն էր Սաղմոս քաղաքը, որ հիմա Սալմաստ կըսեն, Որմեայ լճին քով : Նոյն լճին քով շինուած է Որմեայ քաղաքը :

Պարսկահայոց Հեր գաւառին գլխաւոր մէկ քաղաքն է Խոյը :

Հայաստանի ամենէն մեծ նահանգն է Վասպուրական, որ ունէր 4400 գիւղ և 72 բերդ և իր մէջ 900 վանք կը համուէր, ասոր երեւելի գաւառներն են .

Ուշահանի գաւառը, որ վանայ ծովուն մօտ կիյնայ, և իր գլխաւոր քաղաքներն են Մանաւկեբո, Ոսթան Էւայլն . հոս է նաեւ Նաբեկայ վանքը :

Տոփ գաւառը Բղնունեաց ծովուն արեւելեան կողմէն է, ասոր մէջ երեւելի է Վան քաղաքը, որ առաջ Շաբրահանկեբո կըսուէր, Ասորեստանեայց Շամիրամ թագուհին շինած ըլլալուն համար :

Այս գաւառիս մէջն է, Վարաք լեռը և նաեւ Աշխարհ կղզին, որ վանայ ծովուն մէջն է, և տասներորդ գարէն ի վեր մեր Կաթողիկոսաց մէկը հոս կընտան :

Արաւ կամ Շաւարշան գաւառը Արարատ լեռանց արեւելեան հարաւային կողմը կիյնայ, ասոր մէկ գլխաւոր գիւղն է Աւարայց :

Գուշն գաւառը Երասխ գետին քովն է, շատ գինի ունի, հոս է Զուշ քաղաքը, որ հիմա հին Զուշ կըսուէր :

Նախաւան, որ Երասխ գետին հիւսիսակողմը Մասիս լեռանը մօտ կիյնայ, իր համանուն քաղաքը երեւելի է, Նոյ նահապետը տապանէն ելնելէն ետքը հոս բնակելուն համար :

Տայ նահանգին երեւելի տեղերն են .

Արահեղ գիւղ՝ ուրկէց էր Գիւտ Կաթողիկոսը, Թաւաշար Անաթոլի բերդը՝ ճորոխ գետին վրայ շինուած, Ուխտի կամ Օլիէ բերդաքաղաքը, Մարտան աւանը՝ որ հիմա Նախաւան կըսուէր. Իշխանաց գիւղը՝ որոյ մօտ է Սափիէ՝ որ վրացերէն երեք բերդ ըսել է, Տայոց մաս կերելի Ալիշիս քաղաքը, որ վրացերէն Նոր բերդ ըսել է :

Արարատ նահանգը միւս նահանգներուն մէջ տե-

զը իյնալուն համար Մէլաշիւսի կըսուի, ասոր գլխաւոր քաղաքներն են,

Բասեան գաւառին մէջ, Վաղարշապատ՝ Մուրց գետին Երասխին հետ խառնուելու տեղը շինուած էր, հիմայ աւերակ է, և քովը պղտի դիւղ մը կայ Քեօփէն-Քեօն-ըսուած:

Դանդաղաբուն կամ Յոսիանոսայիս՝ որ կերեայ թէ հիմախուան Հասանդաւ ըսուած քաղքին տեղն է: Այս քաղքիս մօտ է Երասխ գետոյն վրայ շինուած Եօթն կամարով կամուրջը Չօպան Կեօփէն-Քեօն-ըսուած, որուն հիմը կըսեն թէ Հայ հովիւ մը ձգած է:

Արշարունի կամ Երասխայի գաւառին մէջ Երասխայիս՝ որ հիմա աւերակ է և կըսուի Գարա Բալէ:

Երասխայիս կամ Մարտի, Բաշարան, Արաբիքս Բերդ, Կաղնոս քաղաք, ևայլն:

Բաշարան գաւառին մէջ Վաղարշապատ բերդաքաղաքը, որ հիմա կըսուի Աւաղիք:

Բաշարան Բեշ-Մանը, որ Նսլատ լեռանը վրայ շինուած էր և որուն ոտքէն կանցնէր Եփրատ գետը: Զարեհաւան, Վանդալիքս, ևայլն: Ծաղկոյն գաւառը հիմա Տէրափ կամ Նահիէ կըսուի:

Շէրալ գաւառին մէջ, որ շատ բարեբեր է:

Անի՝ հռչակաւոր քաղաք, միլիոնէն աւելի բնակիչ ունէր, մէջը 1001 եկեղեցի կար, հիմա աւերակ է, և իր աւերակները յայտնի կը ցըցեն թէ աշխարհիս երեւելի քաղաքներէն մէկն եղած է:

Վանանդ գաւառին մէջ, Կարս քաղաքը, որ 960 ին ասոր բնակիչները փոքր թագաւորութիւն մը ունեցան, որ կըսուէր Թագաւորութիւն Կարսոյ:

Արաբաշոյն գաւառը՝ Արագած լեռան ստորոտն է, ասոր մէջ անուանի է Օշակոն գիւղը Վաղարշապատի մօտ, ուր թաղուած է Սուրբ Մեսրոպ կամ Մաշտոց. Փարպի գիւղը, ասկէ է Ղաղար պատմիչը:

Մասեայոյն գաւառին մէջ երեւելի է Անի գիւղը,

ուր Նոյ նահապետ նախ այգի տնկեց: Այս գիւղը 1840 ին Մասիս լեռան հրաբուխին բռնկելովը, անկէ ելած քարերուն և մոխիրներուն տակը ծածկուեցաւ մէջի բնակիչներովը:

Կոթիկ գաւառին մէջ, երեւելի է Բաշարան գիւղը, Արշարուն, Գարոյն անառիկ բերդը, որ հիմա կըսուի Պայեղիք:

Վաղարշապատ քաղաքն ալ Արարատ նահանգին մէջն է, որ Հայաստանի երեւելի թագաւորանիստ քաղաքներէն մէկն էր: Առջի անգամ Արաբիքս կըսուէր, բայց ետքը Վաղարշ թագաւորը պարսպով պատելուն համար Վաղարշապատ ըսուած է: Այս քաղաքս հիմա գիւղի նման է, և ասոր մէջն է Էմիանայ վանքը, որուն եկեղեցիին տեղը յայտնուեցաւ տեսիլքով մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին: Այս վանքը ամենայն Հայոց Կաթողիկոսարանն է, ուր կը նստին մեր Սըրբազան Կաթողիկոսները, որ է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի յաջորդութիւնը:

Բ. ՓՈՔՐ ՀԱՅՔ

195. Փոքր Հայք երեք մաս կը բաժնուի, Առաջին Հայ, Երկրորդ Հայ, Երրորդ Հայ:

Առաջին Հայոց գլխաւոր քաղաքներն են.

Կեսաբէ՝ Քրիստոսէ 2000 տարի յառաջ մեր Արամ նահապետին Մշակ կուսակալը շինած է Արգէոս լեռին ստորոտը, որ իր անունովը առաջները Մաթա կըսուէր: Ատեն անցնելէն ետքը Մեծին Միհրդատայ որդին փոքր Միհրդատ Քրիստոսէ 40 տարի առաջ այս քաղաքը ընդարձակեց, մեծցուց և պարսպով շրջապատեց և ի պատիւ Յուլիոս կայսեր, անունը Կեսաբէ դրաւ:

Երկրորդ՝ Իրիս գետոյն մօտ, որոյ վրայ հինգ կամ մարով բարաչէն կամուրջ մը կայ քաղքին գլխացը:

Առաջին Հայոց ուրիշ երեւելի քաղաքներն են .

Նաչիանդ , Նեփէսարիս , Նիկոպոլիս , Նիսսոս կամ Նիս-
սոս , Կոնստան , Ծամբուս , Զեւս , Լայլն :

Երկրորդ Հայոց գլխաւոր քաղաքներն են .

Սեֆասպիս , Ալիս գետին քով շինուած . Լաւիս , Ա-
ւարս , Տեւրեհէ , կամ Տեֆրեհէ , Տարսուս , Ալի , Զե-
մարս , Արաբիէ , Արօբսի , Աֆշար , որ է Աղշար գաղաին
մէջ :

Երրորդ Հայոց գլխաւոր քաղաքներն են .

Մելիթիէն , Տաճկերէն Մալաթիս , Սամոսպիս , Բէսսան ,
Բարձր Բերդ , Հըննիմանուս , Ռապան , Ռալէ :

Զահան գաւառը Երրորդ Հայոց հարաւային կողմը
կիցնայ , ուրիշց կը զղարի Գիւղամուս կամ Նահուս Տաճ-
կերէն ձիւհան գետը , որ կիլիկիայէն անցնելով կը թա-
փի Միջերկրական ծովը :

—

Գ. ԵՏՐԻՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԻԱՅԱՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ

196. Ա. Արդարասիւն , որոյ երեւելի քաղաքներն են .

Դասրեճ , Արդասեւ , Մարաշ , Էնաս , Էրճաթ , և Դա-
սէն գաւառը :

Բ. Աղւանի . գլխաւոր քաղաքները ,

Դարբանդ , Կասպից ծովուն մօտ որոյ ըսուած է նաև
Դոսան կամ Պահալ Շուրայ կամ Հոն , Պարսէրէն , Տեր-
պիս , Շամսիէ , Շէրուան :

Դ. Վրասթան . գլխաւոր քաղաքները .

Մըշէիլիս , Տֆիլիս կամ Թիֆլիզ , Կորէ , Թեւու , Լին :

Դ. Խաղթի . գլխաւոր քաղաքները .

Տաթուր , հիմայ կըսուի Հաճէն , Պալուս , Խոփ , Օֆ :

Եֆերի կամ Կողմասցի որ չորս գաւառ ունի Մեհ-
նիս կամ Միլիս Եֆրատի , Դաղն կամ Լաղ , Ճանիկ ,
գլխաւոր քաղաքները Դիստիլիս , ետքերը Սասանոսայ-
էն ըսուեցաւ և հիմա Խաղթի կըսուի , Արտիսայի ,
Պեդի :

Ե. Պանդոս . գլխաւոր քաղաքները .

Տրապիզոն , Կէօփ-շիանէ , Պոլեմոնիս , հիմա կըսուի
Ֆալես , Սամս , Թեփ-սէլիս հիմա կըսուի Թերփ ,
Նիսսար , Սասանոսայի կամ Թերհաւ , Կերասոն , Սիսու ,
Ափսոս կամ Սանոն , Տրապիզոն , Թիլի :

Զ. Մելիթիէն Հայոց . որոյ երեւելի քաղաքներն են .

Մըթէն , Երեւան , Խաւան , Բերդ , Տաճկերէն Պիրի-
ճիկ , Մերդիս , Զաթիս-Գիլիս , հիմա կըսուի Ճեղիլ ,
Ռափս , Լայլն :

Է. Եփրատացիք . գլխաւոր քաղաքները .

Գերմանի կամ Մարաշ , Անիսի հին ատենը կըսուէր
Անիսիոս և Տորոս , Կարիս , Կորիս , Թալաշար այ-
սինքն Բլուր ատիկայ , Հոմիլայի մօտ : Պեդոս բերդը ,
Զեփս , Հոմիլայ :

Ը. Կիլիկի . գլխաւոր քաղաքները .

Տարսոն , Անասարիս , Սէն մեր Կաթողիկոսաց մէկն
ալ հոս կը նստի , Իսսոս որոյ մօտ շինուեցան վերջե-
րը Այոս և Բայոս , Ադան , Մամսպիս , հիմա կըսուի
Միս , Մլան ասոր մօտ է Թափասարայէն աւանը , Հա-
թոն , հիմա կըսուի Հաճէն , Կոստանուզ գեղ , Վահայ
բերդ , Լամբրոն բերդ , Լայլն :

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

197. Հայաստան հիմա երեք տէրութեանց ձեռքը
ըլլալով երեք մաս կը բաժնուի Օսմանեան Հայաստան ,
Ռուսի Հայաստան , Պարսից Հայաստան :

—

Ա. ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

198. Օսմանեան Հայաստանին մէջ կիցնայ Մեծ
Հայոց Բարձր Հայ , Զորբոս Հայ , Աղմիկ . Կորբոս ,
Միկ , Տուրուբերան և Վասպուրականի ու Արարա-

տայ արեւմտեան կողմը Գոսփարի և Տայի նահանգները ,
Մեջմարտի և Կիլիկիայի , և ուրիշ մասերը : Հիմա Տաճկի
տէրութիւնը զանազան նահանգներու կամ վիլայէթներու
բաժնած է :

Մեծ Հայոց մէջ 6 նահանգ կամ վիլայէթ կայ .

Ա. Էրզրումի նահանգ , որոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Կարէն կամ Էրզրում , Սյուր կամ Խափէր , Բաթերէր կամ
Պայաղուր , Երզնի , Կամաի կամ Քեմահ՝ որ հին ատենը
նաև Անի կըսուէր , Կեդի , Բասէն գաւառ , որուն գլու-
խաւոր քաղաքն է Հասան Ղալա , Քեօքէնի Ժայնի կամ
Վաղարշապատ , Խորասան , Տոնէի գաւառ :

Բ. Զուլաբ , որոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Արդանուշ , Արդուէն , Արդահան , Օլնի , հին անու-
նը Ունիտի , Նարեան հին անունը Մարտան , Բերդա-
բաի , Խորաբնուր :

Գ. Կարս . գլխաւոր քաղաքներն են .

Գարս , Կաղաւան , Անի , Էայլն . Անույ հարաւային
կողմը կիյնայ Մրեն ու Բաքարն քաղաքներուն աւերակ-
ները որ հիմա կըսուին Ղարապաղ ու Բաքարն :

Դ. Պայեղի , գլխաւոր քաղաքները ,

Պայեղի , հին անունը Դարնի , Տիարնի այս քա-
ղաքիս մօտ է Ալա քաղաք կամ Մաղիսի լէս , Թոքթաթի քաղ-
կամ վաղարշապէս , որոյ մօտ է Քեօնի քաղաք կամ Սահա-
ւէր լէս , Խամուր :

Ե. Վան . գլխաւոր լեռներն են .

Նեքրփէլա լէս , Գրփուր լէս , Սեփան լէս , Վարաթ՝
որոյ վրայ 12 եկեղեցի կայ և սուադ Ս. Նշանի վանքը ,
Կապուսիկ լէս , կամ Ընյաթիսար , գլխաւոր գետերն են՝
Տիգրիս , և Վանայ ծովը թափուող գետակները ինչ-
պէս Անի , Մարտի կամ Խոջաղ Էայլն : Այս ծովակին
մէջ չորս կղզի կայ , Աղվաճար՝ որ տասներորդ դարէն
մէջ չորս կղզի կայ , Աղվաճար՝ որ տասներորդ դարէն
ի վեր մեր Կաթողիկոսաց մէկը հոս կը նստի , ասոր
մէջ անուանի է Ս. Խաչի փառաւոր վանքը զոր Գա-
գիկ Արծրունի թագաւորը շինեց , Ա. Տեք կղզին՝ Նա-

րեկայ գիւղին գիւմաց կիյնայ և հիմայ անրնակ է .
Կարս՝ ասոր մէջ է Ս. Կարապետի վանքը , Լիճ՝ որ ա-
մենէն մեծ կղզին է և իր մէջ ունի Ս. Գէորգայ վանքը :
Գլխաւոր քաղաքները .

Վան , Խոջաղ , Աղաղա , Ուրան , Բեքիլ , Արճի , Արճ-
իլ , Խալի , Բաղի կամ Պեթիլ , ասոր մօտ են Գրփու-
լեռները , Ճուլաթիլ , Մոկա , Սասան : Մուշ , Մեւրդիեր :
Զ. Տեքդէթիլ . գլխաւոր քաղաքները .

Ա. Վի կամ Տեքդէթիլ կամ Տեքմանիեր , Մեփարդի
հին անունը Նիքիեր կամ Մարդերուսաց քաղաք , Անի ,
Բալա , Խարթեր կամ Բարդուի , Կապան , Արշի , Մեթ-
իեր , Պաղի , Խոջա :

Փոքր Հայոց մէջ 5 գլխաւոր նահանգ կամ վիլայ-
էթներն կայ , Սեւաշ , Գայսիլ , Նիդիլ , Մալմիկ , Շա-
պան քաղաքներ : Գլխաւոր քաղաքները՝ Սեւաշ կամ Սե-
բասթի , Թոքթաթի կամ Երզնիկ , Զիլի , Նիկուր , Շապի
քաղաքներ կամ Նիկուրիկ , Ախալ-Օլա , Տեքիլ , Տեքիլ ,
Կեթիլ , Արաթիլ , Անի , Պեթիլ , Հաւիկ , Մալմիկ
կամ Մեթիլիլ , Սահար , Հեմիմանուր , Պեթիլի , Գայ-
սիլ կամ Կեսարիկ կամ Մալմիկ :

Սեւաթիսաց կամ Ելճիլիլիլ մէջ գլխաւոր քաղաք Ուր-
ֆա կամ Երզնիկ , Ուրփա , Մերդիլ , Մեթիլ կամ Նիկիլիլ ,
Ճեթիլ :

Կիլիկիայ քաղաքները , Արանա՝ Սեյհան գետակին քով ,
Անի՝ մեր Կաթողիկոսաց մէկն ալ հոս կը նստի . Անուր-
շաթա , Մոկա՝ մէջէն Ճեթիլ գետը կանցնի . Թեքթաթի կամ
Տարանի՝ Կեթիլիս կամ Գարապա գետոյն բերանը մօտ ,
որուն նաւահանգիստն է Մերդիլ գիւղը , Նեքրուր Գալ-
կամ Լաթիլիլ Բերդ , Այաա կամ Բայաա , Պեթիլ կամ Պե-
թիլ , Մարաշ կամ Գեթիլիլ , Սեփան , Զիլի , Ունի
գետ , որ Զիլթուէն 6 ժամ հեռու է , Ֆանուշ Անան :

Բ. ՌՈՒՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

199. Ռուսի Հայաստանը կը պարունակէ իր մէջ Հին Հայաստանի մեծ Հայոց Սեւեհ • Արցախ, Ուրբի, Փայրախառն նահանգները, Արարատ և Գուգարսի նահանգներուն մէկ մասը, Երևան, Նախիջևան: Ռուսի տէրութիւնը հիմա հետեւեալ նահանգներուն բաժնած է:

Ա. Թեֆլիս, որոյ հետ են Ախլաթ, Ախալքալաք, Գեօրգիան, Լոռի:

Բ. Գանձակ և Գարապաղ • որոյ գլխաւոր տեղութիւնն են, Գանձակ կամ Կէկէկ կամ Եղիսաբէրդուօն, Շուշ, Շուսի, Կէրէն, Կայլն:

Գ. Երևան, գլխաւոր քաղաք՝ Երևան, Կէօրէ կամ Աղեփանքուօն, Սարգսապաղ, Կայլն:

Դ. Իջմանի, Տաճկերէն Իւլ Բէկէտ վաղարշապատ քաղաքին քովն է, հոս կը նստի մեր Արքայազան Կաթողիկոսը, ասոր մօտ է Օշակն գիւղը:

Ե. Նախիջևան, գլխաւոր տեղութիւնը, Նախիջևան, Զանգ, հին Զուղա, Կայլն:

Գ. ՊԱՐՍԻՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

200. Պարսից Հայաստանը կը պարունակէ մեծ Հայոց Արարատ, Վասպուրական • Փայրախառն, և Պարսիս հայտ նահանգներուն մասերը:

Գլխաւոր քաղաքներն են •

Դաբէժ, Արարատ, Ուրբի, Սալմաս, Խոյ, Մարաշ, Ահեբ, Սէրաս, Մուս, ասոր քովերն է Արարատ քաղաքը ուր նահատակեցան Ս. Վարդանանք:

Գ.

ՏԱՃԿԻ ԱՍԻԱ

201. Տաճկի Ասիոյ մէջ հին ժամանակը զանազան զօրաւոր ու հարուստ տէրութիւններ կային, ինչպէս

Բաբելոն, Ասորեստան, Հայերն ու Հոռոմները, Եօթներորդ դարուն մէջ Մահմէտական խալիֆաները տիրեցին և իրենց կայսրութեան մայրաքաղաք ըրին Բաբելոն • 1300 ին Օսմանցիք փոքր Սիւլայ մեծ մասը առնելով և ետեւ ետեւ զօրանալով իրենց երկիրը ընդարձակեցին:

Տաճկի ասիոյ սահմանն է հիւսիսէն Սև ծովը և Կովկասու երկիրները, արեւելքէն Ռուսի Ասիան և Պարսկաստանը, հարաւէն Արարիան, արեւմուտքէն Միջերկրական ծովը և Արշակունիքը: Տարածուածիւնն է 1,230,000 քառակուսի քիլոմէթր • բնակիչը 15,000,000, Տաճկի, Հոռոմ, Հայ, Հրեայ, Ասորի, Քաղքէյացի: Օգը բարեխառն և շատ առողջ է, ամեն տեսակ արմուիք և պտուղ կը հասնի, բայց հողը քիչ մշակած է: Երկրին բերքն է ամեն տեսակ հանք, ազնիւ պտուղներ, մետաքս ու բամպակ:

Տաճկի Ասիան եօթը գլխաւոր աշխարհագրական մասի կը բաժնուի: Փոքր Ասիա կամ Անատոլիա, Հայաստանին մէկ կտորը, Քիւրտիստան, Միջագետք, Ասորիք, Իրաքարապի և Կղզիները:

Փոքր Ասիոյ գլխաւոր քաղաքներն են • Կոնստան, կամ Քէօնստան (70,000) գիւղը խիստ աղւոր, քովերը հանքային ջրեր ունի:

Զօնաքան (130,000) Տաճկաստանի ամենէն վաճառաւոր քաղաքն է:

Պրես (100,000) Ողիմպոս լեռան տակը, Օսմանեանցւոյ առջի մայրաքաղաքն էր մինչև 1350 • շատ ջերմութիւն ունի, և մէկ քանի մեծագործ մզկիթներ:

Գարահիսար, Նիկիթի, Երուզի, Սեփասի, Աֆոն, Կեսարի, Տրապիզոն (50,000) Սև ծովուն վրայ վաճառաւոր ու անուանի քաղաք է, 200 տարիի չափ Յունաց կայսերաց մէկ ճիւղը հոս կը թագաւորէր մինչև Կ. Պօլիս Օսմանեանց առնելը • Անիսի, Իսկիսար, Անի, Տարսուս, Սև, Կայլն:

Քիւրտիստանի գլխաւոր տեղւումքն են .
Բաղէշ կամ Պէլեշ , Ճէդէրէ , Աճաթէս , Ճաւաթէ , և
Գարաճուան :

Միջագետաց կամ Էլճիգրէի գլխաւոր քաղաքներն
են :

Եդեսիս կամ Ուրհա՝ մեր Արգար թաղաւորը շինած
է , Մերդին , Հառնէս՝ հոս է Սուրբ Ներսէս շնորհալիին
գերեզմանը , Մծքէն կամ Նիսիպէն՝ հոս է Սուրբ Յակո-
բայ գերեզմանը , Մոսսուլ , Նոսնէս՝ հին Նինուէ քաղ-
քին տեղը գիւղ մ'է , Ալաշ՝ Եգիպտոսէն տեղը ասոր
մօտ է , Մարէն՝ տէրութեան ամենէն առատ պղնձա-
հանքն է :

Ասորեստանի գլխաւոր քաղաքներն են .

Բեբէս կամ Հալէպ (150,000) տէրութեան մեծ ու
հարուստ քաղաքներուն մէկն է . Հաճա , Անդէոս կամ
Անդաթէս՝ ատենով Սելեւկիացոց մայրաքաղաքն էր ,
անուա՛ր են ջերմուկները , Գարապլան , Պէրոս՝ հիմա
վաճառականութեան մէջ շատ ծաղկած է , ասոր մօտ
է Լիբանանու լեռը , ուր է ազգային Հռովմականաց
Ս/գոն քաղաքներուն տեղը պղտի դեղեր են :

Երուսաղէմ՝ աշխարհիս ամենէն հռչակաւոր քաղաքը ,
ամենայն քրիստոնէից մեծ ուխտատեղին է , ասոր քո-
վերն են Քրիստոսի տնօրինական տեղերը Բեթղէհէմ ,
Նապլուս կամ Սեւէմ , Երէթէմ , Յոպպէ կամ Եսֆ , Գա-
նէս , Գալա , Կեսարիա Պաղէստինայ , Սեֆասթիա՝ հին Սամա-
րէայն տեղը , Սաֆէթ , Նապլէթ , Կանն , Տէբեթէս , Կա-
փառնառոմ , Բեթանիա , Թափուս լեռը , Չէմէնէայ լեռը , և
այլն :

Իրադ Արապիի գլխաւոր քաղաքներն են .

Պակասթ (100,000) Տիգրիսի վրայ ամուր ու վաճա-
ռաշահ քաղաք է , քովերն են Բաբելոնի , Սելեւկիոյ ,
Տիգրոնի և հին Պաղտատի աւերակները . Պարս (60,
000) : Տաճկի Ասիոյ կղզիներն են Կիպրոս՝ միջերկրա-

կանի մեծ կղզիներէն մէկն է , անուանի է գինին ,
բամպակը և ուրիշ բերքերը . գլխաւոր քաղաքն է Նի-
կոսիա կամ Լեֆթուշիա (16,000) :

Ռադոս , Մարմար , Լեպթոս կամ Միդիլլէ , Քիոս կամ
Սաֆըւ , Սամոս կամ Սոսամ :

Ասիոյ Տաճկաստանը հիմայ վիլայէթներու բաժ-
նուած է հետեւեալ կերպով .

Վիլայէթ .

Գաւառաւորութ .

1. Խեթաւէնիպէտը (Բեթաւէն) Պրուսա .
2. Ադրն (Լեթիս) Զմիւռնիա .
3. Գարաճան (Փիւթիս և Պաֆիթիս) Գոնեա .
4. Գաւաթէնի (Պաւլաթիս) Գասթեմունի .
5. Սելւս (Սեֆասթիս) Սըվազ .
6. Էրզրոմ (Կարէն) Էրզրում .
7. Քիւրդիսթան , Խարբէրդ Տիարպէթր .
8. Հալէպ , որ Ատանայի գաւառէն } Հալէպ (Բերիա) .
կը բաղկանայ (Կիլիկիս , Սեբէս) }
9. Ճէպլէ-Լէպանան (Լէթանան) որոյ } Տէյրիւլ-Փամեր .
կառավարիչը Քրիստոնէայ է }
10. Մերէս Շամ (Դամասկոս) .
11. Պաղատ Պաղատ .
12. Մէլի Մեքէլէ } Այս չորս գաւառները
13. Արաթիս Ճիտտէ } գեւ կատարեալ վի-
14. Հալէթ Նեպապի . . Մէտին } լայէթի կազմութիւն
15. Եթէն Մօթա } չունին .
16. Արթիկէ Տաճկասթան . } Թրիփոլի .
Թարապուսը Ղարպ }

Դ. ԱՐԱՅԻՍ

202. Արաբիոյ մէջ միշտ այլեայլ բնակիչներ կը բը-
նակին վրանաբնակ : Եթէներորդ դարուն մէջ Մէհ-
մէտ ասոնց ամենը իր կրօնքովը միացուց , զօրաւոր
տէրութիւն մը ձևանալով շուտով տարածուեցան և

նուաճեցին Ամիրիկէի ամբողջ հիւսիսի կողմը և մինչև Սպանիա մտան : Գիտութիւնները և գրականութիւնը և արուեստները շատ ծաղկած էին Մահմէտի յաջորդ-
Քալիֆաներուն ատենը , որ դեռ Եւրոպայի մեծ մա-
սը բարբարոսութեան մէջ էր : Օսմանցիք այս տէրու-
թիւնը բոլորովին վերցուցին , հիմայ Արաբիոյ բնա-
կիչներէն ոմանք Ֆելահ կըսուին որ երկրագործութիւն
կընեն , ոմանք ալ Պեթէլէ՝ որ վրանարնակ հովիւ են :
Երկրիս մեծ մասը Օսմանցեաց ձեռքն է , մնացածը այլ-
ևայլ շէյխերու և Եմաներու ձեռքով կը կառավարուին :

203. Արաբիոյ սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Տաճկաս-
տանն է , արեւելքէն Պարսից ծոցը , հարաւէն Հընդ-
կաց ուկրիանոսը , արեւմուտքէն Կարմիր ծովը : Տարա-
ծութիւնն է 5,800,000 քիլոմէթր քառակուսի . բնա-
կիչը 12,000,000 . կրօնքը Մահմէտական : Օղբ չոր
ու խիստ տաք է մանաւանդ հիւսիսի կողմը , ուր
շատ խորշակ կըլլայ և խիստ քիչ կանձրւէ : Երկիրը
ընդհանրապէս դաշտային ու աւաղուտ է , երկու ան-
ուանի լեռ կայ Սինա և Քուբէ . հողը անբեր է , բայց
Եֆէ գաւառը սաստիկ ստղարեր ըլլալուն Երէւնի Ա-
բաբէ կըսուի : Գլխաւոր բերքն է խնկեղէն , ձէթ ,
շաքարի եղէգ , բամպակ , ազնիւ խահվէ , արմա ,
թուզ , բալասան , Կենդանիներէն ալ շատ անուանի
է ձին , ունի նաև ուղտ , ջայլամ , կապիկ , Կարմիր
ծովէն աղէկ բուստ Բերճա , Պարսից ծոցէն ալ մար-
գրիտ կեւի :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Մէքէ (50,000) Մեհմէտին հայրենիքն է , Տաճկաց
մեծ ուխտատեղին է , Քեպէն տեսնալու համար հոս
կուգան :

Մեքէն (6,000) , հոս մեռաւ Մեհմէտ . և Մեքքէ-
էն 622 ին հոս փախաւ , և ասկէ կսկսի իրենց Հէճրէն
ըսուած թուականը , որ փախուստ կը նշանակէ :
Մաշէ (60,000) Էֆէն ծոցին վրայ Արաբիոյ ա-

մենէն վաճառաչա՛ք քաղաքն է , քովերը կապարի հանք
կայ :

Ճէրրէ (40,000) Կարմիր ծովուն վրայ , Մեքքէյի
նաւահանգիստն է :

Երեւելի են նաև Մոս , Աբէն ուր հաստատուեցան
Անգղիացիք 1858 ին . Կարմիր ծովուն հիւսիսային կող-
մէն է Քուբէ լեռը և նաև Սինա լեռը , որուն վրայ բեր-
դի նման հողով վանք մը կայ՝ Սուրբ Կատարինէ ան-
ուամբ :

Ե. ՊԱՐՍՍԻԱՍՏԱՆ

204. Պարսից թագաւորութիւնը հին ատենը աշ-
խարհիս մէջ շատ հարուստ զօրաւոր և ահարկու էր ,
եթեւեթեւ դարուն մէջ Արաբացիք առին Պարսկաս-
տանը , ու իրենց հաւատքը Պարսից սովրեցուցին :
Քիչ ատենէն պարսիկը զօրանալով իրենց երկրին մէկ
մասը նորէն ձեռք ձգեցին , 1747 ին բոլոր երկիրը եր-
կու տէրութեան բաժնուեցաւ , Իրան կամբուն Պարս-
կաստան , Աֆղանիստան որոյ մէջն է Խորասան և Պե-
լուճիստան :

205. Պարսկաստանի սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ
Ռուսաստանը , Կասպից ծովն ու Թուրքաստանն է ,
արեւելքէն Աֆղանիստան , Խորասան ու Պելուճիստան ,
հարաւէն Եմէն ու Պարսից ծոցը , արեւմուտքէն Ասի-
ոյ Տաճկաստան , Տարածութիւնն է 1,400,000 քառա-
կուսի քիլոմէթր , բնակիչը 10,000,000 , մեծ մասը
Պարսիկ , մնացածը Տաճիկ , Քիւրտ , Թիւրքմէն , Հըր-
եայ , Հայ : Կրօնքը Մահմետականութիւնն Ալիին ա-
ղանդը : Կառավարութիւնը ազատ միապետական :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Դեհլէ (130,000) Պարսից շահը հոս կը նստի 1794
էն ի վեր . ամառուան օրը ֆլասակար է :

Պաշէր (230,000) Կասպից ծովուն մօտ Պարս-

կատանի ամենէն վաճառաչա՛ն ու բաղմամարդ քաղաքն է :

Ասպարան (200,000) առջի մայրաքաղաքը , արեւելքի մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է : Քոյն է նոր Զոլան որ հին Զուլայէն քուած Հայերուն բնակած տեղն է :

Երեւելի են նաև Շէրալ , Համարան , Գալալն , Ելլ , Պէրբերապաի և Դաւթի , (100,000) , որ առաջ շատ երեւելի էր , բայց պատերազմներու և երկրաշարժներու պատճառաւ ինկած է հիմայ :

Զ. ԱՅԴԱՆԻՍՏԱՆ ԵՒ ՊԵՂՈՒՃԻՍՏԱՆ

206. Աֆղանները և Պելուճիստանցիները հին Աղուանք ազգն են , որ թաթարները Հայաստանէն հոս քշեր ու Տաճկըցուցեր են : Ասոնք ատենով Պարսից տալին էին , բայց 1747 ին ինքնազուլս տէրութիւն ունեցան :

207. Աֆղանիստանի սահմանը հիւսիսէն Պարսկատանն է , արեւելքէն Հնդկաստան , հարաւէն Հընդկաց ծովը , արեւմուտքէն Պարսկային ծոցը : Տարածութիւնն է 700,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 9,000,000 , Աֆղան , Պարսիկ , Հնդկ : Կրօնքը Մահմէտական : Օղը առողջ և հողը շատ բարեբեր է : Բերքըն է ամեն տեսակ պտուղ , կենդանի , ունի նաև առիւծ , վագր , ընձառիւծ , բորենի , գայլ և արջ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Փաղու , (80,000) , վաճառքն է աղէկ ձի :

Քանդահար , (100,000) ամուր բերդով , երկրին հին մայրաքաղաքն է :

Հէրաթ , (100,000) , Խորասանի ամենէն մեծ քաղաքն է :

Քէլաթ , (50,000) , Պելուճիստանի գլխաւոր քաղաքըն է :

Լ. ԹՈՒՐԿՄԵՆՍԻՆ

208. Թուրքաստանի կամ անկախ թաթարաց մէջ ատենով այլեայլ ազատ ցեղեր կը տիրէին , ասոնցմէ ելան ժամանակ ժամանակ Օսմանցիք , Հոնք , Թաթարները և Լենկթիմուրը՝ որ մէկ կողմէն մինչև Չինու պարսպը միւս կողմէն մինչև Միջերկրական ծովը տիրեց , Այթման բնակիչներն են Իւզպէք , Պուլսարացիք , Թիւրքմէն և Խըրդը :

209. Թուրքաստանի սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է , արեւելքէն Չինու երկիրը , հարաւէն Պարսկաստանը , արեւմուտքէն Կասպից ծովը : Տարածութիւնն է 1,200,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 7,000,000 : Կրօնքը Մահմետական , Կառավարութիւնը չորս գլխաւոր ազատ խաներու ձեռք է : Թուրքաստան չորս գլխաւոր մասի կը բաժնուի : Երէն Խըրդաշ , Իլիան , Խէլաթ , Մէք Պաշար , Խանդալի , Խոսթաթ : Կլիման բարեխառն և առողջարար է : Աղի լճեր , լեռներ շատ ունի , երկիրը խիտ բարեբեր է , բայց թէ՛ մշակած : Գլխաւոր բերքն է ոսկի , արծաթ , յակիրթ , մետաքս ու բամպակն ալ աղնիւ է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Պաշար (160,000) հին ու վաճառաչա՛ն , Թուրքաստանի ամենէն ծաղկած քաղաքն է :

Մալեդու (25,000) վաճառաչա՛ն քաղաք է , Լենկթիմուր իր աթոռը հոս գրեր էր , և մինչև հիմա մէջը իր գերեզմանը կայ յասպիս բարէ :

Երեւելի են նաև Խէլա , Խոսթաթ , Բահլ կամ Պալի՝ որ երբեմն Բակտրիոյ թագաւորութեան մայրաքաղաքըն էր :

Ը. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

210. Հնդկաստանի մէջ ժամանակաւ այլեայլ ինքնազուլս տէրութիւններ կային , 1193 ին Մահմէտա-

կանութիւնը այս երկիրը մտաւ, ասկէ քիչ առաջ Աֆ-
ղանները տիրեցին հիւսիսային կողմերուն, ետքը Լենկ-
թիմուրը, ասոր թուներէն մէկը 1520 ին Մողուլի տէ-
րութիւնը հաստատեց. 1759 ին Պարսից Նատըր շա-
հը մէկ մասին տիրեց: Ետքը Եւրոպացիք ոտքերնուն
տեղ ընել սկսան: 1700 ին վերջերը Անգղիացի վաճա-
ռականները կալիպթա և Մատրաս քաղաքներուն տի-
րեցին, որոնք 1803 ին Մողուլի տէրութիւնը ջնջեցին,
Մահրաթները նուաճեցին, 1812 ին գրեթէ բոլոր ա-
րեւելեան Հնդկաստանի տիրեցին: Հիմայ Հնդկաս-
տանի մեծ մասը Անգղիոյ թագաւորութեան ձեռ-
քնն է:

211. Հնդկաստանի սահմանը հիւսիսէն Չինու եր-
կիրն է, արեւելքէն Չինու ծովը, հարաւէն Հնդկաց
ովկիանոսը, արեւմուտքէն Աֆղանիստանը:

Տարածութիւնն է 6,058,000 քառակուսի.
բնակչը 220,000,000. կրօնքը Պրահմականութիւն
բայց 16,000,000 չափ Մահմետական. 8,000,000 չափ
Ասիք. 2,000,000 ի չափ Քրիստոնեայ կայ:

Հնդկաստանը երկու գլխաւոր մասի կը բաժնուի,
մէկը Բհն Հնդկաստան կամ յայս կոչ Գանգէսի, միւսը
Հնդկ-Չին կամ յայնկոչ Գանգէսի: Այլման չոր ու տաք,
ձիւն գրեթէ ոչ երբէք կուգայ, անձրեւներն ալ կանո-
նաւոր ժամանակ ունին՝ որ ամիսներով կուգան: Հո-
ղը ընդհանրապէս խիստ բարեբեր է. գլխաւոր բեր-
քերն են առատ ոսկի և ադամանդ, կողոնտ դաւա-
ռին ու Պիրմանի տէրութեան մէջ: Սեյլան կղզիին
քովերէն ազնիւ մարգարիտ կելլէ: Մալթիվեան կղզ-
քներուն քովէն ալ տեսակ մը ոստրէ կելլէ որ Հընդ-
կաստանցիք դրամի տեղ կը գործածեն: Բոյսերուն
գլխաւորներն են. բրինձ, պանան, չաքար, խնկե-
ղէն, աֆիօն, ազնիւ բամպակ ու մետաքս, արմաւ.
պամպուլ բոսաւձ եղէգը, թուզ և ազնիւ փայտ: Կեն-
դանիներէն ալ կը գտնուին ուղտ, վայրի այծ, փիղ,

ռնդեղջիւր, վագր, առիւծ, պօս օձ, կապիկ, սի-
րամարգ և դրախտահաւ:

1° ՅԱՅՍԿՈՅՍ ԴԱՆԳԵՍԻ

212. Գանգէսէն ասդին եղած երկիրները չորս կը-
տոր կը բաժնուի Անգղիացւոց Հնդկաստան, Անգղիա-
ցւոց հարկատու երկիրներ. Ազատ Հնդկաց երկիրներ
և Եւրոպայի այլևայլ ազգաց տեղւանք:

1° Անգղիոյ Հնդկաստանի գլխաւոր քաղաքներն են.
Կալկաթ (1,000,000) Գանգէսի վրայ, թէ գիտու-
թեան և թէ արուեստից կողմանէ շատ անուանի է.
Անգղիական կառավարութեան գլուխը հոս կը նստի,
մեր ազգէն ալ բաւական բազմութիւն կայ:

Տէնէ (200,000) Մողուլի թագաւորութեան մայրա-
քաղաքն էր:

Մարաս (720,000) Պենկալայի ծոցին վրայ շատ վա-
ճառաշահ քաղաք է. բամպակի ու ապակիի գործա-
րաններ ունի, մեր ազգէն ալ երեւելի վաճառական-
ներ ու ժողովուրդ կայ:

Երեւելի են նաև Ալա (100,000), Պենարէս, Տարաս,
Պանդյէ, Անթի, Սարաս, Բհն, Սեյլան կղզին ալ
(1,500,000) Անգղիացւոց ձեռքն է, գլխաւոր քաղաքն
է Գալատի:

2° Անգղիացւոց հարկատու երկիրներուն գլխաւոր
քաղաքներն են.

Լաքն (500,000) Մողուլի տէրութիւնը վերնալէն
ետքը Հնդկաստանի ծաղկած քաղաքն է:

Ուն (160,000) ուխտատեղի է Հնդկաց բազմա-
թիւ բախտներուն համար:

Հայրեհատ (200,000), Կալկաթ, ադամանդի մեծ
վաճառականութիւն ունի, Ալաբադ, Պենարէս,
Մարաս, Գալէ, Նալկոթ, Պարաս, Լաքն, Կալէ,
քիւներն ալ Անգղիացւոց պաշտպանութեան տակ են,
թէ և տեղացի իշխան մը ունին:

5° Հնդկաց ազատ երկիրներն են .

1. հին (100,000) ոչխարներուն բուրդը բարակ և աղնիւ է .

Փեշաւէր (70,000) ունի բամպակի և մետաքսի դորձարան և պալատ արքունի :

Ա. Բէրէր (100,000) ամուր ու վաճառաշահ քաղաք :

Մուլի (60,000) արուեստի կողմանէ ծաղկած , անուանի է Մահմետականաց ուսումնարանը :

Գարսնի (20,000) Նէթալի թագաւորութեան մայրաքաղաքը , շատ կուտուներ կան մէջը :

Գաշի (150,000) անուանի և աղնիւ շալ ունի . Մալիքեան կղզիները հազարաւոր մանր ժայռերէ ձեւացած են , որոց մէջ 40 կամ 50 ը աւելի մեծ ըլլալով բարեբեր ու բազմամարդ են և թագաւոր մ'ունին , որ Մալէ կղզին կը նստի :

4° Եւրոպայի այլեայլ ազգաց տեղուանքը .

Բադիշէր (44,000) , Չապիշէր (50,000) , երկուքն ալ Գաղղիոյ ձեռքը վաճառաշահ քաղաքներ են :

Տա (50,000) Բորդուքերուն ձեռքը ամուր քաղաք է , ապահով և բանուկ նաւահանգիստ ունի :

2° Հնդկ. Ա. Զին. ԿԱՄ ՅԱՅՆԿՈՅԱ ԳԱՆԳԵՍԻ

213. Գանգեսէն անդին եղած երկիրը Յի կը բաժնուի Պէրման , Սեմ , Մալախա , Աննա , Անդրալոյ երկրներ և Կոլիներ . այս թագաւորութեան ամենն ալ ազատ միասնական են և կռապաշտ :

1° Պիրմանի տէրութիւնը առաջ Բէկուի թագաւորութեանն էր . բայց հիմա ազատ է . բնակիչը շատ պատիւ կրնեն ճերմակ փղի մը , որ թագաւորին պալատին քովը մեծ պալատ մ'ունի , կրսեն թէ իրենց թագաւորին հագին այն փղին փորը պիտի մտնէ . վերջերը Անդրալոյ այս երկրին հարաւային մասին արեւելին . բնակիչը 4,000,000 :

Ա. (40,000) մայրաքաղաքն է . Սալախա , Սայ

Կան , այս երկու քաղաքները Աւային այնչափ մօտ են , որ անոր մասը կրնան համարուիլ :

Բէլի . ատենով զատ թագաւորութիւն էր , անուանի է ասոր Բէլի . կռատունը 500 ոտնաչափ բարձր :

2° Սիամի թագաւորութիւնը ատենով փոքր էր , բայց հիմա խիստ ընդարձակ է : Բնակիչը 5,000,000 :

Պաթա (160,000) Սիամի մայրաքաղաքն է , որոյ բնակչաց մեծ մասը Չինացի են , անուանի է մեծ կըռատունը , ուր 1,500 կուռք կայ :

5° Մալախա թերակղզին (1,000,000) արեւելեան կողմը հիմա Սիամի տէրութեան ձեռքը մնացած է , հարաւի բնակիչները վայրենի ու թափառական են , այլեայլ իրարմէ անկախ իշխաններ ունին . իսկ հիւսիսակողմը Անդրալոյ ձեռքն է , ինչպէս նաեւ Մալախա քաղաքը (60,000) :

4° Աննա (12,000,000) , Չինաց լեզուն և աղանդն ունին և շատը զետեւրուն վրայ կը բնակին նաւակներով :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Հա (100,000) , խիստ ամուր և վաճառաշահ .

Գալոյ (80,000) , Սայի (180,000) , մեծ մեծ քաղաքներ են :

5° Անդրալոյ երկիրներուն բնակիչներէն ոմանք ինքնագլուխ են և ոմանք հարկատու :

Արա (100,000) , Անի (24,000) , խիստ վաճառաշահ քաղաքներ են :

6° Գանգեսէն անդին եղած կղզիներն են Անդալի և Նիլոյար կղզիները , ասոնց բնակիչները քիչուր և ինքնագլուխ են :

Թ. Զին

214. Հին ատենէն ի վեր աշխարհիս ծաղկեալ տէրութիւններէն մէկն է Չինը : Թաթարաց յարձակ

մունքէն ազատ մնալու համար՝ իրենց երկրին հիւսիսային կողմը պատ մը քաշած են : Եօթնևտասներորդ դարուն մէջ Մանչու Թաթարները տիրեցին Չինեալուն, և հիւսիսեւան Չինու Թաղաւորը անոնց ցեղէն է : Կառավարութիւնը բացարձակ միապետական : Կայսրը, և իշխանները՝ Մանչուի կըսուին Կոնփուկիոսի ազանդին կը հետեւին, հասարակ ժողովուրդը Ֆոլ ազանդին : Չինացիք դժուարութեամբ օտարականները իրենց երկիրը կընդունին : Քանդոնի նաւահանգիստը երկար ժամանակէ ի վեր է որ Եւրոպացւոց համար բաց է : 1842 էն ի վեր է որ օտար վաճառականաց առ հասարակ թոյլտուութիւն եղաւ մոնեղու Խոնէ, Ֆոլէ, Նեյլէ և Շանհայ : 1860 էն ետքը շատ նաւահանգիստներ ալ ազատ ձգեցին օտարաց համար :

215. Չինու սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է, արևելքէն Մեծ ովկիանոս, հարաւէն Հնդկաստան, արևմուտքէն՝ Թուրքաստան :

Տարածութիւնն է 14,000,000 քիլոմէթր քառակուսի, բնակիչը 300,000,000 : Տէրութիւնը հինգ դընիսաւոր մաս կը բաժնուի, Քոն Չին, Չինոս Թաթարներ, Քոն, Քոն, Չինաց հարկատու երկիրներ և կղզիներ : Երկիրը ընդհանրապէս դաշտային ու աղէկ մշակութեամբ է : Հողը խիստ բարեբեր է : Գլխաւոր բերքն է չայ, քաթուր, մետաքս, բամպակ, վերնիճ, յախճապակ, մուշկ, այծի բուրդ և թանակ : Շերամի որդը և ոսկեգոյն կարմիրայտ ձուկը Չինէն Եւրոպա եկած են : Գլխաւոր քաղաքներն են .

Բէյքին (170,000) երկու մասերու կը բաժնուի, մէկուն մէջ Թաթարները և միւսին մէջ Չինները կը բնակին : այս քաղաքը իր երկու մասերովը և իր 12 գիւղերովը աշխարհիս ամենէն ընդարձակ քաղաքն է : Թաղաւորին պալատը իրեն վերաբերեալ շէնքերովը 8 քիլոմէթր չընկած ունի : Չինաց մասին մէջ կայսրը ա-

մեն տարի հանդէսով քիչ մը տեղ կը հերկէ երկրագործութեան պատիւ ընելու համար :

Քանթոն (100,000) վաճառաշահ քաղաք, 60,000 բնակիչ, քաղքիս քովէն անցնող գետին մէջ նաւերով կը բնակին :

Շանհայ (900,000), մինչև 1421 Չինու մայրաքաղաքն էր, անուանի է աշտարակը որ 9 յարկ ունի 100 արջն բարձրութեամբ, որ բոլորովին յախճապակով զարդարուած է :

Մոնթո, Լաոս, Սոնթո, Հեյն, Նեյլէ, Լայն : Քոնթոն բաղմամարդ երկիր մ'է, ութը գաւառ կը բաժնուի, բայց Եւրոպացիք խիստ քիչ տեղեկութիւն ունին վրան :

Հոնկոնկ (125,000) կղզեակ մ'է Գանթոն գետին բերանը, 1842 էն ի վեր Անգլիացւոց ձեռքն է, երևելի վաճառականի մը ստացուածքն է, գլխաւոր քաղաքն է Վէյկոնկ (15,000) :

Չինու անուանի կղզիներն են Հայն, Ֆոլ, Բեյ, Կոնթոն :

Ժ. ՃԱՌՈՆ

216. Ճաբոնները Չիներուն մէկ ցեղը կը կարծուին, հիմա Չիներէն աւելի յառաջացած են քաղաքականութեան, արուեստի և պատերազմի մէջ : Օտարը չեն կրնար մոնեղ իրենց երկիրը, և իրենք ալ իրենց երկրէն դուրս չեն կրնար ելնել, ելնողին պատիժը մահ է :

217. Ճաբոնի տէրութիւնը չորս գլխաւոր կղզիներէ ձևացած է :

1° Նեյլէ, մայրաքաղաք Եթո, գլխաւոր քաղաքները Մոնթո և Օսոն :

2° Սեյն, գլխաւոր քաղաքը Ալա, և Իթո :

3° Քոնթոն, մայրաքաղաքը Նանխոնթ :

4° Եթո, մայրաքաղաքը Մոնթո : Ասոնց չորս կող-

մը պատած է արեւելեան Ուկրաինոսը , որ մեծ թաթա-
րըստանին արեւելեան կողմն է : Տարածութիւնն է
500,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 55,000,000 :
Կառավարութիւնը միապետական է և երկու հոգւոյ
ձեռք է . մէկը Տայէրէ կըսուի որ կրօնական բաներու
կը խառնուի . միւրը Քաշայ , որ տէրութիւնը կը կա-
ռավարէ . Կրօնքը Պաշտեան և Սինդոի աղանդը :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Եկա (1,500,000) Ասիոյ մեծ ու գեղեցիկ քաղաք-
ներէն մէկն է . հոս կը նստի իրենց Քաշայ կամ Աե-
հան թագաւորը :

Միտայ , (600,000) ուսման կողմանէ Ճաբոնի ամե-
նէն երեւելի քաղաքն է , Տայրին հոս կը նստի :

Մանիսաստի (50,000) օտարք այս քաղաքս կրնան
մտնել վաճառականութեան համար : Ուրիշ երկու նա-
ւահանգիստ ալ կայ օտարներուն բայ :

Լիւս Քիւս կղզիներն ալ Ճաբոնի մաս կը համար-
ուին , բայց առանձին թագաւոր մ'ունին Չինի և Ճա-
բոնի հարկատու :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՓՐԻԿԵՒ

218. Ափրիկէի սահմանը հիւսիսէն՝ միջերկրական
ծովն է , արեւելքէն՝ Կարմիր ծովն ու Հնդկաց ովկի-
անոսը , հարաւէն՝ Հարաւային ովկիանոսը : Ափրի-
կէն կը տարածուի , հիւսիսային լայնութեան 37° էն
մինչև հարաւային լայնութեան 35° և արեւելեան
երկայնութեան 49° էն մինչև արեւմտեան երկայնու-
թեան 20° : Տարածութիւնը 30,000,000 քառակու-
սի քիլոմէթր է , բնակիչը 100,000,000 : Հասարակա-
ծը Ափրիկէի մէջէն անցնելով մեծ մասը այրեցեալ
գօտիին տակն է և գրեթէ երկու եղանակ ունի ,
մէկը չոր և միւսը անձրեւային , վասն զի վեց ամիս

գրեթէ միակերպ անձրեւ կուգայ : Երկիրը դաշտային
է և շատ տեղ մեծ մեծ անապատներ կան . հողը ընդ-
հանրապէս անբեր է բաց ի գետերուն բովերէն որ շատ
պտղաբեր են : Գետեր կան որ աւաղնին ոսկիով խա-
ռն է : Ափրիկէի մեծ մասը բարբարոսութեան մէջ
մնացած է հարկաւոր եղած արուեստներն ալ չեն դի-
տեր , բաց ի Միջերկրականի ծովեզերքէն ուր քաղա-
քականութիւնը յառաջ երթալու վրայ է :

—

Ա. ԵՐԻՊՏՈՍ

219. Եգիպտոս հին ատենը աշխարհիս առաջին
ծաղկած երկիրներէն մէկն էր , Յոյները ասկէ առին գի-
տութիւնները և արուեստները : Մէջը շատ մեծաչէն
քաղաքներ կային և թագաւորութիւնը զօրաւոր ու
անուանի էր : Երկու հազար տարիէն աւելի է որ եր-
թալով տկարացաւ , առջի մեծութիւնը գրեթէ ամե-
նեւն չը մնաց : Եթէներորդ դարուն մէջ Արաբացիք
տիրեցին եգիպտոսի և աղէքսանդր իոյ հռչակաւոր գը-
րատունը այրեցին . ետքը անցաւ Մամլուք ըստած
Չերքեզներուն , անոնցմէ ալ Օսմանցոց : 1798ին Գաղ-
ղիացիք առին , բայց խիստ քիչ կեցան . ետքը Մահ-
մետ Ալի փաշան ծաղկեցուց Եգիպտոսի մէջ արուեստ-
ներն ու վաճառականութիւնը , ուր կը տիրէ հիմա իր
ընտանիքը :

220. Եգիպտոս Միջերկրականին ու Կարմիր ծովուն
մէջ տեղն է : Տարածութիւնն է 474,000 քիլոմէթր քա-
ռակուսի , բնակիչը 5,125,000 , Ղիտի՝ հին Եգիպ-
տացիքն են , Տահիկ , Արաբացի , Հայ և Հրեայ : Կը-
րօնքը գլխաւորապէս Մահմէտական : Օղը խիստ տաք ,
երկիրը աւազուտ , բայց Նեղոսի եզերքը խիստ պղտ-
ղաբեր . բերքն է բրինձ , արմաւ , մարացորեն , բամ-
պակ , չաքար . կենդանիներուն մէջ անուանի է հիւս

ըստած մուկը, որ կոկորդիլոսին թշնամի է. ու քա-
ջահաւ թռչունը՝ որ օձերը կըսպանեն է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Գուհիբէ կամ Մէլլէ (300,000) Նեղոսի վրայ, մեծ ու
վաճառաշահ քաղաք, ասոր մօտ են երեք անուանի
բուրգերը, որոց մեծին բարձրութիւնն է 428 ոտնա-
շաւ, և մեծ գետնախոր գերեզմաննոցը՝ որոյ մէջ
3000 տարուան մումեաներ կան :

Ալէսանդրիէ կամ Իսկէնդրիէ (400,000), ատենով
Եգիպտոսի մայրաքաղաքն էր, հիմա աշխարհիս վաճա-
ռաշահ քաղաքներէն մէկն է :

Բուշթ կամ Ռօշէլլէ (15,000) Նեղոսին բերանը բա-
նուկ նաւահանգիստ է, երևելի են նաև Տափալէ, Սե-
ուր, Սեփէյէ, համանուն ջրանցքին վրայ, ճէշէ՝ քովն
է Մեմփիս քաղաքին աւերակները, Լուսուր՝ թերէ քա-
ղաքին աւերակներուն մէջ պզտի գիւղ մ'է, Սէէ, Սե-
ուսահ՝ համանուն Ոսսիսին մէջ՝ Եգիպտոսի արևմը-
տեան կողմը՝ Սմոնի հին Ոսսիսը աս ըլլալ կը կար-
ծուի :

Բ. ՊԵՐՊԵՐԻՍՏԱՆ

221. Պերպերիստան կամ բարբարոսաց աշխարհ
կըսուի Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը Եգիպտոսէն
մինչև Ատլանտեան ուղիւսնոս, հիները գիտէին Եգիպ-
տոս և Սիւնդամայն Ափրիկէի այս մասը՝ որ շատ ժա-
մանակ Կարգեդոնացւոց ձեռքն էր, ետքը Հռովմայեցւոց
անցաւ, անկէց ալ ետքը Արաբացւոց ձեռքը՝ հիմա մէկ
մասը այլևայլ իշխանութեանց տակ է, մէկ մեծ մասն
ալ Գաղղիացւոց ձեռքը :

222. Պերպերիստանը արևելքէն արևմուտք կը
կտրուի Ատլաս լեռներէն, որ երկու գլխաւոր մաս
կը բաժնէ : Տարածութիւնն է 2,470 000 :

Բնակիչը 20,000,000 . կրօնքը Մահմետական : Օղբ

բարեխառն է, երկիրը բարբեր : Բերքն է բրինձ,
ցորեն, շաքար, ձի, ուղտ, աւիւծ :

Գլխաւոր քաղաքներն են Գաղղիացւոց ձեռքը,

Ալէքիէ կամ Ճէլլայէ (32,000) նաւահանգիստ Մի-
ջերկրականի վրայ, երկար ատեն քովի երկիրներովը,
Օսմանցւոց հարկատու էր, 1830 էն ետքը Գաղղիացւոց
անցաւ :

Օրան Կոստանդինա՝ ըստ հնոց Սէրէս և հայրենիք Մա-
սինիստաի և Յուդորթայի, Պոն մօտ Հիպոնոս քաղքին
աւերակացը՝ որոյ եպիսկոպոս եղած է Սուրբն Օգոս-
տինոս 395 էն մինչև 450, Դիմէն, Մոսսուլանէ, Ֆե-
լէֆէ, Մեդիս, Մոսթար, Շերշէ, Լայլէ :

Մարոքի կայսրութեան ձեռքը, Ֆէս (100,000) ա-
տենով արուեստի և գիտութեան կողմանէ ծաղկած
քաղաք էր, հիմայ Մարոքի և Մերաքեշի կայսրու-
թեան գլխաւոր քաղաքն է :

Մարոք (70,000) Մարոքի կայսրութեան մայրաքա-
ղաքը՝ շատ վաճառաշահ, կաշին ազնիւ է :

Մեթինէ, Մոկար, Նու-Սալէ կամ Ռուպլէ, Դի-
ուան, Գալէլի կայսրութեան հարաւակողմը՝ անկախ
տէրութեան մը մայրաքաղաք է :

Թունուզի իշխանութեան ձեռքը, Թունուզ (100,000)
Կարքեդոնի աւերակացը մօտ մեծ քաղաք է, վաճառա-
կանութիւնը և արուեստները ծաղկած, ասոր պէյը
կամ իշխանը Օսմանցւոց հարկատու և հպատակ է .
Գալէլի, Գալէս :

Գարապլէ կամ Դրէֆուի (25,000) համանուն վաչա-
յութեան գլխաւոր քաղաքը Միջերկրականի քով, վա-
ճառականութիւնը և ճարտարութիւնը ըստ կարի ծաղ-
կած է :

Գ. ՍԱՀՐԱ ԿԱՄ ՄԵՆ ԱՆԱՊԱՏ

223. Սահրան ընդարձակ և մեծ անապատ մ'է . և
Պերպերիստանի հարաւային կողմը կիցնայ, Տարածու-

Թիւնն է 5,156,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 1,000,000 , բոլորն ալ վայրենի և զուրկ մարդկային զգացմունքէ , կրօնքը Մահմէտական և կռապաշտ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Հոթէն , Դախազէ , Դապուս , Աւնա , Ալապէ և Պէլա :

Դ. ՍԵՆԵԿԱՄՊԻԱ

224. Իր մէջէն անցնող Սենեկալ ու կամպիա գետերուն անուամբը Սենեկամպիա ըսուած է , որ Սահարային հարաւակողմը կիյնայ . տարածութիւնն է 1,087,000 քառակուսի քիլոմէթր , բնակիչ 12,000,000 կռապաշտ : Երկիրը ընդհանրապէս աւազուտ է , օդը խիստ տաք . յուլիսէն մինչև հոկտեմբեր միակերպ անձրև կուգայ զարհուրելի փոթորիկներով : Բերքն է առատ ոսկի , խնկեղէն , պղպեղ , ջայլամի փետուր , իզոսկր և պատպալ ծառը՝ որ մինչև 90 ոտնաչափ հաստութիւն կունենայ : Կենդանիներէն ալ տաք երկրի գաղաններուն ամեն տեսակէն ալ ունի :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Պատուա՝ մեծ ոսկիի հանք ունի . Գիմպու՝ բոլոր երկրին կրթուած մարդիկը հոս են . Բալէօ՝ Անգղիացւոց ձեռքն է . Ս. Լաբորէլէս՝ Գաղղիացւոց ձեռքն է պղտի կղզւոյ մը վրայ Սենեկալի բերանը . Սենդեյ՝ այս երկրին մէջ Անգղիացւոց գլխաւոր քաղաքն է : Գաղղիացւոց ձեռքն է նաև Կոբէս կղզին՝ Դալարի գլխոյն մօտ :

Ե. ՀԻԻՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՒԻՆԷՅԱ ԿԱՄ ՈՒՍՏՔԱՐԱ

225. Կուինէան Սենեկամպիոյ հարաւակողմի ծովեզերքն է , որոյ մեծ մասին Եւրոպացիք տիրած են : Օդը տաք , թաց ու վնասակար է : Բերքն է բամպակ ,

չաքար , լեղակ և ոսկիի աւազ , լիղ , վադր , առիւծ , ռնգեղջիւր և մեծամեծ օձեր :

Տարածութիւնն է 2,470,000 . բնակիչը 10,000,000 , կռապաշտ , որ մարդադոհ ալ կընեն :

Գլխաւոր մասերն են .

1° Թագաւորութիւն Աշալէնացոց , մայրաքաղաքը Բոմալէ :

2° Թագաւորութիւն Տահալէ , մայրաքաղաքը Աւուէյ :

3° Թագաւորութիւն Էյուսացոց :

4° Թագաւորութիւն Պէհէլէ :

Ֆրէնչուս և Գլաի Գոբէ քաղաքը՝ Անգղիացւոց ձեռքն է . Մէն՝ Հոլանտացւոց ձեռքը . և Կրանդ-Պասսո՝ Գաղղիացւոց ձեռքը :

Զ. ՆԻԿՐԻՏԻԱՍ ՍՈՒՏԱՆ ԿԱՄ ԹԱԲՐՈՒՐ

226. Նիկրիտիան Սահարային հարաւային կողմն է . տարածութիւնն է 5,600,000 քառակուսի քիլոմէթր , բնակիչը 20,000,000 . կրօնքը կռապաշտ և Մահմէտական , քաղաքականութեան մէջ յառաջ գացած : Երկրին մեծ մասը աւազուտ անապատ : Բերքն է ոսկի , արծաթ , արմաւ , բրինձ , բամպակ ու վայրի գաղաններ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Սաթաթու (80,000) Ֆելաթու ըսուած կայսրութեան մայրաքաղաքը . Էնիբու (50,000) , Սէնյ , Դոմպոթու , Պոնու , Բոմա , Հինյուրնու , Բոպէ և Իւպէլէ :

Է. ՆՈՒՊԻԱ

227. Նուպիան Եգիպտոսի հարաւակողմը կիյնայ . հիմա Եգիպտոսի կուսակալին ձեռքն է . տարածութիւնն է 1,200,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը

2,000,000 Մահմէտական, կռապաշտ և ֆրիստոնեայ :
Երկիրն աւազուտ, քարոտ և անրեր է : Բերքն է սո-
կի, փղոսկր, երենոս և արմաւ և ամեն տեսակ վայ-
րի դաշաններ :

Գլխաւոր քաղաքներն են :

Անհար (9,000), Նեղոսին վրայ վաճառաչա՛ քա-
ղաք է . Նոր Տոնէլա՛ գրեթէ աւերակ . Սաաթէ՛՛ կար-
միր ծովուն վրայ բանուկ նաւահանգիստ է Մեքքէ
դնացող կարաւանաց :

Ը. ԵԹՈՎՊԻԱ. ԿԱՄ ԱՊԻՍԻՆԻԱ

228. Ապիւսինիան Ափրիկէի քաղաքականութեան
օրօրոցն եղած է, ֆրիստոնէութիւնը Դ. դարուն մէջ
հոս մտած է, բայց հիմա տէրութիւնը տկարացած է,
և դրացի ազգերը արգելք եղած են իրենց յառաջա-
դիմութեանը :

Եթովպիան՝ Նուպիոյ հարաւակողմը ընդարձակ
երկիր է, այլևայլ ինքնազուխ տէրութեան բաժնուած
է : Տարածութիւնն է 780,000 քառակուսի քիլոմէթր .
բնակիչը 4,000,000 ֆրիստոնեայ Եւտիքական : Երկի-
րը լեռնոտ ու բարեբեր : Բերքն է ցորեն, բրինձ,
չաքար, խահլէ, բամպակ . եղները խիստ խոշոր են,
գաղաններ ալ շատ կան :

Գլխաւոր քաղաքն է Կեֆար (30,000), Ամհարայի
թագաւորութեան մայրաքաղաքն է : Միւս տէրու-
թեանց գլխաւոր քաղաքներն են Աստպէր, Ասսոս՛,
Տուարէա, Արէթէ :

Թ. ԱՏԵԼ

229. Ատելը Եթովպիոյ արեւելեան կողմը փոքր տէ-
րութիւն մ'է : Տարածութիւնն է 240,000 քառակու-
սի քիլոմէթր . բնակիչը 200,000, Մահմէտական : Եր-

կիրը թաց, օդը մնասակար, բերքն է սոկի, կընդ-
րուկ, խէժ, մում և փղոսկր :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Ձէյլա՛ Պապիւլմանտեպի նեղուցին մէջ կղզի է :

Պարպոս, Ասախուէլ՛ Ատելի մայրաքաղաքն է :

Հարուս՛ պղտի տէրութեան մը մայրաքաղաքն է :

Ժ. ԱՅԱՆ

250. Այանի ներսի կողմը անբնակ անապատ է :
Տարածութիւնն է 220,000 քառակուսի քիլոմէթր .
բնակիչը 150,000, Մահմէտական և կռապաշտ : Եր-
կիրը աւազուտ բայց պտղաբեր է . բերքն է սոկի, դե-
ղին սաթ, փղոսկր, խունկ և խէժ :

ԺԱ. ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԿՈՒՆԵՒԱ. ԿԱՄ ԳՈՆԿՈՑ

251. Հարաւային կուրնէան լեռնոտ ու բարեբեր
երկիր է, Ափրիկէի հարաւակողմը : Տարածութիւնն է
990,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 5,000,000,
կռապաշտ . բայց շատերը քրիստոնէութեան հակա-
մէտ : Հոս երեւի է Պա ըսուած ահագին օձը . և ու-
րիշ շատ մնասակար ճճիներ, տեսակ մը մեղ կայ,
որ խայթելուն պէս կը մեռնէ կըսեն . տեսակ մը խո-
շոր միջիւն՝ Իսահուէ ըսուած, որ փղին պատիճը կը
մտնէ՛ կը կտողեցնէ ու կըսպաննէ . տեսակ մ'ալ որդ,
որ ամեն վաճառք և կարասիք կրծելով փոշի կը դառ-
ննէ :

Գլխաւոր տեղուանքն են .

Լահիյ՛ մայրաքաղաքը Պապի, Գոնիյ՛ մայրաքա-
ղաքը Սան-Սալմարի . Անիլա՛ մայրաքաղաքը Լահար .
Պեշիլա՛ մայրաքաղաքը Պեշիլա :

ժ.Բ. ՀՈԹԵՆԹԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐ

252. Հոթենթայիք բնակութեան քաղաք չունին, տեղ տեղ խումբ խումբ բաժնուած կը բնակին : Տարածութիւնն է 600,000 քառակուսի քիլոմէթր : Բնակիչը 100,000, բնութեամբ վայրենի են, աւաղակաբարոյ, աղէկ վազող, և թուէաւոր նետ կը բանեցնեն :

ժ.Գ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԼՈՒԽ ԲԱՐԵՅՈՒՍՈՅԻ

253. Բարեյուսոյ գլուխը Ափրիկէի հարաւաձայրն է, Անգղիացոց ձեռքը : Տարածութիւնն է 520,000 քառակուսի քիլոմէթր : Բնակիչը 260,000, կէսը ըսպիտակ, կէսը սև : Օղբ բարեխառն, երկիրը բարեբեր է : Ափրիկէի փոյսերուն ամենն ալ յառաջ կուգայ, վայրի գազանները խիստ քիչցած են, ոչխարները խոշոր դմակ ունին, ծովեզերքէն ալ շատ կէտ կամ պալենա կենէ :

Գլխաւոր քաղաքն է Գլուխ Բարեյուսոյ (20,000), Եւրոպայէն Հնդկաստան դացող եկող նաւերը հոս կը կենան :

ժ.Դ. ՔԱՅՐԱՍՍԱՆ

254. Քափրաստանի մեծ մասը լեռնոտ է, մնացածը աւաղուտ, բայց բարեբեր : Տարածութիւնն է 1,200,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 2,000,000 սև, կտրիճ, աղէկ վազող և վարպետ որսորդ :

Քափրաստանը կը պարունակէ բազմաթիւ կամ Նաթալի երկիրը, Պարսկաստանի երկիրը, Պելճիստանի երկիրը : մայրաքաղաքը Լեթաթիս կամ Բուրբուս : Անգղիացիք Նաթալի գաղութականութիւնը առին : Պեթ, Հոլանտացոց հին գաղութականութիւնները՝ ներքին Քափրաստանի մէջ երկու հասարակապետութիւն կազմած են :

ժ.Ե. ՄՈՆՈՄԹԱՐԱ

255. Մոնոմթարա առնուով ընդարձակ կայսրութիւն մ'էր, հիմա մանր տէրութիւններու բաժնուած, և ծովեզերքը Բորթուքէզներու ձեռքն է : Տարածութիւնն է 520,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 1,400,000 : Օղբ բարեխառն, հողը բարեբեր, ոսկին ու արծաթը շատ, շատ գետեր կուռգանեն այս երկիրը, մեծ արօտներ և գեղեցիկ անտառներ ունի, որոց մէջ կան շատ վայրի գազաններ և փիղ, շաքարի եղեգը հոս բնականէն կաճի :

ժ.Զ. ՄՈԶԱՄՊԻԳ

256. Մոզամպիգը Բորթուքէզներուն ձեռքն է, բայց բնակիչները ինքնագլուխ են : Տարածութիւնն է 590,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 2,000,000 : Բերքն է ոսկի, արծաթ, փղոսկր, Գլխաւոր քաղաքն է Մոզամպիգ (5,000) : Լակոս գետէն մինչև Տեկատօի գլուխը Ափրիկէի արևելեան կողմը Բորթուքէզներուն բոլոր երկիրներուն մայրաքաղաքն է :

ժ.Է. ԶԱՆԿԵՊԱՐ

257. Զանկեպարը Լուբաթա լեռներուն արևելեան կողմը ծովեզերեայ ցած երկիր մ'է, օդն ալ անառողջ : Տարածութիւնն է 600,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 1,000,000, կէսը Արաբացի Մահմէտական, կէսը տեղացի կռապաշտ : Բերքն է խէժ, փղոսկր, ծարիր և կապոյտ արջասպ : Գլխաւոր տեղուանքն են Մահարոսոյ, Պրալա, Գիլա, Մահալա, Մելիս :

բաղադրութիւնը հրատարակեց և իր անուամբը այս նոր աշխարհը ըստեցաւ Ամերիկա :

Ամերիկան Եւրոպայի արեւմտեան կողմը կիսնայ , հիւսիսէն պատած է հիւսիսային սառուցեալ ծովը որ կը միացնէ իրարու Ատլանտեան և Խաղաղական ովկիանոսները , արեւելքէն Ատլանտեան Ովկիանոսը , հարաւէն Հարաւային Ովկիանոսը , արեւմուտքէն Խաղաղական Ովկիանոսը : Եւ կը տարածուի արեւմտեան երկայնութեան 20° էն մինչև 171° և հիւսիսային լայնութեան 78° էն մինչև հարաւային լայնութեան 56° : Իր մակերևոյթն է 40,000,000 քառակուսի քիլոմէթր , և իր բնակչաց թիւը 75,000,000 :

Ա. ՌՈՒՍԻ ԱՄԵՐԻԿԱ

241. Ռուսի Ամերիկան , Ռուսաց կայսրը վաճառահաններու ընկերութեան մը յանձնած էր , բայց հիմա միացեալ Նահանգաց կառավարութեան ծախեց : Բնակչաց մեծ մասը ղեռ ինքնագլուխ են , ասոնց մէկ ցեղին չլիթուքը երկուքի ձեղքուած անասնաբարոյ մարդիկ են :

Ամերիկային այս մասին միայն ծովեզերքը յայտնի է , ան ալ գրեթէ միշտ ձիւնով ծածկած ներսերը անծանօթ : Տարածութիւնն է 1,400,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 50,000 , կռասպալտ : Գլխաւոր վաճառքն է տեսակ տեսակ մորթ ու պալենա ձուկը : Գլխաւոր քաղաքն է Նու Սիտիէ (1666) , Սիւլքա կղզիին մէջ :

Բ. ԿՐԵՆԼԱՆՏԻԱ

242. Կրենլանտիան Ամերիկայի հիւսիսային ծայրն է , բոլորովին սառնապատ , միայն ծովեզերը ծանօթ : Տարածութիւնն է 2,000,000 քառակուսի քիլոմէթր .

բնակիչը 22,000 , գրեթէ ունենալ Գրիստոնեայ : Օգը ցուրտ , մինչև երեք ամիս շարունակ գիշեր և շարունակ ցորեկ կունենան : Բերքն է ամիանդ , հանքային ածուխ , կրանիդ և ուրիշ քարեր : Բնակիչները Եսքիմացիք կըսուին , որ հասակով պզտիկ մարդիկ են , որոորդութեամբ կասրին , ձմերը գետնապոր տեղուտնը կը բնակին իսկ ամառը ծովու շան կաշիէ շինած վրանի տակ : Այս երկիրը՝ Տանիմարքայի գլխաւոր 983 ին , բայց հիմա կէսը Անգղիացւոց ձեռքն է :

Գ. ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ

243. Նոր բրիտանիայի մեծ մասը առաջ Գաղղիացւոց ձեռքն էր , 1760 ին Անգղիացիք առին անունն ալ դրին Նոր Բրիտանիա , որոյ մեծ մասը անծանօթ է : Տարածութիւնն է 9,700,000 , շատը Եւրոպայի Հոլլանդական . մնացածն ալ տեղացի կռասպալտ , օգը ցուրտ մէկական . մնացածն ալ տեղացի կռասպալտ , օգը ցուրտ միայն հարաւի կողմը բարեբեր է : Գլխաւոր քաղաքներն են Էն Գեյթ (40,000) , Գալատային մէջ :

Մալթա (44,000) , մորթի վաճառք ունի . Հէլէն (15,000) նուահանգիստ է . Պրեթերիտիւ . Սիւլքա (15,000) նուահանգիստ է . Պրեթերիտիւ . Սիւլքա (15,000) նուահանգիստ է . Պրեթերիտիւ . Սիւլքա (15,000) նուահանգիստ է :

Գ. ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻ

244. Միացեալ Նահանգներուն արեւելեան մասը առաջ Անգղիացւոց էր , 1773 ին գաղթականները խռովութիւն հանեցին և Գաղղիոյ ու Սպանիայի թառովութիւն հանեցին և Գաղղիոյ ու Սպանիայի թառովութիւնը ձանջաւ Անգղիան , ետքը ուրիշ Նահանգներ ալ աւելցնելով հիմա 55 Նահանգի և 5 գաւառի հասարակապետութիւն կազմած են իրարու դաշնակից , անանկ որ իւրաքանչիւր Նահանգ իրեն առան-

Ճին վարչութիւնն ունի և ընդհանուր գործոց համար
 Ա տարին անգամ մը փոփոխելի նախագահով և ժո-
 ղովքով մը կը կառավարուին : Հոս կրօնքն ազատ է ,
 բայց ընդհանրապէս բոլորքահան են զանազան տեսակ :
 Քաղաքականութիւնը և արուեստները և երկաթուղի-
 ները շատ յառաջ գացած են :

Այս ընդարձակ երկիրը , որ Ատլանտեան Ովկիանոսէ մինչև մեծ Ովկիանոս , Մեքսիկոյի նեղուցէն ալ մինչև Ս. Լաւրենտիոսի գետը կերթայ , ունի տարածութիւն 3,000,000 քառակուսի քիլոմէթր , և բնակիչ 320,000,000 , շատը եւրոպացի դաղթական : Օղջ տեղ տեղ ցուրտ և տեղ տեղ ալ տաք է , և հարաւային կողմի օղջ խոնաւ ու վնասակար է : Բերքն է բամբակ , շաքար , ծխախոտ , քաքաոյ , լեղակ : Այս երկրին հետ միացաւ Ռուսի Ամերիկան ,

Գլխաւոր քաղաքներն են ,

Վաճառվելիք (40,000) Բոլոնայի զրայ • Նր-Երբ (625, 000) Հոստոնի բերանը • Ֆլուորեն (419,000) Տեւաբի զրայ • Պալմե (140,000) հոս ծնած է Ֆրանցիլի բը- նագէտը՝ որ Ամերիկայի ազատութեան հիմնարկու- ներէն մէկն է • Պալմե (170,000) նաւահանգիստը 2000 նաւ կրնայ ստանել • Նր-Օրէն (155,000) բնակ- չաց մեծ մասը Գազդիացի են :

Սահ-Ֆրանկելն (60,000) գեղեցիկ ծոցի մը վրայ նոր շինուած քաղաք է , որոյ բնակիչները չուտով կը շատնան :

Ե. ՄԵՔՍԻԿԱ

245. Մեքսիկայի երկիրը 1521-ին Սպանիոյ ձեռքն անցաւ, բայց 1820-ին զատ հասարակաբետութիւն եղան իրարու դաշնակից. 1864-ի Գաղղիոյ բանակին զօրութեամբը կայսրութիւն եղաւ, որոյ ինքնակալ որոշուեցաւ Աւստրիոյ Մաքսիմիլիանոս իշխանն, բայց

այս կայսրութիւնը կործանեցաւ 1867 ին և հասարակ
կապեառութիւն եղաւ :

Տարածութիւնն է 2,000,000 քառակուսի քիլօմէթր․
բնակիչը 8,000,000 Հռովմէական։ Երկիրը ընդհանրա-
պէս լեռնոտ և շատ հրաբուխներ ունի։ Բերքն է՝ ար-
ծաթ, ոսկի, բամբակ, շաքար, ծխախոտ, ցորեն,
լեզակ, որդնուկ՝ որ ծիրանի ներկ կըլայ։ Օղբ ներ-
սերը բարեխառն, իսկ ծովեզրը տաք, թաց ու փնա-
սակար։

Գլխաւոր քաղաքներն են.

Մեծ (250,000) Ամերիկայի ամենէն մեծ և ամենէն գեղեցիկ քաղաքն է , մայր եկեղեցին մեծագործ ու հարուստ , փողերանոցը շատ երևելի , ասոր մօտ եղած լճերուն վրայ եղեգներով շինած շարժական պարտէզներ կան :

ԲՈՒՆԱԼՆԵՍՏԵԱՆ ՍԶԵԼԵՆ, ԿՈՆՍՏԱՆՍԻՆՈՒԼ, ՔԵԼՆԵՆ-
 ԲԵՐԼԻՆ, ՍՏԱՄԲՈՒԼՅԱՆ, Ս. ԼՈՒԻՍ ԲԱՆԴԵՐԱՆԻ, ԳԻՏԵԼԻՆԻ, ՉԻԿԱԳՈ
 ՎԵՐՈՆԻ ԳԻՏԵԼԻՆԻ :

Զ. ԿՈՒՄԻՏԵՄԱԼԱԿԱՄ ՄԻԱԲԱՆԵԱԼ, ՆԱՀԱՆԳԻ
ՄԻՋԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՑ

246. Կուսադեմալան երկիր ատեն Սպանիացւոց ձեռքէն էր . 1821 ին զատ հասարակապետութիւն եղաւ 5 անկախ տէրութիւններէ՝ ձեացած , Կուսադեմալա , Սան-Սալվատոր , Հոնտուրոս , Նիգարակուա , Գուաթալա : Այս հասարակապետութիւնը Մեքսիկոյէն մինչեւ Բանամայի պարանոցը կերթայ : Տարածութիւնն է 2,000,000 (2,000,000) քառակուսի քիլոմէթր , բնակչը (2,000,000) քառակուսի քիլոմէթր , Հոլովէական : Նրկիրը լեռնոտ է , հողը բարեբեր , հաւաքածոն՝ բայց մշատակար , շատ հրաբուխներ ունի , բարեխառն՝ բայց մշատակար , շատ հրաբուխներ ունի , համար գետնաշարժն անպարտէ : Բերքն է մրտն , բամբակ , շաքար , լիւղակ և ալնիւ փայտեր :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Կոտորէժով (60,000) ասոր տեղ ուրիշ քաղաք մը
կար նոյն անունով, որ 1777 ին ղետինն անցաւ :
Վերաբաւ կամ Գոթան (12,000) տարին ինը ամիս միա-
կերպ կանճրեւէ . Գարդաւոյ (20,000) ծովեզերքէն տե-
սակ մը ոստրէ կելլէ, որ փորուն մէջ կարմիր ներկ
ունի :

Է. ԳՈԼՈՄԳԻՍ.

247. Գոլումպիացիք 1811 ին Սպանիացիներէն գը-
լուս քաշելով երեք հասարակապետութիւն եղան իւ-
րարու դաշնակից : Նոր Կրօնարար , Վէնէցիոնէլա և Քիլո :

Գոլումովիան Բանամայի Պարանոցէն մինչև Կուլյանա
ու Բերու կերթայ և իր Տարածութիւնն է 2:800,000
քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 4:800,000 . Կրօնքը
Հռոմէական : Երկիրը լեռնոտ է ու շատ հրաբուլխ-
ներ ունի : Օղբ բարեկառն տեղ տեղ ալ ցուրտ , ծու-
ղեղերքի օղբ ֆլասակար : Բերքն է ոսկի , արծաթ ,
փլադին , պղինձ , աղնիւ քարեր , քարայոյ , ծխախոտ
ու քինա :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

ՊԻՆԴԱՆ (40,000) ԴԻՐՔԸ ԽԻՍՈՒ ԲԱՐՃՐ Է, ՕՒՂԸ ԲԱՐԵԽԱՆՈՆ, ՄՈՒՆԵՐԸ ՄԵԾ ՋՐՈՎԺ ՄԸ ԿՈՅ ՈՐ 550 ՈՒՆԱՆԱՀԱԿԻ ԲԱՐՃՐՈՒԹԵՆՆԵՆ ՎԱՐ ԿԼԵՆՆԱՅ :

Քիլոյ (70,000) աշխարհիս մէջ ամենէն բարձր դիրք ունեցող քաղաքն է, ծովուն երեսէն 2885 մեթր բարձր գեղեցիկ ձորի մը մէջ շինած, անոր համար օդը տաք չէ՝ թէպէտև գրեթէ հասարակածին տակ կլինայ : Գարդաշեն, Գարգաս, Բանաս, Վարչես :

Ը. ԿՈՒՅՄՆԱ

248. Կույանան Օրէնո՛ւ ու Ս,ճաշնայ գետերուն մէջ
կկնայ : Տարածուած իւնն է 400,000 քառակուսի քի-

լովէթր • բնակիչը 526,000 • կրօնքը Հռովմէականն է • Ծո-
վեղեղերը շատ լճեր կան : Օդը բարեխառն է • տարին
ութ ամիս միակերպ անձրև գալէն ետքը , չորս ամիս
անանկ չոր ու տաք կըլլայ , որ կենդանեաց շատը ա-
նօթի ծարաւ կը ջարդուին : Բերքն է խաչիլէ , չաքար ,
խէփ , քրոյն , բամբակ ու սլզկեղ : Երկրին մեծ մասը
Գոլոմպոյի ու Պարզիլի կտորը կը համարուի , մնացա-
ծին մէկ կտորը Հոլանտացւոց ձեռքն է , մէկը Անգլի-
ացւոց , մէկն ալ Գաղղիացւոց • ներսի կողմերը դեռ
անձանօթ են :

Գլխավոր քաղաքներն են .

Բարձրագույն (20,000) Հոլանդացուց դիմաւոր քա-
ղաքն է : Ճորճիւրէն կամ Սթալիւր (20,000) Անգլիա-
ցուց ձեռքը վաճառաւան քաղաք է . Գալէն (5,200)
Գաղղիոյ ձեռքը՝ համանուն կղզիին մէջ , առուաուրի
քաղաք է :

Թ. ՊՐԱԶԻԼ

249. Պրադիրը Մինչև 1822 Բորգուզեղներուն ձեռքերն էր , ետքը Բորգուզալի Թադաուրին տղան ինքնադուրիս կայսր եղաւ . բայց 1853 էն ի վեր Սահմանադրական կառավարութիւն եղաւ :

Պրազիլի երկիրը հարավային Ամերիկայի արևմտեան կողմը կլինայ : Տարածութիւնն է 7,800,000 քառակուսի քիլոմէթր : Բնակչը 8,000,000 Հռոմէական : Այրեցեալ գօտւոյն տակն ըլլալուն համար խիստ տաք է . բայց ամիսներով կանձրեւէ : Հողը շատ պտտաւոր է , բերքն է ոսկի , պղինձ , ադամանդ , և ուրիշ աղէիւ քարեր ու փայտեր , մանաւանդ Պրազիլի փայտ ըսուածը՝ որ աղէկ կարմիր ներկ կըլլայ . նաև բրինձ , բամպակ , ծխախոտ , չաքար , կապիկ , կոկորդիլոս , ջայլամ , օձ , ու գեղեցիկ թիթեռն իկներ :

Գլխավոր քաղաքներն են .

Ունէյ-Եսէնէյրօ, Պահիա, Բեռնապոստայ, Վելլաւիէա,
Ս. Պօղոս :

Ժ. ԲԵՐՈՒ

250. Սմերիկան գտնուելէն առաջ Բերուի թագաւորութիւնը շատ զօրաւոր ու հարուստ եղած է, 1821 ին Բերուի բնակիչները ապստամբելով Սպանիացիներէն՝ դատ հասարակապետութիւն եղան :

Բերուն Գոլոմայիոյ հարաւարդմը մեծ Ովկիանոսին ծովեզերքն է : Տարածութիւնն է 1,400,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 2,500,000 Հռովմէական, բայց կռապաշտ լեռնցիներ ալ կան : Երկիրը շատ տեղ աւազոտ է, ոչ անձրև կուգայ և ոչ կորոտայ : Բերքն է ոսկի, արծաթ, սնդիկ, զմրուխտ, գինի, օղի, շաքար, քինա, բուրդ, լամա ըսուած վայրի կենդանին ոչխարի նման : Խոնաւ տեղերը ահագին օձեր ու անթիւ ճճիներ կը գտնուին. տեսակ մը ճճի ալ կայ Սուրիէլէ ըսուած՝ որ թղթի նման բոյն կը շինէ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Լիա (70,000) ասկէ երեք փարսախ հեռու է իր նաւահանդիստը Գալաօ, Գոսպոյ՝ Բերուի թագաւորութեան հին մայրաքաղաքն է, Սքէիէա, Դրոփիէլայ, Կոստիպալիէա :

ԺԱ. ՊՈԼԻՎԻԱ ԿԱՄ ՎԵՐՈՒՆ ԲԵՐՈՒ

251. Պոլիվիան 1825 էն ի վեր ինքնագլուխ հասարակապետութիւն մ'է : Տարածութիւնն է 100,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 2,000,000 Հռովմէական : Երկրին մէջ տեղերը լեռնոտ, արևելեան կողմը բարերեր, արևմուտքը անբնակ անապատ է : Բերքն է գինի, ձէթ ու աղնիւ վայտեր :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Կալիա կամ Չոփիաթա՝ քովերը հարուստ արծա-

թահանք կայ, Լա Էսսի՝ ոսկեհանքն անուանի է. Բոսիլ՝ աշխարհիս մեծադոյն արծաթահանքներէն մէկըն է :

ԺԲ. ԲԱՐԱԿՈՒԱ

252. Բարակուան տոհմով Սպանիացեաց ձեռքն էր այս երկիրը հնդկաց մէկ մասը Կալիէ ըսուած Յիսուսեան քարոզիչներուն ձեռքով շատ կրթուեցան 1767 ին. երբոր անոնք հեռացան՝ Ժողովուրդը շատ պակսեցաւ : Հիմա ինքնագլուխ հասարակապետութիւն է : Տարածութիւնն է 230,000,000 քառակուսի քիլոմէթր. բնակիչը 15,000,000 Հռովմէական : Երկիրը դաշտալիս ու խիստ բարերեր : Բերքն է չայ, ծխախոտ, բամպակ, շաքար : Գլխաւոր քաղաքն է Վելափոստի :

ԺԳ. ԼԱՖԷԼԱԹԱ

253. Լաբլաթացիք 1810 ին Սպանիացիներէն աւարտամբելով ինքնագլուխ հասարակապետութիւն եղան Արժալիէա անուամբ : Տարածութիւնն է 2,250,000 քառակուսի քիլոմէթր. բնակիչը 2,000,000 Հռովմէական : Երկրին մեծ մասը թաց է. օդը տաք. բերքն է գինի, ձէթ, բամպակ, շաքար, և լամայի աղնիւ բուրդ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Պոնիա Սոլէա (90,000) Բլափ գետին վրայ օդը գեղեցիկ. վաճառաչա՝ քողաք է. Մենպալա՝ աղնիւ գինի ունի. Գոսպոլա՝ մեծ վաճառականութիւն ունի :

ԺԴ. ՈՒՐՈՒԿՈՒԱ

254. Ուրուկուան Սպանիոյ իշխանութեան տակ Լաբլաթայի փոխարքայութեան մաս էր : Պրազիլացիք 1821 ին առին՝ բայց քանի մը տարիէն կորուսին .

1828 ին հասարակապետութիւն մը կազմեցին : Կը բաժնուի 9 գաւառներու : Տարածութիւնն է 280,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 500,000 , որուն մէկ ութերորդը հաղիւ Եւրոպացի են : Գլխաւոր քաղաքն է Մանիլ-Վիլա (30,000) Բլաթա գետին ձախ կողմը իր բերնին մօտ , գեղեցիկ նաւահանգիստ է , 20 տարիէն ի վեր է որ Պուէնոս-Այրէսի հետ կը մրցի :

ժԵ. ՔԻԼԻ ԿԱՄ ԶԻԼԻ

255. Քիլիի ժողովուրդը 1818 ին զատուեցան Սպանիացիներէն և հասարակապետութիւն եղան : Քիլին Բերուի հարաւակողմը , Գորտիլեան լեռներուն և Խաղաղական Ովկիանոսին մէջ կիյնայ : Տարածութիւնն է 500,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 1,500,000 Հռովմէական . երկիրը լեռնոտ ու ջրոտ է . օդը բարեխառն , բերքն է պղինձ , ոսկի , արծաթ ու աղնիւ քարեր :

Գլխաւոր քաղաքն է Սան-Խալէ (80,000) որոյ նաւահանգիստն է Վալբարաիսո , Վալբարաիսո գեղեցիկ նաւահանգիստ է :

ժԶ. ԲԱՌԱԿՈՆԻԱ

256. Բաղալոնիան Ամերիկոյ հարաւածայրն է , գրեթէ բոլորն ալ անծանօթ : Տարածութիւնն է 1,000,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 200,000 բարձրահասակ և հիւրասէր մարդիկ , բնակութեան քաղաք չունին , խումբ խումբ գաղտնի մէջ կը կենան , Արևելեան ծովեզերքը տաք ու աւաղուտ է և անուշ ջուր չունի :

ժԷ. ԱՆԴԻԼԵԱՆ ԿԳԶԻՔ

Անդիլեան կղզիները , որ Արևմտեան Հնդկաստան ալ կըսուի , քիչ քիչ Սպանիացոց ձեռքն անցաւ . որոնք 10 տարուան մէջ մեծ Անդիլեաններուն բնակիչները ջնջեցին , որքերկոտ մարդիկ էին : Փոքր Անդիլեաններուն բնակիչները , որ Քալիպո կըսուէին , կտրիճ ըլլալով Սպանիացոց դէմ գրին , մինչև 1600 ին տեղները ուրիշ Եւրոպացիներ զանոնք ալ ջնջեցին :

Անդիլեան կղզիները հիւսիսային և հարաւային

Ամերիկոյ մէջ տեղը կիյնան , որոնք երբեք գլխաւոր խմբերու բաժնուելով կը զատուին , Մեծ Անդիլեան , Փոքր Անդիլեան և Լա-Կայէն կամ Պահա-Կայէն :

Մեծ անդիլեաններն են Գուալ , Ճալայէ , Հալայէ կամ Ս. Գալիլիոս և Բալի-Ուիլի :

Փոքր Անդիլեան կղզեաց գլխաւորներն են Ս. Խալ , Ս. Բալիլիոս , Ս. Լալիս , Ս. Վալիլիոս , Կալիպո , Կալիպո-Լալիս , Մալիլիլի , Ս. Եստալիս և Բալիպո :

Լուգայեան կղզիները մանր են Անդիլեանց ձեռքը , որոց մէջ անուանի է Կալիպո կամ Ուալիլի : Դալիլի որ Գոլոմպոսի առջի գտած տեղն է :

Տարածութիւնն է ընդ ամենը 240,000 քառակուսի քիլոմէթր , բնակիչը 5,650,000 : Երկիրը ընդհանրապէս լեռնոտ է , շատ հրաբուխներ ունի : Օդը տաք ու թաց է , հոկտեմբերէն մինչև ապրիլ չոր կըլլայ , մնացած ամիսները միակերպ կ'անձրևէ : Սաստիկ մրրիկներ շատ կըլլայ այս կղզիներուն մէջ , մինչև իրենց տունները և շէնքերը կը բլցնեն :

Հողը շատ պտղաբեր է , բերքն է լեզակ , բամպակ , չաբար , ծխախոտ , խնկեղէն , Արիլիլի և Արիլիլի ամեն բերքերը , Եւրոպայի բոյսերն ու կենդանիները հոն երթալով քիչ ատենի մէջ ցեղերնին կը փոխեն :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Հալիս (112,000) Գուալ կղզին մէջ . Քիլիպո

(55,000) Ճամայիդայի մէջ • ԲԻԴԴԻՆ՝ ԲԵԼՆ՝ Հայիդի կայսերութեանց մայրաքաղաքն էր, աղէկ է նաւահանագիտաւ և բանուի վաճառականութիւն ունի, Ս. Պետրոս՝ Մարթինիքայ կղզիին մէջ • Ս. ԴՈՒՆԷՆ՝ Հայիդի մէջ Գոմինիկեան հասարակապետութեան մայրաքաղաքն է, այս քաղաքը Գոլոմպոսի եղբայրը շինեց ։

ԲԱՆԷՐ-ԱՐԻԷՐԷ՝ ԿՈՒԱՊՈՒԼՈՒՐԱՅԻ ՄԵՋ, ՆԱՆԱՀԱՆ-
ԳԼԻԱՐՐ ԲԱՆՈՒԿ : 1842 ԻՆ ԵՐԻՐԱՇԱՐԺԷՆ ՄՆԾ ՄԱՍՐ ԿՐԻ-
ՑԱՆԵՅԱԼ :

Ֆեր-Բուայալ՝ Մարդինիկէի մայրաքաղաքն է :

ՏԷՐԱԹԻԻՆՔ ՈՎԿԻԱՆԻՈՅ

258. Ովկիանիան Եւրոպացւոց ծանօթացաւ գրեթէ Ամերիկայի հետ, որկէ առաջ 1100 ին ատենները Աւարացիք ասոր Հարաւային Ասիա ըսուած կողմը գացեր ու իրենց հաւաքքը տարածեր էին, բայց Ռորդուզէզները զիրենք հալածեցին: Ետքը Հոլանտացիք Սպանիացիք և Անգղիացիք այլևայլ գաղթականութիւններ հաստատեցին հոս:

Ովկիանիա կըսուի հարաւային Ովկիանոսին մէջ
ցրուած կղզիները , որ ամենը մէկէն Եւրոպայէն մեծ
է . Տարածութիւնն է 10,500,000 քառակուսի քիլո-
մէթր . բնակիչը 50,000,000 շատը սև , վայրենի , ան-
կիրթ ու պակասամիտ , մինչև գետին բանեւն ալ
չեն գիտեր . հիւղերու մէջ կը բնակին , որսորդու-
թեամբ կապրին , ոմանք ալ մարդակեր են : Օղբ ընդ-
հանրապէս տաք է , բայց ծովեղերը բարեխառն .
մեծ մասը լեռնոտ է , ծովեղերն ալ շատ տեղ ժայռե-
րով լեցուն . գլխաւոր բերքն է հացի ծառ , բրդոյ ,
գետնախնձոր և ամեն տեսակ խնկեղէն :

Ուղկիանիայի մեծ մասը գրեթե Եւրոպացւոց ձեռքէն է :

U.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՀՈԼԱՆՏԱՅԻՈՅ

Ճուշ (14,000,000) Ուլիկանիայի ամենէն բազմա-
մարդ և ամենէն ծաղկած կղզին է, և գրեթէ բոլորը
Հոլանտացւոց իշխանութեան տակն է: Մայրաքաղաքն
է Պալեմբո (115,000) որ Մալեզիայի մէջ Հոլանտա-
ցւոց ամեն կալուածոցը գլխաւոր տեղն է և կեդրոն
վաճառականութեան, օդը միասակար:

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են ,

Զեւամ, Զեւեդեհ, Սամարանկ, Սոբորդայա, Զոբնե-
ֆարդա, և Սալեֆարդա, այս երկու քաղաքները որ
կղզոյն ներկայն են, ընկի Սուլթաններուն ձեռքն է,
բայց հարկատու Հոլանտացւոց, կրօնքնին մահմէտա-
կան և կռապաշտ :

Սահմանադրություն (40000000) Սահմանադրություն կը բաժ-
նուի չափալեւն երկու մաս ունի :

1° Անկախ՝ որ հիւսիսի կողմն է և գլխաւոր քաղաքն է Աւէ՛հ, Աւէ՛հ :

2° Հողանտացուց ձեռքը՝ որ հարաւի կողմն է, գլխ-
խաւոր քաղաքն է Բարաշ, ուր կը նստի Հողանտացի-
կուսակիցը: Բաւաշի մայրաքաղաք համանուն տե-
րութեան մը, զոր գրաւեցին Հողանտացիք 1821 ին:

Ճառարկայի և Սոցիալադրայի մերձակայ կղզիներուն շատը չ'ընդունացուց ձեռքն է, որոց մէջ նշանաւոր են Պանգոս՝ անագի հարուստ հանք ունի, Մեյքէնոն, Սոմաթա, Ֆէրէս և Դէմոք :

Պահելի (2,500,000) Գաղղիոյ երկու մեծութիւնը
ունի, մէկ մասը Հոլանտացիք կը տիրեն, մեծագոյն
մասը դեռ անկախ է. Նշանաւոր է Պահելի (10,000),
ուր Սուլթան մը կը նստի, որ ատենով կղզիին մեծ-
գոյն մասին կը տիրէր:

ԶԷԼԵԿԵՆ (5,000,000) ԳՐԵԹԷ ԲՈՂՈՐՈՒԼԻՆ ՀՈՒՆՏԱՆԱԿԱՆ ԳԼՈՅ ՄԱՍԻՆ Է :

Դեռևս որ՝ փոքրիկ կղզի յարևմուտս ձեւընդի , ուր
կը նստի Սուլթան մը հարկատու Հոլանտացոց :

Պանրա՝ փոքր կղզի , ուր Հոլանտացիք Հնդկաստա-
նի ընկոյզ կը մշակեն :

Ահայնա՝ հոս կը նստի Մոլուգեան կղզեաց Հոլան-
տացի կուսակալը , մեխակի ծառ ունի :

Բ.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՅ

Փիլիպեան կղզիք (6,000,000) ըստ մեծի մասին
Սպանիացոց իշխանութեան տակն են և կը բաղկա-
նան հազարաւոր մանր կղզիներէ , որոց գլխաւորնե-
րն են .

1° Լասան (2,500,000) մեծագոյն մասը Սպանիոյ
տակ է , երևելի է Մանիլէ (100,000) մեծ քաղաք բազ-
մահարուստ և վաճառաւոր ծոցի մը մօտ , նաւելի
գետի մը վրայ :

2° Մէնդանա (1,200,000) որոյ գլխաւոր քաղաքներն
են Սամարանա՝ կղզիին արևմտեան կողմը Սպանիացի
ստացուածոց գլխաւոր տեղն է , Սալանիա (10,000) :

3° Բալաան՝ քիչ ծանօթ մեծ կղզի մ'է :

4° Մարիանեան կամ Ասորուաց կղզիք (6000)՝ Միքո-
նէզիոյ մէջ . Սպանիացոց իշխանութեան տակն են ,
երևելի են Կուահան՝ կուսակալը հոս կը նստի , և Ղե-
նիեան : Այս կղզիներուն հիւսիսի կողմը ահագին ժայռ
մը կայ բրդաձև , որ Ղեմայ կ'ը կըսուի :

Գ.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ

Դահիդէ կղզիք (135,000) որոց մէջ գլխաւոր են Դա-
հիդէ , Թէլիբոս , Հուահիլէ և այլն :

Մարիանեան կղզիք (40,000)՝ որոց մէջ գլխաւորն է
Նուահիլէ :

Նոր Գալեանեան (40,000)՝ Գաղղիացիք գրաւեցին
1853 ին :

Դ.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԲՈՐԹՈՒԳԱԼԱՅ

Բորդուքեզներն՝ որ ամեն Եւրոպացի ազգերէն ա-
ռաջ Ովկիանիոյ մէջ հաստատուեցան , հիմա միայն
Դեմը կղզւոյն մէկ մասն ունին . որոյ գլխաւոր տեղն
է Տէւն (2000) և Ֆլը կղզիին մէկ մասը :

Ե.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ

Նոր Հալանա կամ Ասորուա՝ (800,000)՝ այնչափ ըն-
դարձաի է այս կղզին , որ շատ աշխարհագիրք նոր
ցամաք կը համարին , ներսերը ըստ մեծի մասին դեռ
անծանօթ են . և ծովեզերքի վրայ այլևայլ գաղթակա-
նութիւններ հաստատուեցին Սնդղիացիք , ինչպէս Հա-
լանային Նոր Կալէն՝ գլխաւոր քաղաքն է Մեկու (20,000) :

Վէկորուա՝ գլխաւոր քաղաքն է Մեկու (25,000) :

Հարանային Ասորուա՝ գլխաւոր քաղաքն է Արեւ-
յիտ (15,000) :

Արեմոեան Ասորուա՝ գլխաւոր քաղաքն է Բերդ :
Վիկտորիա դաւառը քան զամենն աւելի ոսկերեք
է . բայց Նոր Ուէյլի ու հարաւային Աւստրալիոյ մէջ
ալ ճոխ ոսկեհանք կան . վերջերս արևմտեան Աւստ-
րալիոյ մէջ ալ առատ ոսկի գտնուեցաւ :

Վան-Տէէմէ կղզի (45,000)՝ առատ երկաթի հանք
ունի . գլխաւոր քաղաքն է Հոպարթ-թուէ (16,000) :

Նորֆոլկ՝ ուր յանցաւորները կաքսորուին :

Նոր Զեւանդան կամ Դասման երեք կղզի են . երկու-
քը շատ մեծ որ Գոռի նեղուցով իրարմէ կը բաժնուին ,
Եգիպտոսի , Դիւանի-Բահանի :

Լադուան՝ սրտնէյի հիւսիսային ափանցը մօտ փոքր
կղզի մ'է . զոր վերջերս Անգլիացիք գրաւեցին :

2.

Անկախ Կղզիք

Նորադիւնի մէջ Սուլ- կղզիք , ասոնց Սուլթանը կիշ-
խէ նաև Պոռնիյ և Բալուան կղզեաց մէկ մասին , և
մօտաւոր քանի մը մանր կղզիներու :

Ասորադիւնի մէջ Նոր-Կոնիէ կամ Բաբուադի (500,
000)՝ կղզեաց խումբ մ'է , ուր կը գտնուի Գանիս ,
քնարահաւ , սև կարապ և դրախտահաւ : Նոր-Բիւր-
նի և Նոր-Իրանի (65,000)՝ որոց միայն քանի մը
ծովեղերեաց տեղերը ծանօթ են : Սուրմանի կղզիք
(100,000)՝ որոնք կըսուին նաև Կղզի և Սուլթանի և
Նոր Գիւրգի :

Արշիդեղան Լա Բերուդի (50,000)՝ յորոց մէկուն
քով նաւաբեկեցաւ Լա Բերուդ Գազզիացի նաւապետը
1788 թին :

Նոր-Հեթրի (150,000)՝ բնակիչները սև են , որոց
մէջ մարդակերներ ալ կան : Ասոնց էն մեծը կըսուի
Կիլի Հոթի Սիւ :

Միգրանիայի մէջ Մուկիյանի Արշիդեղան (1000)
բազմաթիւ կղզեաց խումբերէ կը բաղկանայ : Բեւեջ
կամ Բալուա կղզիք (10,000)՝ թաւ անտառներով ծած-
կուած են : Գորուիանի կղզիք (50,000)՝ բազմաթիւ
կղզեաց խումբեր են : Միւրիւր- կղզիք որ երկու խումբ
կը բաժնուին Ռադու և Ռալի : Բիւնիւլ մանր կղզի-
ներ են :

Բուիւնիայի մէջ Սանդուի կամ Հալայի կղզիք (150,000)

ուր քաղաքականութիւնը և քրիստոնէութիւնը ծաղ-
կած է , և կանոնաւոր կառավարութիւն , դպրոցներ
ու ընդարձակ վաճառականութիւն ունին : Այս կըղ-
զիներէն մէկուն մէջ սպաննեցին Գուք նաւապետը :

Նոր-Կուր (160,000)՝ որ կըսուին նաև Հա-
նա կամ Պոնիի :

Վիւի կամ Յիլի կղզիք (85,000)՝ երկու մեծամեծ
կղզիներ ունի :

Դանի կղզիք (200,000)՝ քրիստոնէութիւնը հոս
յառաջ երթալու վրայ է . Գուք զանոնք Կղզի Բաբիւ-
նի կը կոչէ , բնակիչներէն տեսած մարդասիրութեա-
նքն համար :

Սորի կղզիք կըսուին հաբաւայի և լաւիւր-
ուած Արշիդեղանները , որոց կղզիները մանր և ցած
են և մեծ մասամբ անբնակ :

Վ Ե Ր 2

Նախագիտելիք	5
-----------------------	---

ՄԱՍՆ Ա.

ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սահման, հաստատուն և շարժուն աստեղք, մու- լրակ, արբանեակ գիսաւոր	5
Ձև երկրի, հորիզոն, կողմունք երկրի	8
Երկրի մոտացածին գծերը, կետերը, չրջանակ- ները	10
Շարժումն երկրի	15
Լայնութեան, երկայնութեան աստիճանք, բե- ւեռական աստեղք, չրջաբնակ, հակաբնակ, հակոտնեայ	19
Գօտիք, դիրք գնդոյ	21
Լուսին, երեւոյթք լուսնի, խաւարումն	23
Սշխարհացոյց տախտակք	24
Արուեստական երկրագունտ և երկնագունտ	26
Երկրագնդին դործածութեամբը լուծուելիք ա- ռաջարկութիւններ	27
Երկրագնդին վրայ առաջարկութիւններ	31
Երկրագնդին և երկնագնդին վրայ խնդիրք	32

ՄԱՍՆ Բ.

ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յամաք	34
Ձուր	36
Օդ և օդերեւոյթք	40
Օդեղէն մէտէորայք	40
Ջրեղէն մէտէորայք	42
Լուսեղէն մէտէորայք	45

Հրեղէն մէտէորայք	44
Գուշակութիւն օդոց	46
Յեղ մարդոց , աղք , աշխատութիւն , կառավարութիւն , կրօնք և լեզու	49
Կենդանիք , հանք և բոյսք	55

ՄԱՍՆ Գ.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Համառօտ տեսութիւն երկրի .

Եւրոպա և իր աշխարհները , ծովերը , նեղուցները , ծոցերը , և այլն	61
Ասիա և իր աշխարհները , ծովերը , նեղուցները , ծոցերը , և այլն	67
Աֆրիկէ և իր աշխարհները , ծովերը , նեղուցները , ծոցերը , և այլն	71
Ամերիկա և իր աշխարհները , ծովերը , նեղուցները , ծոցերը , և այլն	75
Ովկիանիա և իր բաժանմունքը	78

Բ. Մասնաշոր ծանօթութիւնք

ի վերայ տիրութեանց հիւնք մասանց աշխարհի .

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒՐՈՊԵՈՅ

Ա. Բրիտանիա	80
Բ. Տանիմարքա	85
Գ. Շուէտ	84
Դ. Ռուսիա	85
Ե. Գաղղիա	87
Զ. Պելճիքա	89
Է. Հօլանտա	90
Ը. Զուիցցերիա	92
Թ. Աւստրիա	95

Ժ. Բրուսիա	95
ժԱ. Գերմանիա	98
ժԲ. Բորթուգալ	103
ժԳ. Սպանիա	104
ժԴ. Իտալիա	105
ժԵ. Տաճկաստան	109
ժԶ. Յունաստան	112

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՍԻՈՅ

Ա. Ռուսի Ասիա	114
Բ. Հայաստան	115
Գ. Տաճկի Ասիա	150
Դ. Արաբիա	155
Ե. Պարսկաստան	155
Զ. Աֆղանիստան և Պելուչիսթան	156
Է. Թուրքաստան	157
Ը. Հնդկաստան	141
Թ. Չին	145
Ժ. Ճաբոն	

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՓՐԻԿԵ

Ա. Եգիպտոս	145
Բ. Պերպերիստան	146
Գ. Սահրա կամ մեծ անապատ	147
Դ. Սենեկանիլիա	148
Ե. Հիւսիսային Կուինէա կամ Ուանքարա	148
Զ. Նիկրիա	149
Է. Նուալիա	149
Ը. Եթովպիա կամ Ալիսինիա	150
Թ. Ատել	151
ժ. Այան	151
ժԱ. Հարաւային Կուինէա կամ Գոնկոյ	151
ժԲ. Հոթենթացոց երկիր	152
ժԳ. Կառավարութիւն Գլուխ Բարեյուսոյի	152

ԺԴ. Քաջբաստան	152
ԺԵ. Մոնոմիդարա	155
ԺԶ. Մոզամպիդ	155
ԺԷ. Զանկեպար	155
ԺԸ. Անծանօթ աշխարհ	154
ԺԹ. Արեւիկէ կղզիները	154

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՌԵՐԻԿԱՅ

Ա. Ռուսի Ամերիկա	156
Բ. Կրեշչանովա	156
Գ. Նոր Բրիտանիա	157
Դ. Միացեալ Նահանգք	157
Ե. Մեքսիկա	158
Զ. Կուադախալա կամ Միաբանեալ Նահանգք միջին Ամերիկայ	159
Է. Գոլոմպիա	160
Ը. Կույանա	160
Թ. Պրազիլ	161
Ժ. Բերու	162
ԺԱ. Պուլիպիա կամ վերին Բերու	162
ԺԲ. Բարակուա	163
ԺԳ. Լաբլաթա	163
ԺԴ. Ռարուկուա	163
ԺԵ. Քիլի կամ Զիլի	164
ԺԶ. Բադակոնիա	164
ԺԷ. Անդիլեան կղզիք	165

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ՈՎԿԻԱՆՈՅ

Ա. Կալուածք Հոլանտացւոց	167
Բ. Սալանիացւոց	168
Գ. Գադգիացւոց	168
Դ. Բորթուգալաց	169
Ե. Անգղիացւոց	170
Զ. Անկախ կղզիք	175
Յանկ	

7m.

7232

5003273

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003273

ՅՈՒՅԱԿ ԳՐԵԱՆՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ԳՐԱԳԱՅԵԱՆ

- Ա. Խարհազրութիւն համառօտ . Յ. Մի-
ջայէլեանի . ուսումնական , բնական ,
քաղաքական . Գ. տպագրութիւն : Ու-
սումնական , բնական մասերը՝ գիւրմ-
բունելի կերպով բացատրուած են : Քա-
ղաքական մասն ալ աշխարհի մէջ պատ-
հած քաղաքական նոր փոփոխութեանց
համեմատ չարահարգեալ է . 42 3
- Ղաւենի յամադիրը ընդարձակ
շիջում ընտիր թղթի վրայ . 120
- Խառնարակ մանկանց կամ՝ Նոր
նմերջարան , Ա. Մ. Վ. Գարա . 5
- Կարգութիւն կամ Նոր Քերական-
նութիւն . Ա. Մ. Վ. Գարադաշ . 3
- Ժամադիրը սու ձեռն . 15
- Սաղմու խաշորագիր . 6
- Տիեզերացրութիւն կամ Ուսում-
նական Աշխարհազրութիւն . 6
- Քերականութիւն համառօտ ,
Ա. Մ. Վ. Գարադաշեանի . 4
- Այլբնարան շիւրուացց , Հե-
գարան և ընթերցարան 40

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ

- Փոքրիկ քարտուղար կամ կա-
նոնք նամակազրութեան . 10